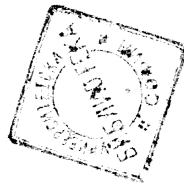

№ 31/925

КАЛИНЪ Г. НАЙДЕНОВЪ
генералъ-лейтенантъ о. з.

СНАБДЯВАНЕТО НА АРМИЯТА ВЪ ВРЕМЕ НА ВОЙНА

СОФИЯ

Печатница на Армейския военно-издателски фондъ
1925

ПРЕДГОВОРЪ

Презъ 1915 год. българскиятъ въоръженъ народъ, подъ чувството на дълбоко огорчение отъ коварна измама и върховно пренебрежение, движимъ само отъ благородното стремление за освободението на брата-робъ, се понесе като вихрь въ полето на честиа, гдето се измѣрва готовността за *свобода или смъртъ*.

Нашата армия летѣше отъ победа на победа — отъ слава на слава; възторжено удивление се изгръгваше отъ сърдцето на българина къмъ легендарнитѣ герои.

Въ тия времена на више народно удовлетворение, азъ се радвахъ че ще бѣда на чело на она родъ войска, за подготвката на която бѣхъ посветилъ цѣлия си животъ: азъ имахъ мобилизационно назначение *началникъ на артилерията въ действующата армия*.

Но злата сѣдба друго ми била отредила: азъ грѣбваше да остана на небагодарната и най-отговорната длъжностъ въ военно време — *министъръ на войниа*. Грѣбваше да се измжчвамъ отъ тъмни зори до късно презъ нощта съ работа, която никога не ме е привличала; че и презъ останалитѣ часове на нощта да не мога да заспя. Не стигаше гдѣто почти цѣлия държавенъ животъ лѣжеше на плещитѣ ми, но грѣбваше да вода борба съ хора неразбрани или заблудени.

Презъ близко три годишното изпълнение длъжността министъръ на войната, по снабдяването на армията станаха грѣшки, които имаха за последствие лишения по прехраната и облеклото.

Цельта на настоящия ми скромнъ трудъ е да изтъкна станалитѣ и допустнати грѣшки, та да се имагъ предъ видъ и да се избѣгнатъ отъ бѣдещитѣ поколения — наши наследници. Ползата отъ проучването и прилагането на предложенитѣ мѣрки ще е голѣма и азъ ще бѣда доволенъ, ако частъ отъ предложенията бждатъ възприети и прокарани.

Сдържанието на тая книжка се състои не отъ голи мнения, а е съвкупность на резултати отъ горчиви опити — недейте го пренебрегаа!

София, 1924. год.
К. Г. Найденовъ.

СНАБДЯВАНЕТО НА АРМИЯТА ВЪ ВРЕМЕ НА ВОЙНА

.....

Малко история

За въпроса, който ще разглеждаме тукъ, не съставлява интересъ какви сж били армитѣ въ старитѣ времена и какъ сж се снабдявали тѣ, защото, както воюването, така и самия животъ, много се различава отъ днешното състояние на човѣчеството. Свѣтътъ никога нѣма да се повърне къмъ старитѣ начини на снабдяване и не можемъ тамъ да търсимъ поука за днешното време.

При постояннитѣ армии отъ срѣднитѣ вѣкове, служенето въ армията е било занаятъ. Армитѣ сж били малки и сж се комплектували отъ доброволци, безразлично дали сж били свои или наемници отъ чужди народи. Въ военно време постановната армия се е увеличавала гѣрде малко, ной то пакъ като сж се привличали доброволци и наемници. Тѣй че държавата е имала да снабдява много малко хора, почти еднакво въ мирно и военно време, при това, войната не е отнемала почти нищо отъ производителното население. Производството въ време на война не се е намалявало и консумацията не се е увеличавала. Разницата на военното време отъ мирното е била само тази, че известно количество предмети отъ снабдяването, намѣсто да се употребява въ мѣстата на гарнизонитѣ, трѣвало е да се насочва къмъ театра на военнитѣ действия. При тия условия е било възможно да се водятъ седемъ годишни, тридесетъ годишни даже и стогодишни войни.

При това положение на нѣщата, въпросътъ за снабдяването не е представлявалъ никакви затруднения; не е имало нужда отъ особени изучавания отъ мирно време, нито отъ каквито и да е планове за мобилизиране на производството. Известно ни е, че даже презъ времето на Наполеона, войскитѣ не сж имали особени продоволствени обози, а сж се продоволствуваели на мѣстни средства; нѣщо за днешнитѣ времена абсолютно немислимо.

Въпросътъ за снабдяването на армитѣ въ военно време не е претърпѣлъ особено измѣнение и при националнитѣ армии, при задължителната военна повинностъ, защото армитѣ и тогава въ военно време, макаръ мобилизирани, пред-

ставляваха малка численост и отнемаха твърде малко от производителното население. Тъй например: въ Франко-Пруската война от 1870 — 71. год., епоха твърде близка до нас, Франция мобилизира една армия от около 500 хиляди души а населението заедно съ колонитѣ ѝ възлизаше на около 70 милиона, значи, че задъ всѣки войникъ работѣха въ страната 140 души. По сѣция начинъ ще се види, че въ Германия презъ сѣщата война за праводоволствието на единъ войникъ се грижеха повече отъ 100 души. Какво затруднение можеше да представлява продоволствието на руската армия въ 1877. — 78. г., когато задъ всѣки войникъ на театра на военнитѣ действия, оставаха въ страната 250 души. Трудноста бѣха само въ превозването на всички предмети отъ снабдяването до отдалеченитѣ театри но военнитѣ действия.

Всички войни, до последната голѣма европейска война, сж се водили между две държави или пъкъ между два малки съюза, така че пазаритѣ на другитѣ, останали неутрални държави биваха открити за воюващитѣ. Последната голѣма общоевропейска или по-скоро общосветска война по отношение на снабдяването на армията откри съвършено новата ера, която налага обширни изучавания отъ мирно време. Никой отъ воюващитѣ не бѣше предвидѣлъ новитѣ затруднения които имаше да се появятъ около снабдяването и затова всички излѣзоха на война при ония разбирания, каквито бѣха получени отъ най новитѣ войни: Френко-Пруската, Руско-Турската и Руско-Японската. Балканската война бѣ дала нѣкои нови указания, но всички бѣха слисани отъ неочакванитѣ военни успѣхи на нашата армия и се втурнаха да изучаватъ чиста бойната ѝ деятелност и не обърнаха никакво внимание върху снабдителнитѣ въпроси. Даже самитѣ ние не извлѣкохме нѣкои особенни поуки.

Начина по който се почна войната въ 1914. год., би билъ още допустимъ при една кратковременна война. И възможно е военнитѣ хора отъ предшествующитѣ тая война години да сж предвиждали затрудненията въ снабдяването на готвачитѣ се грамадни армии, но тѣ, съ малки изключения, мислѣха че огнѣтъ на скорострелното въоръжение ще бѣде толкова убийственъ, че войната ще бѣде кратковременна. Тогава предвиждане, обаче, не се потвърди; войната се затегна и стана нужда да се предприематъ корекции въ разпредѣленieto на воинскитѣ чинове: много хора, специалисти по разнитѣ индустрии и земледѣлски предприятия, се изтеглиха отъ фронта за засилване производството въ тила. Най-много хора се изтеглиха отъ фронта въ Франция и после въ Германия. Французитѣ изтеглиха отъ фронта 1,700,000 души.

И у насъ е ставало дума дали скорострелното оржие ще направи войнитѣ по-кратковременни. Азъ годѣржахъ противното, като доказвахъ, че скорострелното оржие ще

затегне боеветѣ, особено на малкитѣ разстояния; атаката на ножъ срещу войникъ обучени въ стрелба на близки разстояния рѣдко ще сполучава.

Ето сѣчинскитѣ мои думи изказани въ „Военни Известия“ отъ 1911. год. брой 115.

„Тръгването на бой съ ножъ отъ 300, 200, 100 и даже 50 крачки нѣма да довежда до побѣда“.

И по надолу: „не е далечъ бѣдешето, когато истинскитѣ бой ще се започва на тия разстояния; на тая тѣсна зона не ще се знае кой е отбраняющъ и кой настѣпашъ. Настѣпашащия ще се окопава а отбраняющия ще атакува“.

И на всички ни е известно какъ въ последната война, атакуващия, като стигнѣше на 100, даже и на 30 крачки до позицията на отбраняющия, биваше принуденъ сжщо да се окопава и да остане въ това положение съ години, защото никой не смееше да си покаже главата отъ окопа.

На моитѣ твърдения, другари отъ армията ми отговаряха че, като техникъ съмъ давалъ преувеличено значение на скорострелното оржие. Голѣмата война показа за втори пътъ, че азъ съмъ познавалъ добре скорострелното оржие и съмъ давалъ вѣрно значение на огнѣта му. Казвамъ, че за втори пътъ се потвърждаватъ моитѣ предвиждания, защото въ 1901. год. азъ обнародвахъ една статия въ „Военния Журналъ“ кн. 6., 7. и 8. подъ заглавие „Новитѣ усъвършенствования въ въоръжението и тѣхното влияние върху обучението и бойнитѣ строеве“, гдето между другото, на основание на сравнителни математически изследвания, посочихъ съвременното значение на огнѣта и какви трѣбва да бждатъ строеветѣ и похватитѣ при движението подъ огнѣта.

И тогава ми казаха, че съмъ се увлѣкълъ въ математически изчисления и съмъ далъ преувеличено значение на оржжето. Тогава считаха, че ще се намали моралния елементъ, ако почнемъ да учимъ войницитѣ да се снѣшаватъ при настѣпването подъ огнѣта, да се криятъ задъ мѣстнитѣ предмети и да се промѣкватъ къмъ позицията на противники даже и пълзишкомъ.

Не се минаха три години и свѣтътъ видѣ, че японцитѣ настѣпваха подъ огнѣта точно тъй както азъ казвахъ въ горната си статия. Следъ Руско-Японската война предложениѣ отъ мене нови строеве се въведоха въ всички армии включително и нашата. Тия нови строеве въ нищо не намаляха моралния елементъ; напротивъ повдигнаха го, защото загубитѣ при настѣплението се намалиха и войницитѣ видѣха, че началницитѣ имъ вършѣха разумни работи.

Намѣрихъ че е полезно да припомня горнитѣ мои предвиждания, които не сж единственитѣ въ служебната ми дейностъ, за да се види, че азъ съмъ давалъ вѣрни насоки по подготовката на нашата армия и че това шо пиша заслужава

повече внимание отъ едно просто прочитане или повърхностна критика.

И така, годината 1914, началото на Общоевропейската война, ни завари съ преобладаващо мнение, че войната ще бъде кратковременна. Това мнение като че ли се подкрепяше и отъ резултатитъ на Балканската война. Отъ 5. октомврий до 25 с. м. ние нанесохме на турцитъ такива поражения, че тия последнитъ бѣха принудени да искатъ миръ — войната вжтре въ 20 дѣня бѣше свършена.

За мене този резултатъ бѣше обяснимъ. Турската армия не бѣше подготвена да си служи съ оржжието тѣй добре както нашата. Съвременитѣ помнятъ какъ се произнесоха всички военни кореспонденти и писатели за нашитѣ победи; тукъ ще се ограничи само съ малки извадки отъ нѣкои автори.

Ашмедъ Бартлетъ, английски кореспондентъ при турската армия, въ съчинението си „Съ турцитъ въ 1912. — 1913. год.“ на страница 180 — 181 за сражението при Люле-Бургазъ — Бунаръ-Хисаръ пише: „Българската артилерия изигра безспорна роля. Тя съ бързината и смъртоносна точностъ на огъня си съкруши турската защита и унищожи желанието за съпротива. Героичната храбростъ на българитъ възбуди удивление у противникитъ имъ.“

„Нова военна сила се е издигнала въ източна Европа, която даже великитъ сили не ще пренебрегнатъ, не ще могатъ да заплашватъ, нито ще се опитатъ да принуждаватъ“.

2) **Рене Пюо** въ своето съчинение „Отъ София до Чаталджа“ на стр. 166. казва: „Примѣрването на българскитъ батареи биваше тѣй точно, че снарядитъ имъ се прѣскаха въ едно пространство отъ 100 метра“.

И по надолу:

„Турскитъ пленници сами признаваха, че за тѣхъ имаше две страшилища: българскитъ топове и атакитъ на ножъ“.

3) **Имануелъ** въ съчинението си „Балканската война въ 1912. и 1913. год.“, книжка 2., на страница 34. за сражението при Люле-Бургазъ пише: „Българитъ поставиха много силна артилерия, главно отъ гаубици, и много скоро въ подиръ обѣднитъ часове добиха нужното надмощие, защото тѣ бѣха много по-опитни въ избора на позициитъ и употреблението на тѣхната артилерия“.

На стр. 42: „Много се възхвалява отъ всички очевидци мощността и сигурността въ действието на българската артилерия, която по единъ свършенъ начинъ подѣржаше своята пехота. Българската артилерия почти всѣкога много скоро разбиваше турската артилерия и следъ това насочваше халата на своя необезпокояванъ огънь върху неприятелската

пехота за да я разнебити и очисти пѣтя за шурмъ на своята пехота“.

4. **Мондезиръ** въ „Обсадата и превземането на Одринъ“, на страница 187. за нашата артилерия казва: „Полската артилерия бѣлскаво изпълни своята длъжностъ. Тя съ преданность обслужваше безупречната материална частъ“.

„Обсадната артилерия бѣше свършено добре изпозувана“.

5. **Махмудъ Мухтаръ Паша** въ своето съчинение „Моего командване презъ Балканската война въ 1912 г.“ на стр. 126. (французския прѣводъ), като иска да характеризира подготвеността на българската артилерия, привежда извадки отъ рапорта на командира на 4. батарея отъ 9. артилерийски полкъ, гдето е казано: „Неприятеля бѣше много точно опредѣлилъ разстоянията; неговия огънь — орждия и гаубици — бѣше извънредно силенъ и бързъ и почти не ни позволяваше да наблюдаваме резултатитъ на нашата стрѣлба. Околността на нашитъ батареи се биеше тѣй силно, че поднасянето бойни припаси отъ бойния ешелонъ бѣше затруднително“.

6. **Майоръ Хоххетеръ**, германски офицеръ на турска служба, въ книгката си „Съ турцитъ на фронта“ съ скръбъ въ душата си поглежда да признае, че турската артилерия не могла да си служи съ масовия огънь тѣй както българската и затова турцитъ разпилѣвали много снаряди напразно.

7. **Цоли** въ книгата си „Балканската война“ на стр. 108. отъ немския прѣводъ пише: „Българската артилерия отговаряше съ такъвъ огънь и градъ отъ стомана, че турскитъ корпуси бѣха децимирани и принудени да обърнатъ грѣбъ въ безпорядкъ“.

Това е казано за усиленитъ боеве около Карагачъ на 17. октомврий 1912. год., когато турцитъ правѣха върховни усилия да се задържатъ на позициитъ си.

Менъ лично резултатитъ отъ Балканската война не ми сочѣха, че бѣдещитъ войни ще бѣдатъ кратковременни; азъ виждахъ ясно, че когато ще се срещнатъ противници, еднакво подготвени да си служатъ съ днешната техника, резултатитъ не ще бѣдатъ съжитѣ — войнитъ не ще се свършватъ тѣй скоро.

Тѣй или иначе, къмъ края на 1915. год. у насъ се мобилизира армията и войната започна по начинъ, който бѣше допустимъ само при узѣреността, че тя ще бѣде кратко-временна.

Мобилизационенъ планъ

При малкиѣ постоянни армии, мобилизационенъ планъ, по днешнитѣ разбирания, не е имало, а сж съществували едни списъци на хората, конетѣ и колата, които сж съставлявали войсковитѣ части и щабоветѣ.

Мобилизационни планове сж почнали да се съставляватъ, когато армитѣ за военно време сж почнали да се попълватъ съ запасни и сж ставали значително по-голѣми отъ мирновременния имъ съставъ.

Мобилизационния планъ е съдържалъ два отдѣла: А. Действующа армия и Б. Териториални войски. Всѣки отдѣлъ е съдържалъ състава на частитѣ и щабоветѣ отъ хора, коне и кола; освенъ това, имало е списъци на хората, които ще бждатъ повикани отъ запаса и конетѣ, воловетѣ и колата, които ще бждатъ вземани отъ населението или закупени отъ пазаритѣ въ страната и чужбина. За мобилизация на производството и дума не е ставало, защото при малочисленитѣ армии производството, както земледѣлско тъй и индустриално, не се е нарушавало.

Съдържанието на мобилизационния планъ остана по инерция сжщото, съ малки изключения, и до последната война, макаръ че все се говорѣше за въоръженъ народъ — за голѣми народни армии. Армитѣ на всички държави въ последната война се мобилизираха по планове нагодени за колосалнитѣ числа, каквито се извадиха на бойнитѣ театри, и за това се правѣха много корекции презъ време на самата война.

У насъ, и следъ опититѣ отъ Балканската война, мобилизационния планъ пакъ бѣше нагоденъ по начинъ, че вземаше всички годни, и даже полугодни, хора въ действующата армия, безъ огледъ на това какво остава въ царството като производителна сила и това стана причина да се ангажираме въ войната въ 1915. г. съ извънредно голѣма армия. За гарнизони въ страната и охрана на желѣзницитѣ, мостоветѣ, пристанищата, границитѣ и брѣговетѣ се оставиха хора отъ опълчението, които тъй сжщо бѣха отнети отъ производството. Имаше време, когато на прехрана се числѣха повече отъ 1,000,000 души. *) Наистина, всички тия хора не бѣха въоръжени войници: много отъ тѣхъ не се считаха за мобилизирани и не бѣха облекени (желѣзници, пощи, телеграфи, телефони, арсенали, работилници, складове и пр.), но тѣ всички бѣха хора на армията, отнети отъ производството и очакваха своето препитание отъ останалитѣ 3.7 милиона

*) Благодарение на чл. 22 отъ Закона за въоръженитѣ сили, официалнитѣ цифри у насъ не отговарятъ на истинската численостъ на мобилизиранитѣ хора.

население, състояще се повече отъ жени, старци, деца и младежи, които очакваха своето повикване. Тѣй че отношението на ангажиранитѣ въ служба на войната хора къмъ останалото население у насъ бѣше 1: 3.7 или крѣгло изразено, за производствието на всѣки нашъ войникъ оставаха да се грижатъ 4 души и то жени, старци и деца*).

До колко бѣше неблагоприятна, пресилена и невъзможна тая пропорция у насъ, можемъ да си направимъ заключение, като я сравнимъ съ пропорцитѣ на другитѣ воюващи държави.

Германия броеше едно население отъ 69 милиона души въ Европа и около 15 милиона въ колонитѣ, а освенъ това около 20 мил. германци имаше прѣснати въ разнитѣ части на свѣта.

Наистина, Германия бѣше отдѣлена отъ свойтѣ колонии и отъ германцитѣ вънъ отъ империята, та не можеше да получи цѣлата стопанска помощъ отъ тѣхъ; при все това, тя по разни пѣтища получаваше твърде много.

Германия манипулираше съ една армия отъ около 10 милиона души, тѣй че отъ цѣлото население задъ всѣки войникъ оставаха 10 души, а отъ населението въ самата Германия задъ всѣки войникъ пакъ оставаха 7 — 8 души, два пѣти повече отъ колкото у насъ.

Франция броеше едно население около 40 милиона въ Европа и около 50 мил. въ колонитѣ, или всичко около 90 милиона. Тя използваша своитѣ колонии въ всѣко отношение.

Франция бѣше ангажирала въ войната около 7 милиона души, тѣй че срещу всѣки мобилизиранъ войникъ имаше тринадесетъ души свободни хора, или три пѣти повече отъ насъ.

Но понеже и въ едната и въ другата страна, по старъ навикъ на генералитѣ щабове, не се държеше смѣтка какви хора се взематъ въ строя, то производството, а особено индустриитѣ, така зле се дезорганизираха, че и французи и германци бѣха принудени да повърнатъ отъ фронта голѣмо число специалисти и да ги замѣнятъ съ други хора отъ вътрешността.

Тия сж дветѣ държави, които направиха най-голѣми напряжения (оставамъ нашето напряжение на страна, защото то бѣше неокачествима аномалия и защото у насъ тя не можа да се поправи и до края на войната) презъ последната война и които скоро можаха да установятъ едно тѣрпимо равновесие.

*) Г-нь Т. Р. въ „Воененъ журналъ“ кн. 4. отъ 1921. г. въ своята много права критика на страницѣ 654 — 656 привежда казаното по тая въпросъ за Франция. Причинитѣ за лишенията, казва се тукъ, сж въ обстоятелството, че като мобилизираше войската, демобилизираше народното производство. Отнехме му работната рѣка, добитѣка и инвентара. Кой е виновния? — Съставителитѣ на първоначалния мобилизационенъ планъ. Б. А.

весие и отгъхъ виждаме, че числото на хората, които се отнемаха отгъ производителното население не бива да надминава $\frac{1}{10}$ отгъ цѣлото население. Отгъ друга страна, у насъ и скотовъдството ни, при днешното му положение, не може да храни съ месо и да доставя вълна за облекло на армия по-голяма отгъ 500,000 души.

Това което направи Франция и Германия и нѣкои отгъ другитъ воюващи държави, освенъ Америка, ни показва, че голѣмитъ държави до сега не сж се били замислювали върху тоя въпросъ, защото не сж имали случаи и нужда да вдигатъ толкова голѣми армии, че да се дезорганизира производството на страната. Сега за пръвъ пѣтъ, въ течение на войната, тѣ се приближаваха къмъ предѣлитъ на допустимата порция $\frac{1}{10}$, но безъ да я надминаватъ.

У насъ, обаче, една малка държава, съ голѣми задачи и съ стремление за надуване капритъ, трѣбваше да се направятъ разсждения малко различни отгъ ония що царѣха въ голѣмитъ държави, че да не излизаме тѣй далеко вънъ отгъ допустимитъ предѣли на напрежението.

Оправданието е било, както се каза по горе, че се е имало надежда, какво войната ще бѣде кратковремена и готовитъ продоволствени запаси ще стигнатъ до края на войната. Но войната се продължи. И у насъ стана нужда да се изтеглятъ отгъ фронта специалисти по разнитъ производства и индустрии, но нѣмаше съ кого да ги замѣстваме, защото всичко годно бѣше мобилизирано. Това изтегляване на хора отгъ фронта лошо се отразяваше върху морала на войницитъ, които въ това изтегляване виждаха фаворизиране, защото не знаеха причинитъ и не имъ се обясняваха отгъ началницитъ. Самитъ началници не можеха да схванатъ направената при мобилизацията, или още при съставянето на мобилизационния планъ, грѣшка и не можаха да разбератъ, че е наложително корекция, та и тѣ самитъ намѣсто да обясняватъ на войницитъ истината и неотложимата нужда, чрезъ мълчанието си увеличаваха негодуванието. А партизанитъ въ вжтрешността вдигаха повикъ противъ правителството, че освобождавало протежирани хора отгъ фронта и тоя повикъ, разбира се, стигаше до бойнитъ линии. Но това, освенъ нѣкои еденични случаи, не бѣше освобождаване, а бѣше премѣстване войници отгъ строя въ милитаризирани индустриални и други производителни заведения.

Още въ първитъ дни следъ мобилизацията се почувствува колко несвършенъ е нашия мобилизационенъ планъ. Главното интенданство при министерството на войната бѣше опредѣлило, преди още да се обяви мобилизацията, по голѣмитъ мелници бързо да приготозляватъ брашно за армията, и тѣ заработиха въ пълна пара. Щомъ обаче се обяви мобилизацията и запаснитъ тръгнаха за частитъ си, мелницитъ спрѣха.

Тѣй че, още преди запаснитъ да се явятъ въ частитъ си стана нужда да се повърне специалния персоналъ на голѣмитъ парни мелници, защото житото сурово не може да се яде. Впоследствие стана нужда да се повърне техническия персоналъ и на текстилнитъ фабрики, на кожарскитъ, желѣзарскитъ, обушарскитъ, шиваческитъ, сапунарскитъ и пр. пр. индустриални заведения.

И въ това отношение голѣмитъ напреднали държави стоятъ по добре. У тѣхъ индустрията е стара та всѣко производство даже всѣка по-голяма фабрика си има запасъ отгъ стари специалисти, които въ краенъ случай могатъ да замѣстватъ младитъ що трѣбва да отидатъ въ строя.

У насъ индустрията е още въ зародиша си. Всѣка фабрика си има само единъ комплектъ специалисти, повечето млади хора наистина, но щомъ имъ вземете тия специалисти фабриката спира. А при по дълга война всички фабрики и работилници въ страната трѣбва да работятъ денонощно и пакъ не достатъчатъ да доставятъ всичко на армията.

Александровската болница бѣше наредена за 2,000 ранени войници. Но когато почна да се пълни съ ранени, ука за се че нѣма готвачъ; нейния мирновремененъ готвачъ бѣше мобилизиранъ, но не бѣше оставенъ да готви въ милитаризираната военна болница, а го намѣрихме въ Нишъ да готви на десетина души офицери.

Това несвършенство на нашия мобилизационенъ планъ и неговото прилагане не бѣше само по отношение на хората; то бѣше сжщо за конетъ, воловетъ и колата.

За да се улесни превоза и да се запазятъ повече кола за вжтрешността, министърътъ на войната генералъ Жековъ, заедно съ решението за мобилизация, билъ поржалъ въ Германия 300 кил. тѣснолинейна желѣзница. Щомъ се откри съобщението по Дунава, отгъ Германия изпратиха първитъ материали за 100 кил. линия, като изпратиха и два желѣзопѣтни баталиона да ни помогнатъ за поставянето на линиитъ.

Старшиятъ отгъ баталионитъ командири ми се представиха въ министерството на войната и азъ го изпратихъ въ Кюстендилъ при началника на инженернитъ войски. Тоя последния предложилъ на германския командиръ да свърже Гюешево съ Куманово, но това се указало немислимо, защото подъ Деве-баиръ трѣбвало да се прокопае тунелъ; и понеже инженерното управление, вѣроятно подъ впечатлението че войната скоро ще се свърши, не виждало где другаде има нужда отгъ желѣзница, освободило германцитъ и тѣ, заедно съ материалитъ, заминали за Турция.

Малко по-късно стана нужда да се устрои една продоволствена линия по долината на р. Струма. Щабътъ на действующата армия заповѣдалъ да му се изпратятъ отгъ вжтрешността още 80 *хиляди кола*, които трѣбвало да тръгнатъ отгъ четиритъ краища на България и да се наредятъ отгъ Радо-

миръ до Св. Врачъ и по-долу. Голѣма частъ отъ воловетъ на тия кола измръха по пѣтя, а и тѣзи които пристигнаха до нѣкъде не бѣха вече за никаква работа.

Най-после, следъ голѣмо неоправдано закъснение, по долината на р. Струма се прокара тѣснолинейка и се улесни превоза. По бойния театъръ, като се използваше готовността на германцитъ, можаха да се прокаратъ повече тѣснолинейки и въздушни линии, че да се освободятъ кола за вжтрешността, но за това се изискваше по-голѣма предвидливостъ и предприемчивостъ отъ инженерното управление.*) При всичката липса отъ работенъ добитѣкъ инженерното управление бѣше измъдрило да поставя по бойнитъ театри тѣснолинейки съ конска тяга. При всичкитъ предупреждения отъ моя страна, то изписа 50 км. такава линия, но скоро се убедихме отъ Ямболъ до Казълъ-Агачъ, гдето и я поставиха за паметникъ.

Думата тукъ е, че Щаба на действ. армия, освенъ че още при мобилизацията оголи вжтрешността на царството отъ годни хора, коне, волове и кола, увлеченъ отъ стремлението си да увеличи бойната сила впоследствие абсолютно никаква смѣтка не държеше за запазване горедолу производителната мощъ на страната.

Презъ течение на тритъ години на войната, щабътъ на действующата армия изтегли три призива млади войници и всички данѣни и неслужили — всичко около 250,000 души, а въ замѣна на това освободи въ безсроченъ отпускъ три отъ най-старитъ набори: но старитъ набори бѣха малки, тѣй че срещу вземенитъ 250 хиляди се повърнаха едва около 50 хиляди души полугодни хора. Изобщо, положението на производството се затрудняваше отъ день на день. Нивитъ, ливадитъ и градинитъ се обработваха вече отъ женитъ, а 10 — 12 годишни деца — момчета и момичета — караха кола.

И резултата отъ всичко това бѣше лишенията на войницитъ отъ фронта.

За да не се повтаря въ бждеще тая аномалия, къмъ мобилизационния планъ трѣбва да се прибави и трети отдѣлъ *мобилизация на производството*.

Въ тоя отдѣлъ, на първо мѣсто, трѣбва да се впишатъ мелницитъ, които ще доставятъ брашно за армията, понеже тѣ още отъ първия день на мобилизацията трѣбва да почнатъ да вадятъ достатъчно брашно. Сжщото е и за хлѣбарницитъ, и тѣ още отъ първия день трѣбва да могатъ да вадятъ достатъчно хлѣбъ.

Трѣбва да се мобилизиратъ толкова мелници, че да могатъ да даватъ брашно:

*) Това стана на много късно. Тѣснолинейката Скопие — Охридъ не бѣше довършена даже и при отстъпането Б. А.

- а) За дневната прехрана на всички мобилизирани хора и
- б) За образуване единъ запасъ въ близкия тилъ и неговото поддржане въ цѣлостъ.

Числото на мелницитъ за дневната прехрана ще се опредѣли по числото на хората на мобилизационната армия и голѣмината на мелницитъ; а брашното за запасъ може да се получи или чрезъ въвеждане на нощна работа въ нѣкои мелници, или въ всички, които сж приспособени за нощна работа, или въ мобилизиране повече мелници.

За поменатитъ въ мобилизационния планъ мелници трѣбва да се впише поименно цѣлия технически персоналъ за една смѣна, ако мелницата е назначена само за дневна работа и за две смѣни, ако ще работи и презъ нощта. Мобилизационното назначение на тия хора ще е мелницата, предпоставително тая, гдето работятъ отъ мирно време.

Разбира се, че като се съставлява мобилизационния планъ на мелницитъ, не могатъ да се пренебрегнатъ и нуждитъ на населението.

Селското население, и онова на малкитъ градчета, си има малки мелнички, които нѣма да влѣзнатъ въ мобилизационния планъ и войсковото началство не ще се занимава съ нуждитъ на това население. Населението, обаче, отъ голѣмитъ градове не може да не съставлява предметъ на проучване при съставянето на мобилизационния планъ. За снабдяване градското население съ брашно има два начина:

- а) Оставятъ се немобилизирани толкова мелници около всѣки градъ, колкото сж необходими за доставяне дневното количество брашно на населението.

б) Мобилизиратъ се всички мелници около градоветъ и на населението се отпуска брашно отъ военнитъ складове. Въ всѣки случай, още отъ мирно време трѣбва да бжде опредѣлено, какво ще бжде положението въ време на война. Всѣки мелничаръ трѣбва да знае кой ще му бжде персонала за военно време и кому ще доставлява брашно и колко дневно. Тѣй сжщо всѣко градско общинско управление трѣбва да знае отъ кжде ще получава брашно въ време на война.

При прилагането на първия начинъ, военното началство не бива да пренебрегва, по отношение на персонала, и ония мелници, които не ще бждатъ мобилизирани. Наистина че притежателитъ на тия мелници ще трѣбва да бждатъ предупредени да си ангажиратъ и подготвятъ технически персоналъ за военно време отъ неподлежащитъ за мобилизиране хора, но както казахме по-горе, това у насъ е още невъзможно по причина на младата ни индустрия.

За нашата страна по-практиченъ е втория начинъ, както ще видимъ и по-нататкъ, като, разбира се, всички парни мелници, а и всички други фабрики, предварително да

се задължат да си подготвят колкото е възможно и военновременен технически персонал от по-старите и полугодни за тежка военна служба хора.

Въ последната война бяха милитаризирани всички мелници, които произвеждаха денонощно единъ вагонъ и повече брашно и отъ тѣхъ бяха отдѣляни нѣкои да доставляватъ брашно за населението.

Всички милитаризирани мелници бяха поставени подъ прѣкия надзоръ на началниците на дивизионните области, на които, за тая цѣль, бяха придадени специални инспектори. Въ началото на войната за всѣхъ милитаризирана мелница бяха отпуснати отъ мобилизирания хора по петима специалисти. Впоследствие, обаче, се видѣ че само съ дневна работа не ще може да се доставява брашно, достатъчно за дневната дажба и образуване запаси, та стана нужда да се прибѣгне до нощна работа и затова трѣбваше да се освободятъ отъ фронта хора за още една смѣна, специални работници за нощна работа.

Освенъ това, практиката презъ миналата война показа, че при пресмѣтането за числото на мобилизирания мелници производството имъ трѣбва да се изчислява съ 25 % по долу отъ мирновременното имъ производство. Сжщо е и за другите фабрики: нито една фабрика не може да достигне мирновременното си производство, защото функционирането на фабриката зависи много отъ една страна отъ правилното имъ обслужване, което и при най голѣмото желание се нарушава, а отъ друга, — отъ ненавременното замѣняване на похабеня инвентаръ.

Това еднакво се отнася и за другите фабрики и работилници. И тѣ въ началото на войната спрѣха. И понеже се мислѣше, че войната ще трае още само нѣколко месеца, то не се побърза за незабавното пуцане въ ходъ на всички фабрики. Впоследствие, когато това се наложи и за тѣхъ, стана нужно да се освобождаватъ специалисти работници, техници, инженери, механици и пр. отъ фронта, това, както се каза вече, произведе негодуване въ частитѣ.

Ако мобилизационния планъ въ 1915. год. бѣше пълненъ и съвремененъ, то още при мобилизацията всички мобилизирани войникъ трѣбваше да се яви направо въ частта, учредението, заведението, мелницата, фабриката, работилницата, магазина, склада и пр. гдето ще служи и нѣмаше да има впоследствие никакви освобождавания, и никакви вадения на хора отъ строя.

Но колкото бѣше непълненъ мобилизационния планъ въ началото на войната, толкова повече по единъ погрѣшенъ начинъ се корегираше тая непълнота впоследствие.

Трѣбваше да се състави новъ планъ за мобилизиране на производството и да се отдѣлятъ войници за специал-

ни работи. Въмѣсто съ особена запознать, да се обясни нацѣлата армия и на народа защо се прави и вмѣсто да се покаже че тѣ само се премѣстватъ отъ една служба въ друга, изтеглянето на хората отъ фронта ставаше постепенно по единъ мълчаливъ начинъ, по нѣколко души, безъ да се обяснява защо и за какво. А това се виждаше и на войниците, и на началниците нѣщо съмнително.

Това едновременно корегиране не се направи, защото Щабътъ на действащата армия, отъ страхъ да не бѣде обвиненъ въ фаворизация на хора, отказа да отпусне макаръ и единъ човѣкъ, ако за това нѣма постановление отъ Министерския съветъ. Отъ друга страна, трудно бѣше въ разгара на самата война да се намири къде е машиниста, огняра, тъкача, кройча, ковача, електротехника и пр. отъ еди коя фабрика; тия сведения трѣбваше да ги дадатъ самите фабриканти. А събраниятъ по тоя начинъ сведения често бѣха непълни, неточни: намѣсто поисканото лице, се освобождава друго и то следъ месеци. Имаше случаи, н. истина много редки, и на злоупотребления; иска нѣкой да освободи отъ строя свой роднина; запише го че е специалистъ и го изтеглятъ отъ фронта, но после измамата се узнава и виновния се отдава подъ следствие, сжждъ и пр., а войника — обратно на фронта.

Ето защо, всички тия сведения трѣбва да се събиратъ въ мирно време, да се провѣрватъ на мѣстото отъ военните власти и да се вписватъ въ мобилизационния планъ, отдѣлъ „мобилизация на производството“.

Невъобразимо разстройство въ стопанския животъ бѣше настъпило въ страната у насъ следъ мобилизацията. До къде стигаше това разстройство знаютъ само ония, които сж имали нещастieto да го възстановятъ. За другите хора това бѣха работи лесни — море до колѣно; работи достойни само за критика и присмѣхъ.

За да се види че разстройството не бѣше само въ мелниците и фабриките, а обхващаше даже цѣлия стопански животъ, ще приведа тукъ само нѣколко примѣра.

1) По мобилизационния планъ е предвидено подковни материали само за състава на мобилизираната армия и Министерството на войната има кредити и задължения да снабдява съ таква материали само нея. Ковачитѣ отъ селата и градовете сж мобилизирани и се намиратъ въ частитѣ си и тамъ една частъ отъ тѣхъ сж на ковачески длѣжности, но по голѣмата частъ сж или въ строя, или на нѣкои други домакински работи.

Още презъ първите месеци на войната започнаха да пристигатъ отъ реквизиционните комисии и отъ общините оплаквания, че конетѣ и волозетѣ обосѣли и нѣмало кой да ги подкове, а и подковни материали липсватъ, защото ковачитѣ

сж на война Обозитъ, колкото ги имаше, въ скоро време тръбваше да спратъ.

Тъй че, безъ да има нѣкои особени симпатии за фаворизиране на селскитѣ ковачи—повечето цигани, тѣ тръбваше, по непреодолима сила на нуждата, да се освободятъ, макаръ че това не бѣше предвидено въ чл. 22 отъ Закона за въоръженитѣ сили въ царството.

2) Презъ пролѣтътъ на 1916. год. тръбваше да се организира производството на сирене, кашкавалъ и масло отъ овцитѣ.

Знае се, че кашкавала и маслото се произвеждагъ главно около голѣмитѣ стада на каракачанитѣ и отъ нѣкои по-голѣми наши скотовъдци. Сиренето се произвежда, обаче, повече по селата отъ малки стада, които децата пасатъ по меритѣ и около посѣвитѣ, а мжжегѣ — баща и синове — правятъ сиренето; всѣко семейство е производителъ на сирене.

Но въ време на войната, 75% отъ хората, които знаятъ да правятъ кашкавалъ и сирене, бѣха мобилизирани и нѣмаше кой да използва млѣкото за произвеждане на тия ценни продукти, мирновременното производство на които не покриваше нуждата на войската. Тогазъ стана нужда да се образуватъ групи отъ малки стада въ тѣхъ така и за мандритѣ, като за презъ лѣтото, както и за тѣхъ така и за мандритѣ, се освободиха нужното число мандраджии*).

3) Сжщо така бѣи съ производството на ориза. Сѣенето и поенето на ориза е една специална работа, която могатъ да извършятъ само подготовени за това хора; и тия хора за презъ цѣлия сезонъ тръбва да се освобождаватъ.

4) Сѣното не може да се изпраща на фронта освенъ пресовано. За тая целъ имаше само ржчни преси и то въ съвсемъ недостатъчно количество.

За да върви работата по-скоро и съ по-малко хора, изискаха се моторни преси; но за тѣхъ нѣмаше машинисти въ страната и ставаше нужда да се освобождаватъ добре грамотни хора и да се устрои специаленъ курсъ.

Тия и много други още нагледъ маловажни въпроси тръбва да съставятъ предметъ на мирновремененъ проучване и вписване съ всички подробности въ мобилизационния планъ.

За тая целъ, ние мислимъ, че е наложително да се формира „мобилизационно отделение“ въ Главното интенданство при Министерството на войната, което да проучва и съставлява мобилизационния планъ на производството. Това е една важна и продължителна работа, особено до поста-

*) Г. Г. началникитѣ отъ фронта и до днесъ съ ирония говорятъ за тия освобождения; тѣ искаха всички да бждатъ на предня линия, но пакъ и всичко да има, а това на практика се указва невъзможно.

вяне първитѣ основи на тоя планъ; но въ сжщото време то е наложително и много по трудно отъ колкото мобилизационния планъ на бойната армия.

Безъ да прегендирамъ за изчерпателностъ, азъ мисля че плана за мобилизирането на производството тръбва да съдържа следующитѣ глави:

I. Реквизиционни комисии съ тѣхнитѣ обози, мѣстни складове и тържна комисия или комисии

II. Мѣстни (резервни) магазини съ тѣхнитѣ обози.

III. Мелници.

IV. Хлѣбопекарни.

V. Текстилни фабрики и предачници,

VI. Шивачници.

VII. Кожарски фабрики и работилници.

VIII. Обучарски и за други кожни издѣлния фабрики и работилници.

IX. Желѣзарски фабрики и работилници.

X. Въжарски фабрики.

XI. Плетачници за зимни топли дрехи.

XII. Мандри, оризарници и др., гдето работницитѣ се числятъ само презъ време на производството.

XIII. Мѣстни болници.

XIV. Мѣстна полиция.

XV. Сапунарски фабрики и работилници.

XVI. Фабрики за консерви.

XVII. Кланци и риболовни.

XVIII. Фабрики за потонези произведения.

XIX. Фабрики за спиртни произведения.

XX. Мини: каменовъжглени, мѣдни, оловени, манганови и др.

XXI. Желѣзоплътни арсенали и работилници.

XXII. Фабрики за военни материали.

XXIII. Сѣнопресовачи и други земледѣлчески механици.

XXIV. Комисии за провърка на кореспонденцията и печата.

XXV. Захарни фабрики.

XXVI. Банки, печатници, редакции и др. подобни

XXVII. Селски ковачници за подковаване добитѣка.

Разбира се за всички тия служби ще се избиратъ по-стари и полугодни хора, доколкото такива се намиратъ; но тръбва да бждатъ назначени отъ мирно време и вписани въ мобилизационния планъ.

При така съставения мобилизационенъ планъ, всички служби, безъ никакви лутания, пречки, протакание и недоумения, ще започнатъ да функциониратъ още отъ началото на войната и нѣма да има никакви освобождавания. Народнитѣ представители числящи се въ армията, тръбва да се явятъ въ частитѣ си, а при заседания въ Народното Събрание, ще бждатъ временно командировани.

Нормата 1/10, която посочихме по-горе за отношението на армията към останалото население, не обхваща горните служби. Тая норма се отнася само до действащата армия със всичките ѝ принадлежащи служби (тилови и обозни армейски складове и магазини, желѣзници, телеграфи и пр.) които само консумират, а не произвеждат. Горните двадесет и седем служби не се числят към действащата армия, а към военните учреждения въ царството. Тѣ сж служби производители и сж вън от посочената норма за хората, които държавата трѣбва да храни, безъ тѣ да произвеждат. Градинитѣ и други култури, които частитѣ си устройват на фронта, не могат да се вземат въ внимание като производство. Тѣ сж добавки случайни, които служат за подобрене храната на частитѣ що ги произвеждат. Колкото редовно и въ достатѣчно количество да се изпращат хранителнитѣ потребности отъ вътрешността, разновидни причини и непредвидени прѣчки влизат за да се чувствуват известна липса или недостигъ днесъ въ една, утре въ друга частъ. При това, прѣсни зеленчуци и въобще прѣсни хранителни продукти мѣчно се доставляват въ по отдалечените фронтове.

Зловредната едностранчивость на досегашнитѣ мобилизационни планове, макаръ и обяснима донѣкде, бѣше неоправдана, защото все можеше нѣщо повече да се предвиди. Но тия планове се съставляваха въ канцеларитѣ на генералитѣ шабове отъ офицери увлечени въ бойнитѣ действия на армитѣ; тѣмъ имъ трѣбватъ дружини, батареи, ескадрони. Тамъ, наистина, се урежда и тила, но само тила на армията; но и той се гледа съ презрение и пренебрежение. Колкото се отнася до вътрешността отъ гдето се черпятъ всички предмети за сѣществуванието на армията, бойнитѣ хора не сж си давали трудъ да направятъ нѣкои смѣтки; ако нѣкой интендантъ или другъ, възъ отъ генералния шабъ, се осмѣлѣше да спомни това застрашително положение, то най-малко неговитѣ думи оставаха безъ никакво внимание, а често пакти биваха изложени на присмѣхъ и неприятности.

Тоя начинъ на уреждане работитѣ въ нашата армия даде свонѣтъ резултати: силна армия — немощенъ тилъ; много пушки, малко рала; победи на фронта, лишения въ тила. Нашитѣ генералъ-шабни заслужаватъ пълна похвала за уреждане победитѣ на фронта, обаче време е да се обърне по-големо внимание и на дълбокия тилъ. Безъ неговото уреждане нѣма да има победи съ резултати, за неговото уреждане трѣбва да се привлечатъ и съответнитѣ хора. Къмъ държавния съветъ за народната отбрана, предлагамъ отъ г. Ал. Ганчевъ*)

*) Воененъ журналъ год. XXVII к. 5 страница 490.

трѣбва да се привлече най-малко още и Главния интендантъ при Министерството на войната и на тая длъжностъ трѣбва да се назначава нѣкой отличенъ, цѣловитъ офицеръ.

Начини за снабдяване

Начинитѣ за снабдяване армията съ потребнитѣ и нѣща въ военное време сж: а) реквизиране; б) търгове; в) закупване. Тия начини трѣбва да се прилагатъ споредъ времето, нуждата и стопанственитѣ условия въ страната.

Да ги разгледаме:

А. Реквизиция

Реквизицията и изземването се състоятъ въ принудително отпемане имуществото на частни лица за нуждитѣ на армията.

Административната реквизиция е едно легално средство за снабдяване; тя се извършва отъ реквизиционни комисии. Реквизиционнитѣ комисии трѣбва да сѣществуватъ и въ мирно време и ежегодно да събиратъ сведения за производството на всички предмети отъ първа необходимостъ.

Административната реквизиция държи смѣтка и за производството на населението. Тя опредѣля за всѣко семейство количеството на хранителнитѣ потребности, нуждни за изхранване членовѣтъ на семейството, безъ мобилизиранитѣ, и опредѣля излишеска съ който може да разполага. Ако излишеска е по-големъ отъ нуждитѣ за армията, то се взема само оназа що е нужно, а другото се остава въ разпореджане на производителитѣ. За да бжде реквизиционната тежба справедливо разпредѣлена, то се реквизира само едно определено количество отъ излишеска на всѣко семейство. Тѣй напримѣръ, за една армия отъ 500 хиляди души е нужно за прехрана презъ цѣлата година 182 милиона клг. жито, а излишеска възлиза на около 900 милиона до единъ милиардъ клг.р. Тогазъ на всѣко семейство се реквизира само $\frac{1}{4}$ отъ *излишеска, а другия излишекъ* се остава на производителя да си го продава.

Обаче въ време на война често пакти войсковото начальство трѣбва да се грижи и за прехраната на производителното население. Нека положимъ че това население е около единъ милионъ души, за прехраната на които е нужно 318 милиона клг. жито, или всичко трѣбва да се реквизира около 500 милиона клг. жито. Значи на всѣко семейство трѣбва да се реквизира $\frac{1}{2}$ отъ излишеска.

Реквизицията е едно отчуждаване имота на частнитѣ лица за държавна полза и ще бжде съобразно съ правото само когато се извършва съгласно чл. 68 отъ Конститу-

цията т. е. реквизираните предмети трябва да се заплащат справедливо и предварително.

Появява се въпроса, дали ще бъде съобразно съ Конституцията да се реквизират хранителни потребности и за градското население, когато това отчуждаване не е нито за държава нито за обществена полза, а за частни лица.

Не може да се поддържа, че това реквизиране ще бъде съобразно съ Конституцията; но от друга страна не може да се откаже и факта, че въ време на война могат да настъпят условия, които да направят наложителна тая реквизиция.

Тая реквизиция, обаче, не може да се внесе въ Закона за реквизицията и да стане общо правило, а всъщност когато нуждата я наложи, трябва да се установи съ особено законъ от Народното Събрание.

Въ последната война ако бяхме реквизирали само нуждата за армията, а цялия друг излишек останеше свободен за износъ въ ржцетъ на производителитъ, тия последни щяха да го изпращат на съюзниците, които последнага високи цени и непродатъ на съюзниците, които последнага остане безъ храна. Ето защо, реквизиция и за непродателното население се налагаше; но това не стана въ основа на Закона за реквизицията, който не стана въ основа реквизиция, а се създадоха нови закони за тая целъ и нареченитъ закони за С. Г. О. П.

Разбира се, че макаръ разрешена от Народното Събрание, тая реквизиция не стана конституционно, но това съ изключителни случаи, въ които върховното управително тѣло може да приложи принципа: *salus populi suprema lex*.

Въ страни, гдето производството на хранителни потребности е въ владението на малцина богати земледельци, както Англия, Америка, Румъния и др., реквизицията не уврежда населението, отъ което се комплектува армията съ войници. Въ тия страни реквизицията може да намътри широко приложение, безъ да се има опасност, че ще се отрази върху морала на войската. Въ такива страни ценитъ на реквизиранитъ предмети могат да се назначаватъ по-ниски и за бързото изплащане на реквизицията може да се плащатъ по-малки грижи.

У насъ, току рече, всички войникъ е производителъ затова реквизицията уврежда именно войниците, и презъ време на войнитъ десети отъ разговоритъ и писмата на нашитъ войници се отнасятъ до реквизицията. Ето защо, реквизицията трябва да се прилага много ограничено и то само за предмети, които не могатъ скоро и сигурно да се добиятъ по другъ начинъ. Разпредѣлението на реквизицията трябва да се прави много грижливо, равномерно и напълно

но справедливо. Оценката трябва да бъде непременно пазарна и изплащането веднага.

Законътъ за реквизицията и отчетността трябва още въ мирно време да се нагодятъ по начинъ, че да се избѣгнатъ ония действия или бездействия, които всѣхъ нередовността при реквизирането или изплащането и смутъ въ душата на нашия войникъ—производителъ; още повече, че неприятелитъ на войната и на държавата—вътрешни и външни—използуватъ и най-малкитъ нередовности по реквизицията, като ги надуватъ и обобщаватъ, за да разклачатъ морала на войниците.

Като имамъ това предъ видъ, презъ последната война, бяхъ наредилъ всички предмети, които могатъ да се добиятъ по търгъ или чрезъ закупуване и не съ отъ ония що не търпятъ никакво забаяне, да не се реквизиратъ. Нѣкои нежежи по материята, но съ голѣми претенции на учени хора, ме серьезно обвиняваха, че съмъ правилъ много доставки чрезъ търгове, когато имало законъ за реквизицията!

Правителството се беше осигурило съ достатъчни пазарни средства и Министра на финанситъ опрости отчестността, тъй че изплащането ставаше бързо*). По въпроса за оценитъ на реквизиранитъ предмети, обаче, не можахме да се разберемъ съ органитъ, които правяха тия оценки, и до края на войната. Когато изисквамъ реквизиранитъ предмети да се заплащатъ по пазарнитъ цѣни или поне близо до тѣхъ и когато правителството беше напълно съгласно съ моитъ *възгледи, господата отъ районитъ комитети* и дирекции не можах и до края на войната да разбератъ проститъ истини че: а) конституцията изисква щото реквизиранитъ предмети да се оценяватъ справедливо; б) законътъ за реквизицията изисква оценитъ да бъдатъ назначавани и измѣнявани по пазарнитъ цени; в) справедливостта и спокойствието на страната и на фронта налагатъ щото тежестта на войната равномерно да се разпредѣля върху цялото население; г) побиването на ценитъ много зле се отразява на морала на нашия войникъ—производителъ и д) подбиването на ценитъ заставя производителното население да крие стока си.

Възраженията на моитъ искания бяха че, ако сме плащали реквизиранитъ предмети по пазарнитъ цени, то щѣли сме да натоваримъ държавата съ голѣми дългове.

Да, тъй е. Но изплащането на тия дългове справедливо и съразмѣрно ще лѣгне върху цялото население, а не да се ошетава само производителното население, както става при понижаването на ценитъ. Нѣмаше кой да чуе: комитети.

*) Споредъ заповѣдта на Военното ведомство № 44 отъ 1916 г. § 8, изплащането ставаше до три дена следъ реквизирането на предметъ.

тетитъ и дирекцията съ *неограничени права* дадени имъ отъ Народното Събрание, бѣха станали държава въ държава.

Това подбиване на ценитъ стана причина да последватъ лишения въ прехраната и облеклото, както ще видимъ по-надолу.

При разпредѣляне предметитъ за реквизиране трѣбва да се има предъ видъ не числото на населението въ окръга, околията общината, а количеството на производството по отношение на населението. Известно е че населението въ Горнитъ Родопи произвежда малко зърнени храни, които не сж достатъчни даже за изхранване на мѣстното население и то е принудено да си доставя недостигащото количество отъ полето. Тогазъ има ли смисълъ да се налага реквизиция на зърнени храни въ горнитъ родопски околии, като Дювненска, Пашмаклийска, Кърджалийска и пр., да се снематова жито къмъ полето и да се изпраща на фронта, а после да се отпуска жито отъ военнитъ магазини въ полето на това население, за да го носи по селата си въ планинитъ. Може ли да се опредѣли за реквизиране еднакво количество жито напр. на Бѣлослатинска околия и на Трънска околия макаръ по число на населението да биха били еднакви? Очевидно че не. А трѣбва да се държи смѣтка и за плодородието въ разнитъ окръзи, околии и пр. Може ли числото на колата и самаритъ да се разпредѣли по еднакво въ всички окръзи, околии и общини, когато е известно, че въ полето самари нѣма, а въ планинитъ кола нѣма.

При разпредѣлението на реквизиранитъ кола, коне, самари и пр., трѣбва да се има предъ видъ и нуждата на известни районни въ време на война. Тѣй напримѣръ София е единъ голѣмъ градъ; презъ време на войната тукъ имаше болници за 20,000 души ранени войници. Населението на града, гарнизона му и болницитъ му се доволствуватъ съ млѣко отъ околнитъ села, а това млѣко ежедневно се пренася повечето съ колички или осѣдлани магарета.

По едно време отъ Действуещата армия се поискаха едно значително количество магарета съ самари за носене хранителни потребности на ония наши войскови части, настанени по високитъ планини.

Заповѣда се да се реквизира исканото количество магарета.

Единъ день ми си докладва, че повечето отъ болницитъ въ София останали безъ млѣко. А сигурно и голѣма частъ отъ населението.

Защо ?

Защото по-голѣмата частъ отъ магаретата, съ които околнитъ селяни носѣха млѣко, сж били реквизирани. А тия магарета не трѣбваше да се реквизируютъ, защото болницитъ не могатъ

да се оставятъ безъ млѣко и веднага бѣше запозѣдано тѣхното освобожение отъ реквизиция.

Въ Сливенъ дървата за горене презъ цѣлата зима се докарватъ отъ планината съ магарета, реквизирайте имъ тия животни и сливенци трѣбва да останатъ на произвола на студа. А има мѣста отъ гдето магарета можаха да се реквизируютъ безъ чувствителна загуба.

Всички тия станали вече пословични аномалии се случиха презъ последната война, защото реквизиционитъ комисии се формираха въ началото на мобилизацията безъ никаква предзарителна подготовка отъ мирно време и безъ никакви статистически сведения и поминѣчни условия за тѣх.

Реквизиционитъ комисии се състоятъ отъ административни чиновници (окръжни управители, околийски началници, кметове и пр.), които се намиратъ на служба и въ мирно време, тѣ трѣбва да събиратъ всички статистически сведения за производството на разнитъ предмети отъ прехраната. Всѣка година, следъ прибиране на реколтата, тѣ трѣбва да събиратъ и проучатъ основателно въпроса за разпредѣление реквизицията, ако стане нужно.

Презъ мирното време до 1912. год., никакви проучания не бѣха правени и такави статистически данни не бѣха събирани; реквизиционитъ комисии работѣха въ тъмнина. Презъ времето отъ Балканската война 1913 г. до началото на последната за насъ война, октомврий 1915 год., пакъ нищо не бѣше направено и когато поискаме да се осведомятъ съ какво разполагаме : като зърнени храни и животни за млѣко, никой не можа да ни даде даже приблизителни данни, а трѣбваше да се основемъ на срѣднитъ статистически данни отъ редъ минали години.

Всѣки ще се съгласи, че това може да е достатъчно за научни изследвания за развитието на производителната мощъ на страната по построяване таблици и диаграми следъ 5 — 10 години, но то не може да служи на Военното интенданство, на което въ всѣки даденъ моментъ може да падне тежката задача да храни армията. Главното интенданство трѣбва всѣка есенъ да получава сведения за произведеното презъ лѣтото количество зърнени срани и имеющия се добитѣкъ за месо.

Това не е кой знае каква трудна работа. Въ всѣка община селянитъ знаятъ точно кой какво е засѣлъ, коя нива или мѣстностъ е засѣла и какъ отива реколтата, где е ударилъ градъ, порой или суша, а знае се сжщо и кой колко добитѣкъ има; всѣка есенъ кмета на общината може много лесно да събере сведения кой какво е събралъ и да впише тия сведения въ реквизиционния списѣкъ поименно, та да знае, въ случай на нужда, кому каква реквизиция да назначи. Общата цифра отъ цѣлото количество зърнени храни и добитѣка въ общи-

ната, кмета да представлява към 15. септ. въ околийското управление, гдето да се води пакъ единъ реквизиционенъ списъкъ по общини; тъй че околийската реквизиционна комисия ще има готови данни за разхвърляне реквизицията върху общинитъ споредъ полученото производство. Общата цифра отъ цѣлото количество храни въ околията, околийския началникъ представлява на окръжния управителъ за да може окръжната реквизиционна комисия всѣки моментъ правилно да разхвърля реквизицията върху околитъ. Окръжния управителъ най-късно до 1. октомврий представлява въ Главното интенданство при Министерството на войната общата цифра на производството въ окръга, за да може Главната реквизиционна комисия правилно да разпредѣли реквизицията между окръжитъ.

Главната реквизиционна комисия трѣбва да състои къмъ Главното интенданство. Неинъ председателъ въ мирно време е Главния интендантъ и членове началницитъ на мобилизационното, ветеринарното и продоволственото отдѣления. Отъ гражданскитъ чиновници къмъ Главната реквизиционна комисия трѣбва да бждатъ привлечени като членове директорътъ на статистиката, главниятъ секретаръ и съответнитъ началници на отдѣления при Министерството на земледѣлието.

На тая мирновременна работа Министерството на войната трѣбва да обърне сериозно внимание, защото при нашето стопанствено устройство, отъ нейното правилно разрешение зависи въ голѣма степенъ морала на армията въ времето на война. Тая работа трѣбва да се постави подъ надзора на военното началство: началницитъ на дивизионнитъ области (съответнитъ по сегашната ограничена организация началници), чрезъ своитъ органи, всѣка есенъ, презъ месецъ октомврий, провѣрватъ реквизиционнитъ списъци на окръжнитъ, околийскитъ и нѣкои общински реквизиционни комисии; особено на общини, на които кметоветъ сж неособено акуратни и изпѣлнителни. Излишно е да добавя, че за немарливостъ, закъснение, а особено за несправедливо записване по партизански, роднински или приятелски съображения, трѣбва да се предвидятъ въ закона за реквизицията голѣми наказания.

Оценката на реквизиранитъ предмети се прави отъ Главната реквизиционна комисия и тя трѣбва да има постоянно на рѣка пазарнитъ цени на главнитъ предмети отъ прехраната и облеклото. За тая целъ, търговскитъ камари, борситъ и другитъ учреждения, които боравятъ съ пазарнитъ цени, трѣбва да бждатъ задължени да изпращатъ своитъ бюлетини, или по другъ начинъ да даватъ сведения въ Главното интенданство при Министерството на войната, както въ мирно, така и въ военно време.

Най важнитъ фактори въ реквизиционната система сж общинскитъ кметове. Отъ тѣхъ зависи главно справедливото

разпредѣление и бързото събиране на реквизиранитъ предмети въ време на война. Надъ тѣхнитъ действия, като органи на реквизицията, трѣбва да има много ефикасенъ воененъ контролъ. Тия които подлежат на служба въ армията, а по-вечето сж такива, не трѣбва да се освобождаватъ; тѣ трѣбва да се оставятъ по мѣстата си по мобилизация, та военното началство да може веднага да смѣнява и изпраща на фронта ония у които липсва нужната способностъ, енергия, и преданностъ къмъ службата на реквизиционното дѣло.

Въ последната война, военното па и гражданското началство на кметоветъ бѣше безсилно къмъ тѣхъ, защото тѣ бѣха изборни лица, освободени по чл. 22 отъ Закона за въоръженитъ сили въ царството; само една присяда можеше да лиши кмета отъ законното му положение, а това е много бавно и недостатъчно.

Като имахъ всичко това предъ видъ, азъ издадохъ тайна заповѣдь по Военното ведомство № 16. отъ 15. януари 1916. год., въ която между другото бѣше казано:

Членъ 22 буква 6 отъ Закона за въоръженитъ сили освобождава една серия отъ длъжностни лица отъ явяване въ частитъ на войската. Министерскитъ съветъ съ редъ постановления е освободилъ отъ явяване въ частитъ много други лица като управляющии техническия или работенъ персоналъ на разни мелници, фабрики, работилници и др.

Освободенитъ лица трѣбва да не забравятъ, че тѣ не се освобождаватъ защото заематъ такива или инакви длъжности въ мирновременното управление на страната, за която целъ биха могли да се оставятъ по-стари хора, а единствено защото сж натоварени съ длъжности по снабдяване армията съ нужнитъ и предмети — длъжности, които изискватъ сила, енергия и денонощна работа (§ 40 отъ Правилника за устройството на реквизиционнитъ комисии).

Имамъ сведения, обаче, че много отъ длъжноститъ лица на които лѣжи реквизицията и съдействията, считатъ като че тѣ сж освободени, защото заематъ еди-коя си длъжностъ, а не защото иматъ е възложена работа за армията и гледатъ на реквизиционното дѣло като товаръ. Имамъ сведения, че много длъжностни лица не само че не работятъ въ неприсъственитъ дни, но и въ присъственитъ губятъ времето си въ разходки, кафенета и други мирновременни забавления, а тѣхнитъ връстници денонощно бдятъ въ окопитъ, изнемогватъ въ походитъ, а може би търпятъ и лишения; домашнитъ имъ тукъ пакъ съ месеци чакатъ да имъ се изплатятъ реквизиранитъ предмети, макаръ че правителството е направило всичко за да се изплати реквизицията веднага.

Предупреждавамъ всички освободени длъжностни лица, че за най-малкото нехайство къмъ длъжноститъ имъ спрѣмо армията и нейнитъ нужди, освенъ наказателнитъ мѣрки пред-

видени въ чл. 15 отъ Закона за реквизицията и § 39 отъ Правилника за устройството на реквизиционнитѣ комисии, ведната ще бждатъ изпращани въ войсковитѣ части, защото тѣ сж освобождени единствено съ денонощия си трудъ, съ добри обноси, съ постоянни грижи и разумни действия да служатъ на врѣстницитѣ си, които се биятъ, и на технитѣ семейства.

Забелѣзвамъ липса на инициатива, разумность и съгласие въ действията на много длѣжностни лица и учреждения. Намѣсто бърза и енергична работа въ дадената и наложената отъ обстоятелствата насока отъ всички органи на властта, на всѣка стѣпка се срещатъ недоразумения, некончателни разпривии, противодѣйствия отъ едни органи на други, произволни действия, нехайство, клопки и интриги — не говоря за всички. Апелирамъ, обаче, къмъ всички въ тия отъ най върховно значение за Отечеството времена, да се отрѣсатъ отъ дребнавоститѣ, отъ партизанскитѣ страсти и ежби, отъ личнитѣ неразположения; да не правятъ капиталъ за раздори отъ обикновенитѣ зѣ живота и службата препирни и различни схващания, а въздушени отъ общата цель за постигане, да се стремятъ къмъ нея безпирно, като своевременно преодоляватъ всички пречки и не допускатъ нищо да ги отклонява отъ начертания пътъ.

Военната реквизиция е едно временно средство за задоволяване нуждитѣ на известна войскова часть, до гдето получи хранителни потребности по установения редъ. Тя се произвежда само въ действующата армия, гдето действително една войскова часть, при изпълнение на възложенитѣ и задачи, често пѣти, при сложни и непредвидени маневрирания, може да изпадне въ положение на липса на прехрана.

Военната реквизиция се произвежда отъ военни чиновци, назначени съ заповѣдь по частта, въ която заповѣдь точно се опредѣлятъ количествата на предметитѣ за реквизиране. Назначената комисиия не отива непосредствено сама да взема предметитѣ отъ населението, а съ заповѣдта въ рѣка отива при мѣстната власть и изисква нуждитѣ предмети, които се взематъ безъ особенни съображения, гдето се намѣрятъ.

Въ вътрешността на царството, гдето действува административната реквизиционна система, военна реквизиция не се произвежда. Въ последната война, обаче, следъ издаването на закона за С. Г. О. П., споредъ който комитетитѣ туриха рѣка на цѣлото производство и му опредѣлиха низки цени, производителното население изпокри своитѣ излишци и комитетитѣ, а после и реквизиционнитѣ комисии, когато за трети пътъ бѣха повикани да спасяватъ положението, не намираха да събиратъ нужното количество храни. Тогава се измисли новъ терминъ *изземване*. Това бѣше най-лоша рек-

визиция. Съ силата на властта и оржжето, упражнявана отъ военни команди, се вземаше всичко гдето каквото се намѣри.

Б. Търгове

Търговецъ сж най-доброто средство за снабдяване армията съ нужнитѣ предмети; чрезъ тѣхъ се добива най-износната и доброволна цена.

При търговецъ никому отъ производителното население не се взима стоката съ силата на властта, а търговецитѣ доставчикъ я купува по доброволенъ начинъ. При търговецъ, производителтъ нѣма нужда да отива по нѣколко пѣти при банки, ковчезници, секретаръ бирници, кметове и пр., за да търси паритѣ си, гдето получаването е свързано съ формалности и бавене, а си получава паритѣ отъ търговеца, безъ всѣкакви лутания и формалности, които сж мжно достѣпни за нашето население, особено за женитѣ, които въ време на война остава да се разправя съ тия работи. Доставка чрезъ търговеца повдига най-малко негодунание на фронта, защото стоката никому не се отнема съ сила и съ наложена низка цена, а му се предоставя възможность да си я продаде доброволно.

По тия съображения въ последната война се даваше преимущество на доставкитѣ чрезъ търгове, даже се освобождаваха временно отъ явяване въ частта всички мобилизирани, които имаха да доставляватъ предмети за армията. Но за доставчикитѣ въ военно време трѣбва да се създаде специаленъ членъ въ закона за търговецъ, въ който освенъ конфискуване залозитѣ, по-големии въ време на война, да се предвиждатъ и строги углавни наказания за неизправнитѣ доставчици.

Много търговци използваха това положение и догдето изпълнятъ една доставка, вземаха друга, тъй че все повече се отлагаше явяването имъ въ частта. Често при тия доставки се получаваха много износни цѣни, защото мнозина доставчици ако не всички, предпочитаха да доставятъ безъ никаква печалба отъ колкото да останатъ безъ доставки и бждатъ изпратени на фронта.

Но имаше хора, които използваха слабитѣ страни на Закона за общественитѣ предприятия. Тѣ вземаха доставки на много ниски цѣни или пѣкъ такива, които тѣ не можаха да изпълнятъ; а за неизпълнението на доставката Министерството на войната не можеше да направи друго на доставчика освенъ да му конфискува залога.

За неизправнитѣ доставчици, които подлежаха на явяване въ частитѣ, азъ приложихъ властта що ми дава закона да лишавамъ тия доставчици отъ правото да взематъ участие въ търговецъ на срокъ до три години.

Това средство за мобилизираните доставчици е достатъчно ефикасно да ги застави да полагат най-големите старания да бждат изправни; но за неподлежащите на мобилизиране доставчици трябва да се предвидят строги углавни наказания при неустойка.

У насъ, за доставка на всички предмети, търпящи известно забавяне трябва да се дава предпочитание на търга; другите средства трябва да се прилагат въ случай че известна доставка не е могла да се извърши чрезъ търгъ, или пакъ търга е изобщо не приложимъ за случая.

Доставките чрезъ търгове, при нашата лакомия за голѣми печалби, иматъ голѣмо неудобство, когато доставчиците се споразумяватъ да не се конкуриратъ, понеже доставките сж голѣми и могатъ да си ги подѣлятъ; затова трябва да се следи и щомъ се забелжи подобно споразумение, да се прибѣгне къмъ закупяване направо отъ производителите или къмъ реквизиция при пазарните цени и лесно изплащане. Ще повторя за да се запомни добре: *най-важниятъ предметъ отъ прехраната, който не трябва никакво закъсяване въ доставката като жито, месо, и др. трябва всъкога да бжде гарантиранъ чрезъ реквизиция.*

Доставките чрезъ търгове презъ миналата война се затрудняваха и забавяха отъ обстоятелството че, съгласно закона, всеки търгъ на стойностъ по-голема отъ 25,000 лева трябва да се утвърждава отъ Министерския съветъ. Тая цифра е много малка за въ време на война и Министерския съветъ нѣмаше физическа възможностъ да проверява множеството доклади, които трябва да утвърждава и това се правеше по довърше къмъ Министерството на войната. Много пжти колегите отъ съвета ме подканяха да внеса въ Народното Събрание законопроектъ за увеличаване на тая цифра поне до 500,000 лева или 1,000,000; азъ, обаче, не направихъ това и до края на войната, защото не искахъ да давамъ случай на безогледните левичари да зловляватъ по адресъ на Министерството на войната. Прави впечатление, че сега е съзнато това неудобство и съ увеличението на тая цифра, даже и за мирно време, се дава по-големата свобода и довърше на отговорните началници.

В. Закупване.

Закупването е сжщо тъй единъ начинъ за доставка, който не дразни нито населението, нито войниците, понеже никой не пресилва нѣкого да продава. Когато държавата разполага съ по-вече пари, както бѣше въ последната война, закупването е тъй сжщо удобенъ начинъ за снабдяване.

Съ закупване борави Главното тилово управление, което е, както и Главното интенданство, вишъ органъ за снабдяване действующата армия.

Тия две висши снабдителни учреждения се допълватъ едно друго. Главното т. у. дава нареди на Главното интенданство за предметите нужни за действующата армия, а Г. и. доставлява тия предмети по легалните способности — търгове и реквизиция. Ако Г. и. не може да достави исканите предмети по легалните начини, то Г. т. у. ги доставява по предмети по легалните способности — закупване или военна реквизиция. Извънредните способности — закупва безъ ограничение на сумата, Г. т. у. има право да пристѣпва къмъ извънредните способности, то не може да пристѣпва къмъ извънредните способности, додето Г. и. не съобщи, че не ще може да достави исканите предмети; а самото Г. и. нѣма право да купува предмети на стойностъ по-голема отъ 2,000 лева¹⁾. Тѣй че тия две висши снабдителни учреждения се допълватъ и контролиратъ едно друго.

Закупването извършватъ военните комисии или отделни купувачи направо отъ населението. Въ последната война се видя, че производителите съ най-големъта готовностъ даватъ предмети за армията, когато се явяватъ купувачи или приемачи хора отъ тѣхната дивизия или полкъ, като знаятъ, че отстъпените предмети ще отидатъ да задоволятъ нуждите именно на тѣхните близки. Тѣй напримеръ новозагорчани съ най-големъта готовностъ биха отстъпили житото си или други предмети на хора изпратени отъ 32 п. полкъ и за войниците отъ тоя полкъ. Това обстоятелство добре е да се има предъ видъ при организирането на прехраната на армията въ време на война. Разбира се, че това не може да се въведе като общо правило, защото има мѣстности непроизводителни, които нѣматъ какво да продаватъ за нуждите на своите близки на фронта, но като начинъ за по-лесно и безропотно получаване на предмети за армията отъ плодородните райони е за препоръчване. Закупвачите изпращани отъ фронта, не трябва да сж постоялни, или отъ чужди народности, защото това повдига завистъ и негодувание. Даже и при реквизицията е полезно да се изпращатъ често отъ фронта хора отъ частите, които квартируватъ въ съответните мѣстности, да говорятъ убедително на населението да предлага съ готовностъ храни на реквизиционните комисии, защото тия храни отиватъ да задоволятъ нуждите на тѣхните близки. Това могатъ да вършатъ самите отпускари и то вършатъ щомъ виждатъ, че се нормира горе-долу износната цена, плаща се редовно и реквизицията се прилага разумно и справедливо.

¹⁾ Тая цифра е до невъзможностъ малка за въ време на война; та сега много умѣстно се увеличи даже и за мирно време.

Събиране на хранител и тяхното дотавяне на фронта

Главното интенданство събира хранител в вътрешността на държавата и ги съсредоточава в резервните магазини в видът готов за лесно употребление—зърненит храни на значени за хлѣб обикновено в смѣлно състояние.

Главното тилово управление получава тия материали отъ Г. и., черпи ги отъ магазинитѣ ги разпредѣля и изпраща по частитѣ въ действующата армия. Известно е, че желѣзницитѣ, параходитѣ и др. обществени средства въ времето на война се поставятъ подъ управлението на Щаба на действующата армия.

За да бже храненето на хората и добитъка на фронта осигурено при всѣкакви случайности, като: разрушаване на мостове или тунели въ тила на армията, прекъсвания съобщенията отъ снѣжни бури, или голѣми наводнения, желѣзопътни катастрофи и пр., армията трѣбва да има потълнени своитѣ обози и магазини (разходни, междини, гдето има, и следъ туй, всѣки 24 часа да се изпраща дневната дажба.

Въ страни, гдето земледѣлското производство е съсредоточено въ голѣми стопанства, службата за събирането и складирането на хранител лесно се извършва, защото хранител отъ самитѣ землевладѣлци се събиратъ въ известно количество въ голѣмитѣ хамбари, които се намиратъ близо до гари или добри шосета. Тѣй че на Г. и. не остава особена грижа по събирането на хранител; за него е достатъчно да си разпредѣли реквизицията между разнитѣ землевладѣлци, да съобщи на всѣкого какъва частъ отъ хранител му се реквизируютъ и да вземе мѣрки, ако е нужно, шото реквизираното да не се употребява за друга целъ. То не ще има нужда да търси особени помѣщения за магазини, гдето да съсредоточа реквизиранитѣ храни, защото голѣмитѣ чокойски хамбари, плевници, винни изби, млѣчни ферми и други хранилища сж най добритѣ магазини; всѣка реквизирана храна ще си остане въ землевладелскитѣ хранилища подъ надзора и vedenieto на единъ началникъ на магазинъ, който да отпуща реквизиранитѣ храни на органитѣ на Г. т. у. Превоза на тия храни е еднакво възможно и лѣте и зиме.

Това удобство въ България не сжществува. У насъ условията сж съвършено различни и неизмѣнно трудни.

Тукъ всичко трѣбва да се събира отъ множество дребни землевладѣлци, разпрѣстнати по планини, долини, поляни, полета и пр. Предметитѣ се изискватъ отъ къща на къща и се събиратъ въ складове каквито трѣбва да има въ всѣко село: това сж складовѣтъ на общинскитѣ реквизиционни ко-

мисии. Отъ тукъ, по разни начини и етапи, споредъ особенитѣ мѣстни условия, хранител се съсредоточава въ мѣстнитѣ, или тѣй наречени резервни магазини, като зърненитѣ храни за хлѣбъ трѣбва да минатъ презъ мелницитѣ. Резервнитѣ магазини се устройватъ близо до желѣзопътнитѣ съобщения.

Превоза отъ резервнитѣ магазини нататкъ до базиснитѣ магазини въ действующата армия, които тѣй сжщо се устройватъ близо до гаритѣ, е сравнително лесенъ, стига да има достатъчно вагони приспособени за превозване разнитѣ продукти за прехраната.

Всѣки може да си представи, обаче, сизифовската работа и адскитѣ мъки, които трѣбва да се развиватъ, догдето хранителнитѣ материали дойдатъ отъ всичкитѣ изходни точки до резервнитѣ магазини, като севземе предъ видъ нашитѣ пѣтни съобщения, а особено ако се падне това да се извършва зимно време, когато не само планинскитѣ пѣтеки, но и междуселскитѣ пѣтища въ равнинитѣ, че и ония пѣтища означени по картитѣ ужъ като шосета и водяши къмъ желѣзопътнитѣ линии, ставатъ абсолютно непроходими, както за кола, така и за коне и за хора, ако тѣ трѣбва да превозватъ или пренасятъ нѣщо.

Ето защо, у насъ се изисква особена, наша организация събирането и превозването на хранител отъ първоизточнитѣ до резервнитѣ магазини.

Нашето производително население заедно съ добитъка е ангажирано на работа почти цѣлата пролѣтъ и лѣтото, съ малко промеждутѣци между посѣвитѣ и коситбата и между тая последната и жътвовършитбата. Отъ свършването на вършитбата работата въ полето намалява и следъ прибирането на гроздето, царевидата и свършването на зимнитѣ посѣви полската работа съвсемъ се прикроява и наставя една продължителна ваканция за полския работникъ и за добитъка.

За събиране и превозване нѣкои продукти отъ прехраната, трѣбва да се изполуваватъ и малкитѣ паузи презъ пролѣтѣта и лѣтото; но главното, масовото събиране и превозване, трѣбва да се извършва презъ есеннитѣ месеци, до когато зимата позволи това.

Най-първо, догдето лошитѣ пѣтища сж проходими, трѣбва да се побърза да се събератъ и превозятъ хранител отъ най-затѣгнатитѣ краища и тия храни да се изпращатъ къмъ фронта. Хранител у населението, разположено близо до желѣзопътнитѣ линии и добритѣ държавни шосета могатъ д се събиратъ и превозватъ презъ зимата, следъ като се прибератъ хранител отъ по недостѣпнитѣ райони.

Като говоря за недостѣпни райони, нѣкой може да помисли, че това сж само отдалеченитѣ планински мѣста, отъ гдето тѣй малко нѣщо може да се получи. Но работата

Военна Библиотека № 31.

съвсемъ не е така. Плодородниятъ полета около Кнежа, Бѣла-Слатина, Бърдарски Геранъ и пр., презъ последната война зимно време биваха съвсемъ откъснати отъ съобщения; тѣхнитъ богати запаси отъ храни не можаха да се извлекатъ нито къмъ Рахово, че да ги получимъ презъ Ломъ, нито къмъ Червенъ-бръгъ. Видинско бѣше пълно съ храни, но презъ зимата не можаха да се довозатъ нито до гара Брусарци, нито къмъ Дунава. А това е сжщото и за много още плодородни краища у насъ.

Сжщитъ мъжнотии се срещаха и при разпращането на хранитъ къмъ частитъ на фронта, особено къмъ ония части що бѣха по високитъ гребени на Кожухъ-планина, Каймакъ-Чаланъ и др. и особено въ първо време, догдето нѣмаше нито тѣснолинейки, нито въздушни линии, нито добри пѣтища. По високитъ мѣста хранитъ се изнасяха на товарни коне, мулета и матарета, а понѣкога даже и на грѣбъ. Много пѣти нѣкои части сж търпѣли лишения, не за-тоа че нѣмаше храна, а затова, че хранитъ не можаха на време и въ достатѣчно количество да достигнатъ до частитъ.

И само съ тия мъжнотии по прехраната можемъ да си обяснимъ обстоятелството че 2. и 3. дивизии презъ триго-дишното си строене въ планинитъ бѣха направили въ тила си доста добри пѣтища, а бѣха останали само съ една укрепена линия позиции; разбира се, че това ни най-малко не ги оправдава за гдето не бѣха устроили позициитъ си споредъ съвременитъ бойни изисквания, защото това мо-жеше да стане, както бѣха го извършили другитъ части при сжщитъ условия.

Въ началото, или по-добре въ първата половина на октомврий 1917. год. азъ обиколихъ фронта отъ Орфанския заливъ до Кожухъ-планина. Отъ Рупелското дефиле съ авто-мобилъ се изкачихъ до върховетъ на Бѣласица. По проте-жение на цѣлия гребенъ на тая планина бѣше прокарано хубаво шосе, което се свързваше съ нѣколко напречни шосета, изходящи отъ долината на р. Струмица, по която долина минаваше главното шосе—гр. Струмица, с.—Косту-рино—с. Валандово—къмъ долината на р. Бардаръ. При това, тукъ хората не бѣха забравили и позициитъ си. 9. Плъвен-ска дивизия заемаше низкитъ гребени — западно отъ Дой-ранското езеро. Къмъ това време тя бѣше привършила вто-рата линия позиции и започнаше третата линия, а въ тила си имаше достатѣчно и добри пѣтища.

Мирновременна дейность на държавата за нуждитъ на войната

Презъ 1906. г., връщайки се отъ една служебна коман-дировка въ Германия, случайно се срещнахъ съ г. Михаилъ Маджаровъ въ единъ ресторантъ въ Баденъ, при Виена. Въ разговора ни на масата, г. Маджаровъ ни разказваше въ битността си министъръ на желѣзницитъ, какви нововъве-дения е направилъ и какви нови линии е построилъ.

Азъ му направихъ единъ видъ упрекъ, че у насъ като се строятъ желѣзници, никакъ не се мисли какъ тия желѣз-ници ще се използватъ въ време на война. Нигде нѣма военни гари съ достатѣчна обширность, споредъ войсковитъ части, които ще трѣгватъ и слизатъ на известна гара; нѣма рампи за товарене кавалерия и артилерия; нигде нѣма чешми за чакшитъ войници и пр. и му посочихъ като образецъ военната гара въ гр. Кьолнъ (Германия), гдето всѣка година гарнизона прави упражнения за натоварване всички родове войски, обози и др. материали.

—Правъ сте, ми отговори г. Маджаровъ; но за това ви-ната не е въ министерството на желѣзницитъ, но въ Воен-ното министерство, което никога не е поставяло своитъ иска-ния при постройката на желѣзницитъ“.

И това е истина.

Нашето Министерство на войната, презъ дългия мирно-времененъ периодъ, бѣше се затворило въ своята черупка и се грижеше само за подготовката на армията и то само за чисто бойната ѝ подготовка и нищо друго.

Нашитъ бойни части бѣха много добре организирани и обучени отъ мирно време, а тиловитъ части се импровизи-раха въ време на война и то отъ строеви хора, които никога не сж се подготвявали за тилова служба. Нашата армия излизаше на бойното поле съ сѣленъ фронтъ, а съ слабъ тилъ. Тя знаеше само да се бие, но не знаеше какъ да се снабдява съ нуждното ѝ за живѣене, затова на фронта нанасяше победи, а отъ тила търпеше лишения и оскъждици.

Едностранчива подготовка отъ мирна време.

Отъ дълги години нашето полско население искаше да му се построятъ желѣзници, та макаръ и тѣснолинейки. Имаше мѣстности гдето населението искаше да си построи на свои разности тѣснолинейки, но Дирекцията на желѣзницитъ бѣше усвоила единъ пакостенъ принципъ да не строи освенъ нор-мални линии и даже да не позволява да се строятъ частни тѣснолинейки.

Въ военно отношение това бѣше пакостно, но Воен-ното министерство нищо не направи, за да се разреши строе-нето на тѣснолинейки Ако това бѣше позволено, настърчено

и подпомогнато, войните щѣха да заварятъ нашиѣ плодородни и гористи области прошарени съ тѣснолинейки, съ които щѣхме да си служимъ въ вжтрешността, а нѣкои можехме да пренесемъ и къмъ фронта.

Държавата трѣбваше да построи главнитѣ артерии и ведната да разреши на населението да си строи тѣснолинейки.

Желѣзопътната линия за Видинъ бѣше започната още въ 1899. г., но благодарение на безконечнитѣ спорове между инженеритѣ отъ Дирекцията на желѣзницитѣ и предприемача, по отношение на положението на трасето отъ Брусарци до Видинъ, тя не можа да се свърши до началото на войната въ 1912. година

Министерството на войната хладнокрѣвно гледаше какъ неоправдателно се протаква постройката на една линия, която всѣки моментъ можеше да потрѣбва за военни цели.

Но още по чудно е, че макаръ презъ Балканската война да видѣхме послѣдствията отъ пакостното протакане на тая постройка, следъ свършването на тая война никакви мѣрки не се взеха отъ никѣде, за да се свърши тая толкова нужна линия. Тѣй че Голѣмата война я свари пакъ недовършена Другъ примѣръ.

Въ време на управлението нѣ демократитѣ 1908.—1911. год., бѣше решено да се построи линията Радомиръ—Дупница, но само решено, безъ даже да се започне.

Народняшко-прогресистката коалиция, макаръ че се готвѣше за война съ Турция за освобождението на Македония, отиѣни това решение. Тукъ Министерството на войната трѣбваше да се намѣси съ висока си енергия да не се отиѣнува това решение, а непременно да се построи, че да ни ползува презъ Балканската война. Че отъ страна на Министерството на войната, респективно шаба на армията, нищо не е направено по тоя въпросъ, показватъ последующитѣ му стадии.

Още въ началото на либералското управление бѣше решено да се построи сжщата линия и то не вече до Дупница, а презъ Горна-Джумая, по долината на Струмица, до войната, постройката; предъ видъ, обаче, на Общоевропейската таваят релси и подвиженъ материалъ.

Единъ предвидливъ Генераленъ шабъ, който е изучавалъ плановетѣ си основателно, щѣше да настои поне сега да не се отлага постройката, а да се започне тая линия и то съ найголъма енергия и бързина, та да се построи платното, мостоветѣ, тунелитѣ, подпорнитѣ стени, помѣщенията за гари и пр., и се приготвятъ и доставятъ траверситѣ; та това сж то бавнитѣ работи. Поставянето на релситѣ е лесна работа

щомъ се представяше възможность да се получатъ такива¹⁾.

Ще каже нѣкой, че тия работи не могатъ се свърши за 1 и 1/2 — 2 год. та желѣзницата да ни послужи презъ последната война, когато германцитѣ щѣха да ни доставятъ ведната релси и подвиженъ материалъ. Зависи отъ схващането енергията и импулса, който ще се дава на работата. Но много нѣщо свършваше всичко, никой не може да откаже, че нашитѣ дивизии, прехвърлени презъ долината на Струма, нѣмаше да се изложатъ на лишения каквито трѣпѣха.

По нашиѣ гари, до 1912. год., никаде нѣмаше ни малки следи за военно използване. Скоро преди започването на Балканската война Началникъ щаба на армията се досетѣ, че се направиха на бързо по нѣкоя рампа по гаритѣ; но тѣ бѣха съвсемъ недостатъчни.

Презъ време на Голѣмата война се указа, че нашиѣ желѣзници и въ много други отношения не бѣха приспособени за съвременитѣ войни.

По причина на много отдалеченитѣ гари по нашиѣ линии, не можеха да се пущатъ въ денонощие толкозъ влакове, колкото бѣха нужни за да се доставятъ къмъ фронта нужнитѣ количества хранителни погребности, фуражъ, бойни погребности, облекло и много други материали, та стана нужно да презъ време на самата война да се направятъ междини размѣнни спираки. Когато се пуснаха по всички линии пове-че влакове, софийската гара се задрѣсти, че стана нужна да се разширява съ множество нови размѣнни линии.

Въ плановетѣ за превозване е предвидено всѣка частъ — дружина, батарея, ескадронъ и пр., — да се натоваря на единъ влакъ и по тая смѣтка да се композиратъ влаковетѣ, обаче на много гари размѣннитѣ линии се указаха къси за нѣкои влакове и трѣбваше да се удължатъ.

У нашиѣ желѣзници нѣмаше хладилни вагони за да може да се пренася къмъ фронта месо; трѣбваше да се прашатъ живи животни, а това е съпроводено съ голѣмо затруднение, бавене и загуба; особено въ пролѣтнитѣ месеци, когато се изпращаха агнета. Тѣй че и когато въ вжтрешността имаше достатъчно добитѣкъ за клане, на фронта страдаха отъ липса на месо. Цистерни за пренасяне на бензинъ и петролъ тѣй сжщо нѣмаше достатъчно.

Много отъ мелницитѣ, текстилитѣ и други фабрики иматъ бензинови мотори. Но бензинъ въ страната нѣмаше и когато границитѣ се затвориха и съюзницитѣ ни нѣмаха бензинъ въ избобиле едѣва, можеха да ни отпущатъ такъвъ за автомобилитѣ каминитѣ, нѣкои мелници и др.

¹⁾ Да се има предъ видъ и казаното на стр. 12 за готовността на германцитѣ да построятъ тѣснолинейка, за която бѣха изпратени материали

фабрики бѣха принудени да спратъ работата си. Ето защо мелницитѣ и фабрицитѣ трѣбва да бждатъ задѣлжени съ закънъ да иматъ мотори за каменни вѣглища, каквито имаме у насъ въ изобилие. Добре е да се увеличава електрическата двигателна сила за каквато имаме въ страната достатъчно и добри източници.

Голѣми затруднения се срещаха при изпращането на сѣно къмъ фронта, защото вагони за превозъ на свободно сѣно нѣма, а пъкъ преси имаме недостатъчно и въ началото нѣмаше машинисти за моторнитѣ преси. Наложително е да се въведатъ въ обширно употребуване парнитѣ преси още отъ мирно време. Поне войсковитѣ части за своитѣ нужди да се задѣлжатъ да не приематъ непресовано сѣно и слама, по такъвъ начинъ доставчикитѣ ще бждатъ принудени да иматъ преси за сѣно и слама и ще бждатъ запознати съ тѣхното манипулиране. Но и по голѣмитѣ домакинства и общинитѣ могатъ да бждатъ задѣлжени да иматъ по една преса за сѣно.

Макаръ че имаме и Дирекция за статистиката, която струва на държавата маса пари, обаче, тя не е поставена въ положение да доставлява сведения за военни цели, или такива сведения тя дава малко. Азъ мисля, че по наставления дадени отъ Щаба на армията, тая дирекция съ готовность би могла да доставлява цѣнни сведения за военни цели.

Разнитѣ видове консерви отъ риби, рации, зеленчуци, месо и пр. които сж тѣй много разпространени другаде и служатъ за храна на множество туристи, скаути и дилетанти или нуждающи се отъ планински въздухъ сж индустрии създавани и поддържани не само отъ търговски съображения. Унгарското масло въ хубави металически кутийки, което толкова се търсеше у насъ, е индустрия създадена за военни цели. Употрѣбяването на салами, луканки, пушени или душени, меса, сланина, сѣрдарма и пр. трѣбва да се насърдчава, та фабриката имъ да се разширява все повече. Пастармата може да се употребява за храна сварена съ бобъ или друго нѣщо, но сурова да се дава на войника не е препоръчително; войника не трѣбва да яде солени ястия които го закедняватъ много.

Съ въвеждането въ армията на шаечената дреха, войничката куртка, панталонитѣ даже шинелъ могатъ да се популяризиратъ за облекло на населението. Даже всѣки запасенъ може да се задѣлжи да има единъ катъ здрави дрехи отъ войничкия образецъ. При мобилизация на тия дрехи ще остане да се приишатъ само войничкиятѣ отличия (погони, нашивки и др.), които ще се иматъ готови въ военнитѣ складове. Сърбитѣ въ това отношение сж направили твърде много.

Последната война показва, че текстилитѣ, кожарскитѣ, въжарскатѣ, захарнитѣ и сапуненитѣ фабрики и работилници сж твърде малко, за да удовлетворяватъ нуждитѣ на армията

въ военно време, когато тия материали не могатъ да се получаватъ отъ странство.

Трѣбва държавата да създаде условия, за да могатъ тия индустрии да се засилятъ. Армията вече цѣлата, заедно съ офицеритѣ, се облича съ мѣстни сукна; ще трѣбва и цѣлото чиновничество (държавно и общинско) да се задѣлжи да се облича съ мѣстни сукна. Това по едно време бѣше направено, но по разни причини не можа да се прокара. Между гражданството трѣбва да се пропагандира мѣстната индустрия; то трѣбва да се освѣтлява, че това е необходимо, за да се подготви страната да посреща нуждитѣ си съ мѣстно производство. Не трѣбва да чакаме всичко да уреди държавата. Благодарение на лошото политическо и военно положение въ което сме поставени следъ несполучливата война, нашитѣ правителства за дълго време не ще бждатъ въ състояние да прокаратъ оная протекционистическа система, която гарантира виреенето и развитието на тия наши индустрии, като ги защитава отъ голѣмата външна конкуренция. Самото гражданство трѣбва да дойде на помощъ съ своето предпочитане мѣстната индустрия; а тѣй сжщо и индустриалцитѣ трѣбва да се явяватъ на помощъ на себе си и на държавата съ своята почтенность и по-малко лакомия за бързо забогатяване.

Народната индустрия би се подтикнала чрезъ кооперации и акционерни дружества, обаче, непочтенностьта, която се проявява почти на всекъде въ тия организации, прави тѣхното виреене невъзможно; тѣ губятъ всѣко довѣрие въ народа. Нашитѣ закони шо уреждатъ тая материя сж копирани отъ страни гдето почтенностьта е достигнала едно по-високо стѣпало и за това тѣ у насъ не сж въ състояние да гарантиратъ малкитѣ акционери отъ ограбване. У насъ трѣбва да се създадатъ закони изучени на мѣстна почва, които да гарантиратъ виреенето на задружната производителна мощъ.

Обдържане армията съ парични средства и тѣхното оправдаване

Първата ни война въ 1885. год., бѣше толкозъ кратковременна (отъ 2. до 15. ноемврий), че не се срещнаха никакви затруднения и не стана нужда да се мисли върху парични въпроси; напротивъ, тя като че ни даде отрицателни поуки, като че ни внуши, че не си струва труда да се занимава човѣкъ съ подобни работи.

Балканската война се почна при сжщитѣ разбирания. За заплатитѣ на офицеритѣ имаме едно положение идентично съ руското, което се прилагаше въ 1885. год.; войни-

цитъ и подофицеритъ получаваха мирновременнитъ си месечни заплати. Чиновникитъ не получаваха никакви заплати, а сжщо и на бедни войнишки семейства не се даваха никакви помощи.

Като се продължи войната, правителството бѣше пригнудено да помисли за ония чиновници, които бѣха мобилизирани, но не заемаха офицерски длѣжности и семействата на които въ мирно време преживѣваха отъ получаваната наплата. Тогазъ се прие по принципъ да се дава заплатата за мобилизиранитъ чиновници, но се допусна една осждителна аномалия: чиновникитъ въ вжтрешността да получаватъ цѣли заплати, а мобилизиранитъ само една трета отъ мирновременната плата. Така разрешения въпросъ дълбоко накаръни морала на армията.

Правителството, обаче, по-нататкъ не отиде. То не помисли, че има маса дребни търговци, занаятчи и др. работници, семействата на които тѣй сжщо въ мирно време преживѣваатъ отъ всекидневната работа на главата на семейството; то не помисли какво ще правятъ тия семейства, когато тия глави на семейства бждатъ ангажирани въ една по-продължителна война. Никого правителствата въ една по-продължителна война съ особена щедростъ къмъ нуждитъ на армията, си да се правятъ икономии; но икономитъ въ време на война сж допуснени до гдето не се отнасятъ до зальската на войнишкитъ семейства и до моралното състояние на войската. Правителството по стара привычка преминаваше на войницата на допуснимото къмъ пакостното.

То не приложи достатъчно грижи къмъ мобилизиранитъ хора и тѣ страдаха doubly — самитъ тѣ и семействата имъ. Обществото виждаше пакостнитъ послѣствия отъ тая безгрижностъ и за войната 1915 — 1918. г. се положиха действително голѣми грижи за задоволяване нуждитъ на мобилизиранитъ хора и тѣхнитъ семейства.

Правителството на либералитъ, подпомогнато даже и отъ опозицията, приложи следующитъ мѣрки:

- 1) Даде пълни заплати на всички мобилизирани чиновници, които не заемаха офицерски длѣжности.
- 2) Увеличи дневнитъ на офицеритъ и отпусна дневни пари на подофицеритъ и редникитъ.
- 3) Даде помощи на всички бедни войнишки семейства.
- 4) Прокара законъ, споредъ който прослуженото въ войно време се счита doubly, което даваше веднага своитъ преимуществва.
- 5) Създаде се законъ, споредъ който убититъ и станали инвалиди войнишки чиновне прослужили три четвърти отъ времето нужно за производството имъ, да се пенсиониратъ по следуюция по-горенъ чинъ.

6) Създаде законъ, споредъ който воински чиновне осждени съ изгубване граждански и политически права и после убити въ боеветъ или станали инвалиди, ведната да се считатъ възстановени въ правата си и да имъ се отпусна пенсия.

7) Извадиха се отъ затворитъ всички осждени на полека престѣпления по служба и се поставиха въ строя за да имъ се даде възможностъ съ отлични бойни действия да се реабилитиратъ.

8) Увеличи пенсиятъ.

9) Прокара законъ за защита семействата на воински чиновне отъ бързоразтѣцето увеличение наеимтъ на квартиритъ.

10) Ограничи спекулата съ предметитъ отъ първа необходимостъ, като се нормираха достѣпни за всички цени.

11) Прокара правила, споредъ които семействата на воинскитъ чиновне можеха тукъ, въ вжтрешността, да получатъ частъ отъ заплатата, споредъ нареждането на служба въ армията на фронта.

И още много други мѣроприятия се прокараха за улеснение живота на служащитъ въ армията и тѣхнитъ семейства и въобще на цѣлото население.

Въ началото на войната оправдаването на сумитъ изразходвани за купуване предмети по прехраната бѣше присособимо само за полка, защото всѣка покупка трѣбваше да се удостоверява съ форменна разписка, завѣрена отъ заведуюция прехраната, кмета и пр.

Разбира се че подобно нѣщо бѣше невъзможно за една дружина, рота взводъ и даже по малка команда, изпратени напредъ презъ планини и долини,

Още при първото оплакване отъ фронта за тия неудобства и пречки за редовната прехрана на отдѣлнитъ и отдалечени отъ своя полкъ по-малки части, въведоха се допълнения къмъ отчетността за разходитъ на бойното поле, споредъ които даже единъ патруль, разездъ или постъ, останалъ на нѣкой връхъ, долъ и пр. и не получилъ храна да може да купи нѣщо за да се нахрани. Разходитъ въ такива случаи се оправдаваха съ разписка написана на едно какво да е парче книги, подписана отъ началника на командата, взвода, ротата или дружината и още отъ двама души отъ командата.

Споредъ отчетността, съ която ни завари войната, до гдето не се оправдае единъ авансъ не се отпускваше другъ. Но за да не се задѣржатъ изплащанията на фронта и реквизицията въ вжтрешността, разреши се да се отпуса втори, даже и трети авансъ. Въобще, при отпусането на аванситъ да се има предъ видъ съвременното удовлетворе-

ние на нуждитъ, а не спазването на сухитъ правила на буквата. Законитъ и правилницитъ за прехраната въ включителнитъ случаи на войната трѣбва да бждатъ тѣй еластични и приспособими за разновиднитъ случаи, както сж боевитъ правилници. Никакво правило за оправдаване на разхода не трѣбва да пречи на войника да се нахрани, когато не може да получи храна отъ частта си.

Безспорно е че узаконяването да се даватъ помощи на беднитъ войншки семейства бѣше едно мѣропріятие отъ върховно значение; то бѣше едно начинание, което немоще вече да се игнорира въ бждеще. Съ даване помощи само на беднитъ войншки семейства се прокара принципа за удовлетворяване нужди, а не даване възнаграждения за служба.

Даванитъ помощи, макаръ и малки, удовлетворяваа нуждитъ на селскитъ семейства; но за градскитъ семейства, особено които нѣмаха собствени къщи, тия помощи не можеха да посрещатъ нуждитъ на семейството. За това азъ предлагахъ за семейства, особено които нѣмаха собствени къщи, да имъ се отпущатъ и квартирни пари. Това не се прие, защото шѣлъ да се наруши принципа на равенството; но той бѣше нарушенъ вече щомъ помощи не се даваха на всички, а само на беднитъ.

Оставаше тия помощи, които се отпущаха само на нуждающитъ се, да отговарятъ на действителнитъ нужди на семейството. Но въ нашия парламентъ се дематогствува и отъ умни ужъ хора се вършатъ такива недомислиа, които военнитъ хора сж принудени съ тягостъ на душата да понасятъ.

За да се допълва недостатъчната помощъ на войншкитъ семейства отъ градоветъ азъ предложихъ следующитъ петъ мѣропріятия:

1) Устрои се работилници за шиене и плетене предмети отъ войншкото облекло, гдето работиха членове само на бедни войншки семейства. Които имаха възможностъ явяха се на работа въ работилницитъ, но повечето плуцахаа работата за у дома, понеже не можаха да оставятъ децата си безъ надзоръ. И единитъ и другитъ добиваха достатъчно възнаграждение, като допълнение къмъ помощта.

2) Заповѣдахъ щото началницитъ на гарнизонитъ да устройватъ забавления съ благотворителна целъ и да събиратъ доброволни помощи отъ по-заможнитъ; отъ събиранитъ по тоя начинъ суми се даваха допълнителни помощи за ония семейства, които нѣмаха членове способни или свободни да работятъ работа отъ работилницитъ.

3) Прокарахъ презъ Народното Събрание законъ, споредъ който всички предмети отъ плячката, които можеха да се употребяватъ за облекло, обуца и пр, нуждни на беднитъ

войншки семейства, да имъ се даватъ безплатно. Странно и тягостно бѣше, че се намираха народни представители, които се обявиха противъ това, защото плячката била държавно имущество и стана нужда да имъ обяснявамъ, че въ всички други армии половината отъ плячката е принадлежностъ на войнницитъ, които сж я овладѣли.

4) Устрои се военненъ приютъ, въ който се прибраха сирачета на войници изгубили женитъ си, чиито сирачета нѣмаше кой да отгледва.

5) Наредихъ щото въ всѣки гарнизонъ да се назначи едно лице съ нѣколко души помощници, което да дава съсредствата на гарнизонното управление, съдействиетъ при снабдяване войншкитъ семейства съ по-важни, но трудни за добиване средства за преживяване, като дърва, каменни въглища и др.

По тоя начинъ беднитъ войншки семейства въ градоветъ се улесниха твърде много.

Отъ много страни идваха оплаквания, че понятието бедно войншко семейство се прилагало неправилно. Отъ житарскитъ центрове се оплакваха, че ония способни за работа членове на войншки семейства, които въ мирно време сж излизали на полска работа, сега, като получаватъ помощи, не се явяватъ на работа и се затруднява до крайности прибирането на хранитъ отъ полето. Това даде поводъ да се коригира още единъ пѣтъ претендираното равенство, а именно: нареди се щото презъ лѣтнитъ месеци на способнитъ за работа и несвързани съ малки деца членове на семейства да не се даватъ помощи, иначе се рискуваше много отъ хранитъ да не могатъ да бждатъ прибрани. Това породѣ малки негодувания, които въ бждеще могатъ да се избѣгнатъ, като още отъ началото това лѣгне въ закона. Въобщо законътъ за даване помощи на беднитъ войншки семейства трѣбва да бжде поставенъ не върху принципа на равенството, а споредъ неуспоримитъ нужди на семейството.

Сведения за тия войншки семейства, които ще се нуждаятъ отъ държавна помощъ, трѣбва да се иматъ отъ мирно време, вписани въ особенъ списъкъ при мобилизационния планъ на частта и да се провѣриватъ и поправятъ ежегодно, споредъ измѣнлостта на семейно положение на всѣки подлещашъ на мобилизация. Ако тия сведения се събиратъ следъ мобилизацията, това става набързо, допушатъ се неправилности и провѣрките ставатъ трудни, по липса на персонални време; а несправедливоститъ зле се отразяватъ върху морала на войнницитъ.

Въ време на война, при всичкитъ старания на началството и на органиитъ на прехраната, войнницитъ често пѣти не могатъ да получаватъ това що имъ се следва. Началницитъ на частитъ трѣбва да държатъ смѣтка за неполученото и да

образуватъ отъ него „сѣстни суми“, отъ които да могатъ да даватъ на войниците и подофицеритѣ известни награди, но тия награди да се даватъ само подъ формата за подобрене на храната.

Презъ последната война, войниците често пжти бѣха изложени на лишения отъ продукти, стойността на които оставаше неизползвана. За смѣтка на тая оставаща стойность, годинна бѣше подарилъ на действащата армия за една нова форма. Действието бѣше оправдателно и даже похвално, но формата подъ която бѣше направено не бѣше съгласна съ нашитѣ закони, и Върховната смѣтна палата отказа да оправдае разхода, понеже казваше, че никой нѣма право да подарява държавни пари. Въ заповѣдта по действащата армия трѣбваше да бѣде казано: „заповѣдамъ на всѣки войникъ и подофицеръ да се отпустнатъ по петъ (или десетъ) лева отъ сѣстнитѣ суми за подобрене храната по нова година“, а не да бѣде казано, че Главнокомандущия подарява на всѣки войникъ и подофицеръ по петъ лева.

Стана нужда тия пари, около петъ милиона лева, съ специаленъ законъ отъ Народното Събрание да се признаятъ за държавенъ разходъ.

Въ време на война не е справедливо да се прави разлика по отношение на заплати, дневни, прослужено време, та и тия въ тила, защото останалитѣ въ тила не сж останали по свое желание, а по назначение. Усилената и непрекъсната работа въ тила не е отъ най-леснитѣ; освенъ това, материалнитѣ нужди въ тила сж по-големии. Фронта има своитѣ преимущества съ производствата за бойни отличия, орденитѣ за храбрость, държавна прехрана и др. когато тила

Много отъ служащитѣ въ тила правѣха всички усилия за да бждатъ изпратени на фронта, но тѣ не можах да се удовлетворятъ, защото и въ тила трѣбваше хора. Единъ офицеръ ми заяви даже писмено, че ако не бѣде нзиратенъ на фронта ще се застреля.

Въпросъ отъ върховна важность е да се намѣрятъ парични средства за да се удовлетворятъ посоченитѣ тукъ нужди. Въ последната война, съгласно сключената тайна спогодба, германцитѣ отпущаха въ видъ на заемъ по 50,000,000 лева за подържане на армията. Тия пари отиваха за заплати, прехрана и облекло, което се приготвяше у насъ; предметитѣ по въоръжението, снаряжението бойнитѣ потребности и др. германцитѣ ни отпущаха на почекъ. Безъ тая помощ на съюзницитѣ ние не бихме могли да водимъ освенъ една къса война отъ 4—5 месеца, макаръ че всички продукти презъ последната война бѣха едно на друго де-

сетъ пжти по евтини отъ сегашнитѣ цени. Една война при сегашнитѣ цени би коствувала колосални суми, а за бждещото не може да се каже друго, освенъ че за скорошно поевтиняване не може да се мисли.

Въ всѣки случай, времената които преживяваме налагатъ да се използватъ всички държавни богатства: гори, мини, солници, неработени земи, водни сили, и пр., съ помощта на наши и чужди капитали, макаръ и на тежки условия, та да може държавата да се свърже и позабогатѣе, за да може да изнесе тежеститѣ, които сж ни наложени па и бждещото може да наложи на страната ни.

Снабдяването презъ последната война.

А. Съ храни

Щомъ се започна Голѣмата общоевропейска война, презъ лѣтото на 1914 год., се видя, че хранителнитѣ произведения ще се търсатъ отъ воюващитѣ държави, които ще предлагатъ високи цени и може да се изнесатъ голѣма частъ отъ хранителнитѣ произведения и българското население да бѣде изложено на гладъ.

За да не стане това, правителството създаде единъ законъ нареченъ „Законъ за Обществената предвидливостъ“, назначи комитетъ за О. П., който да организира прехраната на непроеизводителнитѣ центрове и запрети износа на предмети отъ първа необходимостъ.

Тукъ не бѣше въпроса да не се изнася нищо, но комитетътъ трѣбваше да бди да не се изнася повече отъ излишното.

Когато азъ влѣзохъ въ управлението, на 26. септември 1915. год. армията се хранѣше отъ комитета за О. П., тъй че Министерството на войната не се занимаваше съ тоя въпросъ. Прехраната на армията отиваше добре: комитетътъ даваше на войникъ по единъ свършено чистъ пшениченъ хлѣбъ отъ една ока—1.282 кгр. и по кило месо. Впоследствие почнаха да постѣпватъ донесения, че месото е твърде много и войницитѣ не го изядатъ, затова месото се намали на 300, а по-после на 250 грама¹⁾.

Презъ времето презъ което прехраната се завеждаше отъ комитета О. П., въпросъ за недостатъчность не можеше да става. Разбира се, че въ нѣкоя частъ, отдалечена отъ своитѣ обози, може да се е почувствувалъ въ известенъ моментъ недостигътъ, но тукъ работата е въ организацията на

¹⁾ Възможно е въ нѣкои части още отъ началото на войната да не сж опущали тоя голѣмъ окладъ.

фронтовитѣ обози и начина на подвозване, гдето нито комитетѣ нито Министерството на войната могат да помогнатъ.

Комитетѣтъ О. П. прехранваше армията презъ месецитѣ септемврий, октомврий, ноемврий, декемврий и януарий 1916. год. много добре. Отъ негова страна нѣмаше никакво освѣтление какъ и съ какви средства се събиратъ хранивъ, срецатъ ли се мѣжнотии и какви; нѣмаше никакво предупреждение, че разпологаемитѣ храни сж на привършване и правителство и Министерство на войната бѣха доволни, че прехраната отива добре.

Въ последнитѣ числа на януарий 1916. год., обаче, като грѣмъ отъ ясно небе, въ Министерството на войната се получава едно писмо отъ комитета О. П., въ което той последния съобщава, че житото му се свършило и той не може повече да доставлява брашно на армията!

Позиканъ председателя на комитета, ми обясни че г. Радославевъ билъ имъ казалъ, че войната нѣма да се продължи повече отъ три четири месеца, затова и тѣ приготвили жито за толкова време и то вече се свършило.

Указа се, че комитета не бѣше приготвявалъ нищо, а бѣше просто използвалъ житата на търговецитѣ и главно събранитѣ за смѣтка на Деклозиера жита, складирани по гаритѣ.

Разбира се, че ако не бѣше лансирана тая мѣлва за скорошното свършване на войната, което бѣше отбѣлзано даже и въ манифеста отъ 1. октомврий, може би комитета още съ обявяването на мобилизацията щѣше да влезе въ сношение съ Министерството на войната за да уредятъ въпроса за по-дълго време. Може би Министра на войната щѣше да поиска освѣтление отъ комитета О. П. за негова планъ по прехраната и да му се притече на помощъ, ако това бѣше нужно. Комитета имаше всичката възможностъ да събירה храна презъ месецитѣ септемврий, октомврий и ноемврий до гдето времето позволяваше това и да замѣства изхарченитѣ отъ складоветѣ. Но това не бѣше направено; тия месеци бѣха изтекли въ бездействие.

Хранитѣ изъ хамбаритѣ и по гаритѣ бѣха изядени презъ хубавитѣ есенни месеци, а презъ зимата, когато пжтищата сж непроходими, трѣбваше да събираме храни отъ села и колиби, разпрѣстнати по поля и планини и да ги превозваме по тия непроходими пжтища презъ време на бури, снѣгове и виажици къмъ гаритѣ.

Нѣмаше що друго да се мисли и прави: време за губене нѣмаше; на армията трѣбваше да се праша храна. Заповѣдахъ веднага да се поставятъ въ действие реквизиционитѣ комисии, които да се проникнатъ отъ важността на момента и съ най-голяма енергия и денонощна работа да

смогнатъ за да се преодолѣ критическия моментъ, създаденъ отъ непредвидливостта на комитета за О. П.

Цѣлото общество бѣше стреснато отъ настѣпилата криза въ прехраната на армията и отъ много страни предлагаша много средства за посрещане на голѣмата нужда.

Директора на статистиката г. Кириль Поповъ, водимъ отъ желанието да помогне на кризата, се язи при менъ въ Министерството на войната и ми изложи своето гледище по въпроса. Той ми каза, че си е подалъ отдавна оставката отъ комитета О. П., защото предвиждалъ, че той комитетъ не ще може да посрещне нуждитѣ по прехраната. За да се осигури прехраната, трѣбва да се назначи комитетъ състоящъ се отъ повече хора, видни народни представители и авторитетни лидери отъ всички партии и да му се дадатъ неограничени права. "Съ реквизиционитѣ комисии вие нищо нѣма да направите", завърши г. К. Поповъ.

Азъ го помолихъ да ми даде единъ писменъ проектъ, като програма за състава на тоя новъ комитетъ, за неговата дейностъ и права. Тоя проектъ бѣше ми представенъ следующия денъ отъ г. К. Поповъ; азъ го взехъ и въ негово присъствие прочетохъ и веднага заявихъ, че не съмъ съгласенъ какво по тоя начинъ ще се уреди въпроса за прехраната, защото не е време сега за експерименти и оставихъ реквизиционитѣ комисии да действуватъ.

Въ основата на проекта на г. К. Поповъ лежеше предложение, че производителното население не ще дава хранитѣ си на реквизиционитѣ комисии а ще ги крие и затова трѣбва:

1) Въ комитета да влѣзатъ видни партизани народни представители отъ всички партии, които да иматъ връзки съ населението, и да го убеждаватъ въ нуждата да си дава хранитѣ. При тоя съставъ, комитетѣтъ ще има по-големо довѣрие предъ цѣлото население, което не ще вижда въ него институтъ партизански, както е сега.

2) Да се дадатъ на комитета неограничени диктаторски права та да може да тури ржка на цѣлото производство и да го разпрѣдѣля споредъ нуждата.

3) Да се предвидятъ голѣми наказания за тия, които се отклоняватъ доброволно отъ изпълнението нарежданията на комитета.

При всичкитѣ красноречиви убеждения и оптимистични предвиждания на г. К. Поповъ, азъ не можахъ да се убѣдя, че неговия проектъ ще принесенѣкоя полза. Азъ повече вѣрвахъ въ реквизиционната система, която е взета отъ послѣдната държави, гдето дълго е изпитвана, и която, прилагана разумно и внимателно, ще даде сигурни резултати.

Всѣки ще разбере, че при условията и времето при които се започна реквизирианието въ 1916. год.—края на ме-

сецъ януарий, не можаха да се добиятъ веднага удовлетворителни резултати, не че нѣмаше храни и не че населението не раваше хранитѣ си, но защото трудно и бавно се събираха и де можаха да се превозватъ презъ зимнитѣ месеци, по причина на лошитѣ непроходими пѣтица; презъ пролѣтъта и лѣтото превозването е тѣй сѣщо много затруднително, защото и побитѣтъ и хора, колкото бѣха останали немобилизирани, диваха заети съ полски работи, които не биваше да се биразтъ.

Ето защо, всички усилия бѣха насочени да може да се удовлетворятъ, макаръ и съ известни лишения, всѣкидневнитѣ нужди на армията до новата реколта отъ 1916. год. Презъ есеннитѣ месеци щѣха да се събератъ и съсрѣдотчатъ къмъ гаритѣ всички храни отъ отдалеченитѣ мѣстности, щѣха да се попълнятъ магазинитѣ на фронта и въ тѣла и съ малкото, което щѣше да се прибавя презъ зимата отъ по достѣпнитѣ мѣстности, прехраната се гарантираше за крѣпката година.

Комисиятъ работѣха неуморно и похвално; населението предлагаше хранитѣ си, но съ доставянето на армията и на населението, презъ първитѣ четири мѣсеци отъ войната, чисто пшениченъ хлѣбъ, комитетътъ О. П. бѣше извършилъ втора грешка: въ страната бѣше останало малко жито, а много царевича.

Въ България се консумира около 1,500,000,000 клг. зърно за изхранване на населението и презъ цѣлата година. Но въ България се произвежда жито само около 1,000,000,000 и отъ него въ мирно време около 300,000,000 клг. се изнася, а въ страната се консумира 700,000,000 клг. значи 800,000,000 клг. зърно, което се употребява за храна не е жито — то е главно царевича*). Тѣй щото ако речемъ да приготвяваме за цѣлото население еднакъвъ хлѣбъ, то тоя хлѣбъ би трѣбвало да се състои отъ 54 части царевича и 46 — жито.

Предъ видъ на една война износа на житото трѣбва своевременно да се запрети и тогава за изхранване на населението, като се намали нужното за семе, ще се има около 900,000,000 клг. жито и къмъ него трѣбва да се прибави 600,000,000 клг. царевича, или еднакъвъ хлѣбъ да се държатъ 60% жито и 40% царевича.

Но една значителна частъ отъ нашето производително население предпочита да се храни съ чисто царевиченъ хлѣбъ или качамакъ, а житото продава и затова се полчува възможностъ друга частъ отъ населението — незначителна — да се храни съ чистъ пшениченъ хлѣбъ, а една трета частъ съ смесенъ. Това обстоятелство позволява да се

*) Стопанска България отъ К. Поповъ 1916 год. стр. 169.

намали значително процента на царевичата въ хлѣба за армията и за онова население, което не е привикнало да се храни съ царевиченъ хлѣбъ. Но за да може да се опредѣли приблизително процента на царевичата, които трѣбва да се примѣсва въ хлѣба, за да се гарантира еднакъвъ хлѣбъ за армията презъ всичкото време на годината, нужно е да се направи едно мирновременно проучване, като се събератъ сведения за населението, което употребява за прехрана повече царевича.

Въ всѣки случай, още въ началото на войната, въ хлѣба за армията и она за населението, което не е привикнало на царевича, който хлѣбъ непременно трѣбва да бѣде еднакъвъ, ще се смѣсва известенъ процентъ царевича. Не знаемъ, какви точно цифри би установило едно грижливо проучване, но смѣтаме че тоя процентъ ще бѣде около 8—10%, при която смѣсъ се получава още много добъръ хлѣбъ.

Да не се изпуска изъ видъ въ бждеще, че воинскитѣ чинове, които бѣха три години на фронта, донесоха въ селата си доста нововъведения по прехраната: увеличи се употребата на месото, яйцата, мазинитѣ и житния хлѣбъ и затова трѣбва да се пропагандира и насърдава по-голямото производство на пшеница, което и до сега бѣше недостатъчно.

И тѣй, комитетъ О. П. презъ първитѣ петъ месеца отъ войната консумира около 400,000,000 клг. жито; а за по нататъшното изхранване оставаше около 600,000,000 клг. жито и 500,000,000 клг. царевича. Еднакъвъ хлѣбъ, следователно би трѣбвало да състои отъ 58% жито и 42% царевича.

Направления се опити съ хлѣбъ съдържатъ 10%, 15%, 20%, 25% и 30% царевича и се указа, че при едно грижливо приготвяване, хлѣбътъ бѣше доста добъръ даже и съ 30% примѣсъ. За армията съществуваше това неудобство, че царевичното брашно не може да се запази по-дълго време и никакви запаси не могатъ да се държатъ. Даже следъ като излезе отъ тукашнитѣ мелници, царевичното брашно, ако се забави по-вече изъ пѣтя до фронта почва да се разваля. Добре би било ако имаше близко до фронта мелница, но такива нѣмаше.

Брашната се изпращаха къмъ фронта съ разчетъ щото хлѣбътъ да не съдържа повече отъ 15—20% царевича, обаче хората идещи отъ фронта се оплакваха, че хлѣбътъ се състоялъ повече отъ царевича. Помисли се щото брашното да се смѣсва още отъ тукъ, за да се избѣгне нееднакъвостта на хлѣба, защото може би житното брашно при превоза да се утайва повече назадъ; но такава смѣсване на брашното още отъ тукъ се указа невъзможно, защото тогава то още по-скоро се разваля.

И оплакванията, които идваха отъ фронта въ това време не бѣха отъ липса на хлѣбъ и не бѣ ставало нужда да се намалява дажбата на хлѣба, но тѣ бѣха отъ това, че хлѣбътъ е лошъ — съ много царевича.

Въ тия оплаквания имаше много преувеличения, които произтичаха едно отъ туй, че войницитѣ бѣха вече научени на чисто пшениченъ хлѣбъ и се оплакваша даже и войници, които въ мирно време ядатъ само царевича и второ, имаше хора и цѣли партии и организации, които отъ началото на войната и до края не престанаха да насъскватъ войницитѣ противъ войната и противъ правителството. Блосававането на хлѣба, настъпило следъ провалянето на комитета О. П., бѣше тема за надуване по тая посока.

Нѣма въ историята война, въ която да не сж се чувствували лишения въ прехраната, даже и въ времето на малкиятъ армии.

При последния походъ на шведски кралъ Карла XII. се появило голѣмо външение между войницитѣ отъ лошия хлѣбъ. При единъ прегледъ, единъ войникъ се изпречилъ предъ краля и като му посочилъ едно парче хлѣбъ при мърморането на другитѣ войници, попиталъ го: „Мислите ли, Ваше Величество, че такъвъ хлѣбъ е годенъ за войници?“ Карлъ взелъ парчето хлѣбъ отъ войника и го изялъ предъ строя и после спокойно отговорилъ: „Азъ съмъ наученъ да ямъ по-добъръ хлѣбъ отъ тоя, но въ време на война съмъ готовъ да ямъ и по-лошъ“. Шумътъ веднага престаналъ и никой вече никой не се оплаквалъ отъ лошъ хлѣбъ.

Презъ Балканската война 1912—1913. год., макаръ че всички пазарища бѣха открити и нашата армия бѣше много по-малка, около Чаталджа имаше моменти, когато войницитѣ се хранѣха не даже съ царевиченъ хлѣбъ, а съ варена царевича. И тога не че въ страната нѣмаше хлѣбъ, но не можеше да се доведе.

При изживяването на тая криза въ прехраната, началника на Главното тилово управление пакъ бѣше намиралъ да я разрешава чрезъ закупуване. За тая целъ той представи въ Министерския Сѣветъ единъ докладъ, съ който искаше: а) да се преустанови реквизицията; б) да се пристъпи къмъ закупуване и в) за тая целъ да му се отпусне въ началото 20,000,000 лева авансъ. И за да може да наложатъ своето искане, разпревожи всички ржководни мѣста, включително и двореца, че въ страната нѣма вече зърнени храни за повече отъ 10 дена; а заинтересовани хора разпространяваха слуха, че Г. т. у. ще купува храни на цени по-високи отъ тия що даватъ реквизиционнитѣ комисии и съветваха населението да не си дава хранитѣ на реквизиционнитѣ комисии.

Ето едно спъване на работата отъ тамъ, отъ гдето не сж очакваше. Появи се споръ между началника на Г. т. у. и председателя на Главната реквизиционна комисия—генералъ Сираковъ, който подържаше, че въ страната има предостатъчно храни и че ще преодолѣмъ трудноститѣ въ прехраната до новата реколта.

Министерскиятъ Сѣветъ поиска да се осветли гдето е истината и възложи на Министра на вътрешнитѣ работи г. Хр. Г. Поповъ и менъ да обиколимъ най-големитѣ житарски центрове и да съберемъ сигурни сведения на мѣстото какъ стоимъ съ прехраната.

Ние решихме да заобиколимъ най-напредъ Ломско и Видинско и като установимъ маршрута си, разпредѣлхмѣ гдето и кога да се събиратъ кметоветъ съ точни сведения въ коя община колко още излишни зърнени храни има, които сж на разположение за реквизиране.

Въ всички пунктове кметоветъ ни посрещаха съ ентузиазъмъ и съ готовностъ предлагаха излишнитѣ си. На опредѣления пунктъ се язваха освенъ кметовете, но и много по-видни селани, чрезъ които се провѣряваха даванитѣ отъ кметоветъ сведения, а на нѣколко мѣста лично провѣрихмѣ тия сведения.

Указа се, че само въ тоя край имаше още толкова храни, които биха били достатъчни за изхранване армията и непроезводителното население до новата реколта, затова и ние се отказахме да посетимъ други богати земледѣлчески мѣстности, а се върнахме въ София и представихме въ Министерския Сѣветъ писменъ докладъ за намиреното.

Въ посетениитѣ мѣста нѣкои кметове ни се оплакаха, че по селата ходѣли агенти на Главното тилово управление да закупуватъ ужъ храни и обещавали по-високи цени, та за това хората започнали неохотно да даватъ хранитѣ на реквизиционнитѣ комисии; дадоха ни се и нѣколко имена.

По тоя въпросъ азъ съобщихъ на Главнокомандующия на действующата армия и поискахъ: а) най-строго наказать на тия агенти и б) премѣстване Г. т. у. отъ София по-близо къмъ фронта, защото то въ вътрешността зловредно се намѣсваше въ функциитѣ на Главното интенданство при Министерството на войната и въ тия на Главната реквизиционна комисия, а на фронта липсваше единъ общъ върховенъ надзоръ върху интендантската служба.

Дали се наказаха агентитѣ, които първи хвърлиха семето на недовѣрие къмъ реквизиционнитѣ комисии, не зная. Възможно е и да не сж наказвани, ако тѣ сж доказали че това имъ е било възложено отъ тѣхнитѣ началници. Гл. т. управление не се вдигна отъ София. Неговия надзоръ къмъ фронта пакъ остана иллюзоренъ. Тамъ владѣше въ разпредѣлението на хранитѣ голѣмъ безпорядъкъ, а тукъ се кръс-

тосаха и спъваха дейността на разните учреждения по прехраната.

Прехраната се посрещна до новата реколта без да стане нужда да се намалява дажбата. Съ настъпването на новата реколта, положението съвършено се подобряваше. При все това, стремлението за въвеждане на комитетската-диктаторска система за прехраната се разширяваше; тя проникна и въ Народното Събрание, гдето намъри много последователи.

Въ комисията отъ народни представители, която бѣше назначена да състави новъ законъ по прехраната, азъ дадохъ съ който доказвахъ, че той нѣма да внесе никакви подобрения, а напротивъ ще дезорганизира уреденото вече събиране и превозване на хранитѣ, че после не можемъ го въвести въ редъ.

Азъ възставахъ главно срещу следующитѣ нововъведения на новия законопроектъ нареченъ за Стопански грижи и обществена предвидливостъ.

1) Най-първо заявихъ, че ще бѣде фатална грѣшка, ако се отмѣни закона за реквизицията и разформироваха реквизиционнитѣ комисии, защото образуваниѣ споредъ новия законъ комисии отъ свещеникъ, учителъ, сѣдия, банковъ чиновникъ и пр. нищо нѣма да свършатъ и ще се наложи чинодата и комитетъ С. Г. О. П. да се обърне къмъ помощта на реквизиционнитѣ комисии.

На Министъръ-Председателя заявихъ категорически че, ако се отмѣни закона за реквизицията, азъ не ще мога да остана въ кабинета, защото предвиждамъ много ясно, че безъ реквизиционни комисии насъ ни очаква катастрофа, отговорноститѣ за която не мога да нося.

Законътъ за реквизицията си остана, само се спрѣха временно функциитѣ на реквизиционнитѣ комисии.

2) Комитетътъ С. Г. О. П. оставаше на производителнитѣ семейства само онова количество хранителни продукти, което е нужно за изхранването членовѣтъ на семейството; излишъка присвоаваше, като частъ отъ него изпращаше на гримията, а другата частъ продаваше на населението или даваше компенсации на сюзницитѣ.

Иказахъ мнение въ комисията, че това нововъведение ще ожесточи селенитѣ тукъ и войницитѣ на фронта. Хранитѣ ще се изпокриятъ и ще се накрѣпни духътъ на армията. Тия комитети нѣма да могатъ да събиратъ храна.

Не бѣхъ чутъ.

Тукъ даже г. А. Буровъ съ една искрена самонадеяност ми заяви: "Вие, г-нъ генералъ, недейте еспорва на стария житаръ и мелничаръ способността да събере храна; вие се погрижете по-скоро да пригответе хамбари, защото

тия що имате далечъ не сж достатъчни да побератъ хранитѣ, които ще получатъ отъ насъ". Разбира се, че това неможеше освенъ да ме радва.

3) Обяснихъ на комисията, че въвеждането принципа на компенсациитѣ при размѣната на стоки съ сюзницитѣ ще бѣде пакостно, защото ние не можемъ срещу никой предмети да отпуснемъ съответната компенсация, понеже нѣмаме толкозъ много сурови материали.

4) Обяснихъ, че новитѣ комитети не ще могатъ да вършатъ снабдителната служба, защото свещеникъ, учителъ, банковъ чиновникъ, сѣдия и пр. нѣмаатъ авторитетъ нито опитността за тая служба и при това тѣ си иматъ друга работа, която съвсемъ не съпада съ службата по събирането на хранитѣ.

5) Обяснихъ че даже да допуснемъ, че новопредложената комитетска система е по-добра отъ реквизиционната, не е разумно въ разгара на войната да смѣняме системата, защото новитѣ хора трѣба да иматъ време да се опознаятъ съ работата си, а презъ това време ще настѣпни криза въ прехраната.

6) Обяснихъ че централния комитетъ — С. Г. О. П. състоятъ отъ 17 души, както го установява закона, е учредение тежко и работитѣ му нѣмаатъ оная експедитивностъ, каквато се изисква при управлението служба на прехраната.

Тукъ му е мѣстото да отбѣжа, че въ комисията, която съставляваше проекто-законъ за С. Г. О. П., само единъ членъ имаше върно схващане и правеше разумни разсъждения по въпроса; това бѣше народниятъ представител г. Лячевъ, но и той не бѣ чутъ.

Законътъ се прие отъ Народното Събрание и отъ 26. августъ 1916. год. влѣзе въ сила, а г. Буровъ стана началникъ на отдѣла за прехраната.

За да се даде време на мѣстнитѣ комитети С. Г. О. П. да се формиратъ, да се запознаятъ съ работата си, да приематъ отъ реквизиционнитѣ комисии дѣлата и помощитѣ имъ органи, реши се смѣняването да стане на 5. октомврий, а до тогава да си действуватъ реквизиционнитѣ комисии.

До тая дата реквизиционнитѣ комисии бѣха събрали около 70,000,000 клг. зърнени храни. Складовѣтъ при частитѣ на фронта бѣха попълнени, а сжщо и резервнитѣ магазини. и събирането продължаваше съ всички сили. Времето благоприятствуваше до късна есенъ. Ако реквизиционнитѣ комисии продължаваха работата си до края, тѣ щѣха да събератъ още около 80,000,000, клг. отъ отдалеченитѣ краища. Това щѣше да бѣде единъ запасъ за около 5 — 6 месеца и къмъ него презъ зимата щѣше да се прибави онова събирано отъ достѣпнитѣ пунктове и прехраната щѣше да е сигурна до новата реколта.

Реквизиционните комисии преустановиха работата си на 5. октомври и от тая дата прехраната премина всецъло въ ръцетъ на централния комитетъ С. Г. О. П.

Къмъ края на декември 1916. год. Главния интендантъ започна да ми докладва, че резервните магазини започватъ да се изпразватъ и храни въ тѣхъ не постъпватъ въ достатъчно количество и постъпленията все намаляватъ.

Запитанъ, г. Буровъ най-първо твърдеше, че не било вѣрно че храни въ магазинитъ не постъпватъ. „Главниятъ интендантъ не държи смѣтка за хранитъ, които сж на пѣтъ, и за това показва малки числа въ магазинитъ“, отговаряше той.

Главниятъ интендантъ му изложи движението на хранитѣ. Онъ 5. октомври насамъ т. е. отъ датата, отъ която прехраната всецъло премина въ ръцетъ на комитетъ. На тая дата магазинитъ въ действащата армия съдържаха полагащото се количество — въ вѣтрешността на царството имаше около 40 милиона клг. Споредъ плана на царството на войната, презъ октомври и ноември на Министерството трѣбваше да постъпи приблизително двойно количество отъ оноа що се изпраща на фронта, но доставляха двойно отъ все по-малко отъ изпращаното; и тѣй събраното количество до 5. октомври не само, че не се увеличи презъ следущето есенно добро време, но постепенно почна да намалява; очакваното засилване дейността на комитетитъ не последва; и сега, въ началото още на зимата, ние се намѣрихме въ трудно положение.

Указа се, че комитетъ С. Г. О. П. повтори сжщата грѣшка каквато направи стариятъ комитетъ О. П. презъ есента на 1915. год., именно отъ 5. октомври до декември изчерпиха хранитъ, които се намѣрваха около гаритъ, а за презъ януарий, февруарий и мартъ оставаха да се събиратъ и превозватъ хранитъ отъ отдалеченитъ мѣстности съ невъзможни пѣтни съобщения.

И тѣй прехраната, която Министерството на войната съ своитѣ реквизиционни комисии съ голѣмъ трудъ бѣше уретирало за до осемтъ месеца на 1916. год. и бѣше я гаранвалена отъ новата реконта отъ 1917. год., биде отново протъ готовность призна сторената грѣшка и се отказа отъ една непосилна работа, новиятъ комитетъ продължаваше да твърди, че хранимало събрани, но не могли да се доставятъ до резервнитъ магазини, защото нѣмало обози и нѣмало кой да товари и разтоварва хранитъ по гаритъ и се оплакваше че военнитъ власти не били давали своето съдействие.

Оправдания не сериозни, защото както колата, така и трудътъ на хората бѣха му дадени въ пълно разположение. Реквизиционнитъ комисии задоволително си услужаха съ сжитѣ средства, безъ да иматъ диктаторската власть на комитетъ.

И въ мѣстноститъ гдето той показва, че имало храни, оказва се че нѣма. Мѣстнитъ комитети били донесли, че въ тѣхно разпореджение имало толкозъ и толкозъ храни, но тия храни, указа се, че били още у населението!

Въ тая голѣма криза въ прехраната, почти всѣкидневно въ зданието на Министерския Съветъ се събирахме: Министъръ-председателтъ—Д-ръ Радославовъ, азъ, Главния интендантъ генералъ Драгановъ, началникътъ на Гл. т. у.—генералъ Ковачевъ, г. Буровъ и председателя на Главната реквизиционна комисия—генералъ Сираковъ да търсимъ начинъ за уреждане прехраната.

Всички военни бѣхме на мнение, че единственото спасение е да се възстанови пакъ реквизиционната система. Г-нъ Буровъ не бѣше съгласенъ, а г. Радославовъ, понеже имаше слабо мнозинство въ Народното Събрание, бѣше принуденъ да се приспособява къмъ опозиционнитъ лидери.

Г. Буровъ по едно време предложи да действуватъ едновременно и комитетитъ и реквизиционнитъ комисии; първитъ да събиратъ за населението, а вторитъ за армията. Тая двойственостъ не се прие, защото тѣ, особенно пѣкъ, при нашитъ нрави, очевидно не гарантираше прехраната на армията. Г-нъ Буровъ направи друго предложение: отъ 85-тѣ околии да се отстъпятъ нѣколко (първо се предложиха 17, а после се увеличиха) на Министерството на войната да реквизира отъ тѣхъ и да храни то армията, а въ останалитъ околии да действуватъ комитетитъ, които да събиратъ храни за населението. И това не се прие, защото и това не гарантираше прехраната на армията; още повече, че за армията се опредѣляха най-неплодороднитъ околии. При това, понеже комитетитъ С. Г. О. П. опредѣляше много ниски цени на зърненитъ и др. храни, понеже той отнемаше отъ производителя всичко негово и понеже комитетитъ се отнасяха брутално къмъ населението, то производителитъ се отнасяха сточиха и бѣха изпокрили хранитъ си; криенето на хранитъ се вече насърчаваше и отъ войницитъ-отпускари.

Положението ставаше неудържимо и азъ заповѣдахъ на реквизиционнитъ комисии да почнатъ да действуватъ съ всичка сила и бързина.

Всички тия маневри и невъзможность да се посрещатъ прехраната станаха достояние на Народното Събрание и това освободи комитетъ С. Г. О. П. отъ възложената му непосилна работа.

Положението стана по-трудно сега от колкото във 1916. год., но пак щяхме да изкараме работата на добър край. Разбира се че и сега щеше да има лишения до новата реколта.

Следъ провалянето на комитета С. Г. О. П., въ Министерския Съветъ се разискваше въпроса какво да се прави съ прехраната.

При тия разисквания, по въпроса за несполуката на комитета С. Г. О. П. се появиха две мнения.

Азъ поддържахъ, че основата на несполуката лъжи не въ лицата, а въ самата система, защото:

а) мѣстнитѣ комитети съставени отъ свещеникъ, учителъ, сѣдия, банковъ чиновникъ и пр. не могатъ да събиратъ и правозавать храни; тѣ нѣматъ нито опитностъ, нито авторитетъ, нито време за тая работа. Селянитѣ, по вековни традиции, познаватъ само една властъ въ селото — кмета.

б) Турянето ржка на всички излишъци, нормирането низки цени и гоненето селяни и селянки за нищо и никакво по сѣдилища крайно ожесточава производителното население и то крие хранигѣ.

в) Съ системата на комитетитѣ се отнема възможността да се получаватъ отъ съюзницитѣ нужнитѣ предмети по облеклото, общата, снаряженията и пр. по простата причина, че комитета не може да дава съответнитѣ компенсации въ сурови материали.

г) Комитета се занимава съ книжна деятельность, която не дава резултати, или по-скоро дава отрицателни резултати.

д) Тая система, освенъ че влошава прехраната и облекцитѣ и трѣбва да се премахне.

Вследствие на това, азъ бѣхъ на мнение просто да се отмиѣни закона за С. Г. О. П. и да си остане положението прилагано отъ януарий до октомврий 1916. год., което даде добри резултати. При това. заявихъ на колегитѣ, че вѣмамъ голѣмата отговорностъ, като се наговарямъ още веднажъ да поправа тежкото положение създадено съ ведмахването на реквизиционната система за хранигѣ, но азъ поемамъ тая отговорностъ, като разчитамъ, че подчиненитѣ ми отъ Министерството на войната и реквизиционнитѣ комисии, съ тѣхната преданностъ и съзнание за върховнитѣ нужди на времето, ще положатъ свѣрхестествени денонощни усилия и ще изкаратъ дѣлото на добъръ край.

По-голѣмата частъ, обаче, отъ министритѣ бѣха на мнение, че бедата иде главно отъ обстоятелството, че начело на новата система стоѣше едно колективно тѣло, състояще отъ 17 души народни представители, което бавно работѣше, понеже членовегѣ му не се събираха, тъй като имаха и друга работа въ камарата; тѣ признаха при това, че мѣ-

стнитѣ комитети въ опредѣления по закона съставъ действително не сж годни за работа.

Това мнозинство на Министерския Съветъ бѣше на мнение законгѣтъ за С. Г. О. П. да не се отменява, а само да се измѣни въ смисълъ щото намѣсто комитетѣ на чело на прехраната да се постави единъ директоръ и намѣсто мѣстнитѣ комитети, хранигѣ да се събиратъ отъ реквизиционнитѣ комисии. Да се създаде Дирекция за стопански грижи и обществена предвидливостъ.

Нѣщо повече даже.

По време на тая втора криза въ прехраната министра на Обществ. сгради птища и благоустройството г. Добри Петковъ бѣше си подалъ оставката, за която между другитѣ причини бѣше посочилъ и несполучливото разрешение на въпроса за прехраната чрезъ комитетската система. На запитването отъ Царя при ауденцията на г. Петковъ, какъ по-добре би могълъ да се разреши въпроса за прехраната, последниятъ бѣше се изказалъ за създаването на дирекция съ голѣми права. И Царгѣтъ, въ желанието си да се избѣгне министерската криза, съ съгласието на г. Петковъ, като едно отъ удовлетворенията предложени му, било и възприемането на неговото мнение и даже Царгѣтъ му възложилъ да изработи законопроектъ за дирекция. Такъвъ проектъ г. Петковъ билъ изработилъ вече.

Идеята не бѣше лоша. Прилагана разумно, тя би дала добри резултати. Всичко щеше да зависи отъ насокитѣ, които щеше да дава директоргѣтъ,

Проектгѣтъ се внесе въ Народното Събрание и се прие. Оставаше да се търси съответното лице между висшитѣ военни за директоръ, защото споредъ закона директоргѣтъ трѣбваше да бѣде генералъ.

Намъ съ г. Петковъ, като военни, бѣше възложено да посочимъ лице за директоръ.

Ние подбрахме четирма души, които можеха да изпълнятъ тая задача; разучихме и сравнихме качества имъ и се спрѣхме окончателно на полковника отъ запаса Протогеровъ, защото:

а) като началникъ на Моравската областъ, той бѣше се проявилъ съ своята решителностъ;

б) Като македонецъ щеше по-умело да урежда прехраната въ тая областъ;

в) това високо назначение щеше да е едно задоволяване на македонскитѣ кржгове, които аспирираха вече за високи постове.

г) като лице, което бѣше много спомогнало да се отиде съ централнитѣ сили, имаше връзки съ германцитѣ, щеше да може да изглади, появилитѣ се голѣми недоразумения между тѣхъ и бившия комитетъ.

д) като лице предано на дѣлото за освобождение на Македония чрезъ помощта на германцитѣ, нѣмаше да спъва правителството въ неговата политика.

д) като воененъ; щѣше да се вслушва въ ултраванията, давани му отъ по-опитното по въпроса Министерство на войната.

ж) Протогеровъ бѣше известенъ като честенъ човѣкъ, отъ крѣга на почтенитѣ македонски деятели;

Нашето предложение се прие отъ Министерския Сѣветъ, полковникъ Протогеровъ биде по мое представление произведенъ въ чинъ генералъ-майоръ и назначенъ Директоръ на дирекцията С. Г. О. П.

Тая дирекция бѣше номинално придадена къмъ Министерството на войната, за да може директорътъ предъ военнитѣ власти въ страната да се ползува съ авторитета на началникъ на отдѣлъ въ това министерство; фактически, обаче, тя бѣше подъ надзора на Министерския сѣветъ и директора непосредствено подчиненъ на Министъръ-председателя.

Когато азъ правѣхъ моитѣ препорѣки въ полза на Протогерева, изтъгнахъ на д-ръ Радославовъ само следующитѣ опасения:

а) Протогеровъ самъ не е запознатъ съ дѣлото на прехраната и ако той възприеме ултраванията отъ менъ и отъ Министерството на войната, работата ще отива добре; ако ли, обаче, той попадне въ ржцетъ на спекуланти и негови политически противници, дѣлото пакъ е пропаднало;

б) много се опасвахъ да не би Протогеровъ да не може да се отърси отъ свои приближени крѣгове и да започне особена македонска политика туку.

Г. Радославовъ ми отговори да бѣда напълно спокоенъ, защото Протогеровъ е почтенъ човѣкъ и нѣма да изневѣри на дѣлото, което тѣ двамата били започнали съвмѣстно.

Министъръ-председателъ много леко погледна на въпроситѣ, които му изтъгнахъ. Той остави Протогерева безъ никакви ултравания по избиране и назначаване на висшия персоналъ въ Дирекцията, а после се оплакваше, че Протогеровъ се оказалъ много наивенъ и се оставилъ да бѣде увлеченъ отъ хора, които знаятъ много да приказватъ, а малко разумна работа да вършатъ. „Дирекцията се изпълни съ мои политически противници“, често повтаряше Радославовъ; „мой сѣмшленникъ остана само Протогеровъ“. Обаче, впоследствие малко по малко и тоя последния стана противникъ.

Изобщо взето, съ продължението на войната, противническитѣ течения срещу Радославова все повече и повече се увеличаваха не само въ Дирекцията С. Г. О. П., но и въ Глав-

ната квартира, Народното Събрание, а даже и въ самия Министерски Сѣветъ.

Висшия персоналъ на Дирекцията не бѣше запознатъ съ подробноститѣ по въпроса за прехраната. Протогеровъ бѣше увлеченъ отъ своитѣ помощници и не използва опитността на Министерството на войната Помощницитѣ на помощницитѣ пакъ идѣха отъ комитета С. Г. О. П. и носѣха неговия манталитетъ.

Дирекцията се обзаведе съ грамадно чиновничество, съ единъ разходенъ бюджетъ за заплати повече отъ 20 милиона лева и се започна пакъ книжната дейностъ, съ каквато се отличаваше и комитетъ.

Нормираха се низки цени, противно на моитѣ нееднократни съвети, и хората изпокрѣха всичко. Отношенията съ съюзницитѣ се влошиха още повече. Дирекцията не може да реквизира нужното количество вълна, а германцитѣ безъ компенсация отъ вълна не даваха вече дрехи. Храни не се намираха и се прибѣгна до намаление на дажбитѣ и на армията и на населението; въведе се купонната система. Дирекцията си служеше съ диктаторски бруталности. Съставиха се тѣй нареченитѣ иземателни команди отъ разновидни тилови войници, между които много турци, цигани и др., които сѣдѣха по селскитѣ къщи и претѣсваха и разравяха най сѣкровениитѣ долапи, сандѣци, килери, изби, кащи бѣжчи и пр. Командитѣ сѣж желѣзни шишове ровѣха по двороветѣ, градинитѣ и нивитѣ; даваха се награди на откривателитѣ. Производителитѣ, старци, жени и деца се разкарваха по сѣдилища и се осаждаха повече отъ пѣти за дребни работи: предъ сѣдебната сѣкиция имаше заведени 24,000 и словомъ двадесетъ и четири хиляди дѣла!

И какъ нѣма да се завеждатъ дѣла, когато както комитетътъ така и неговото второ издание — Дирекцията издаваха толкозъ много заповеди, наредби правилници и пр., които единъ други допълваха, изменяваха и често пѣти си противорѣчиха, че даже единъ интелигентенъ човѣкъ не би могълъ да се справи безпогрѣшно съ тѣхъ, а камо ли неграмотнитѣ бедни старци и жени, останали въ страната.

Споредъ нашата практика, закона влиза въ сила щомъ се напечатъ въ Държавния вестникъ; тѣй че Гана Станоева отъ колѣбитѣ Джуркалица, въ дѣлбокитѣ родопски планини и Кара Хюсейнъ отъ село Хамзалакъ въ Дели Ормана, сѣж отговорни вече по единъ законъ, Хамзалакъ или наредба отъ деня, когато Държавния вестникъ, гдето се печатаха въ притурка разпоредбитѣ на С. Г. О. П., се намира още въ Държавната печатница.

Здравиятъ разумъ и правото трѣба да ни подсѣщатъ, че думата „обнародва“ въ чл. 46 отъ Конституцията не трѣбъ да се разбира отпечатването въ Държавния вестникъ, а

тръбва да се даде време, отъ напечатването до влизането въ сила, та закона да стане достояние на народа, а това време тръбва да е поне равно на онова що е нужно Държавният вестник да достигне да на-отдалеченитъ краища на царството. Въ Швеция това време е определено въ самата конституция; тамъ е казано че закона влиза въ сила 15 дена следъ отпечатването му.

Тоя начинъ на безконечно писане все по-нови наредби може още да бжде търпимъ въ странитъ на едрото стопанство, гдето землевладелецътъ има управител, секретари, писари и др. които могатъ да четатъ, да разбиратъ, уреждатъ наредбитъ. У насъ е възможно само едно просто уреждане съ единъ законъ, известенъ още отъ мирно време, както и бжде уредена прехраната отъ военнитъ хора. До колко нашия селски народъ е изпълнителенъ когато разумно се управлява може да се заключи отъ обстоятелството че отъ януарий до октомрий 1916. г., презъ което време Министерството на войната събираше хранитъ, то нѣмаше специално сѣдебна секция; то не осѣди хора даже и при обикновенитъ сѣдилища, а храни получаваше въ изобилие.

Комитетътъ С. Г. О. П. дойде съ своя специална, безадогдето не дойде генералъ Поповъ който премахна изземателнитъ команди, и назначи прилични по-високи цени. Още въ началото на войната, нашата обща Главна квартира бжде направила едно споразумение съ германцитъ споредъ което германцитъ предаваха подъ наше управление, завладѣната отъ тѣхъ северна частъ отъ Сърбия и се задѣлжаваха да не реквизираватъ нищо отъ новитъ земи подъ наше управление, а въ замѣна на това ние да отпущаме брашно и месо за тѣхнитъ войски, които бѣха на македонския фронтъ.

Комитетътъ и после Дирекцията С. Г. О. П. не можеше да посреще тия задѣлжения, защото не можеа да събиратъ достатъчно храни и влѣзнаха въ нескончаеми пререкания и конфликти съ германцитъ. Тия последнитъ искаха да имъ се опредѣли поне какво количество ще може да имъ се отпуща, та за останалото да се грижатъ да се набавятъ отъ другаде; нацитъ учреждения при С. Г. О. П. пакъ предлагатъ на германцитъ да имъ даватъ 15% отъ събраното ежедневно. Естествено бжде подобно предложение да не бжде прието.

Ливо за германцитъ. Защото армията не може да се грижи съ проценти отъ едно неизвестно количество, а бжде прием-се знае въ килограми на какво може да се храни. Германцитъ започнаха да си доставятъ жито отъ Украйна и си образуваха даже значителни запаси отъ жито брашно. Тѣ отпуснаха даже и на нашата армия едно зна-

чително количество чисто брашно, за да може да се подобри хлѣба на нашитъ войници та да не се развиватъ завиститъ и негодуванията. Нашитъ войници знаеха, че и за германскитъ войски се отпуща брашно отъ нашитъ магазини и като виждаха германскитъ войници да ядатъ чисто хлѣбъ, а тѣ получаватъ хлѣбъ примѣсенъ съ царевича, негодуваха; а враговетъ побързаха да разпространятъ лъжливитъ слухове, че правителството чрезъ своята Дирекция С. Г. О. П. давало на германцитъ житото, а за нашитъ войници оставало царевичата.

Тая басня и до днесъ се расправя.

Това съвсемъ не бѣше истина, защото отлавна вече германцитъ не получаваха отъ Дирекцията освенъ единъ известенъ процентъ (окончателно се спрѣха на 22% зърно отъ това що се събираше: жито, царевича, ечемикъ и пр. Тѣй че отъ наша страна се отпущаше 78% отъ събраното за нашитъ войници и 22% — за германцитъ; на видъ и качество свършено еднакво. Не само че ние не давахме на германцитъ повече жито, а тъкмо напакъ тѣ ни даваха пшенично брашно за да подобряваме хлѣба на нашитъ войници. Тоя фактъ бѣше известенъ на близкитъ началници и вѣрвамъ че тѣ сж го обяснявали на своитъ войници, но злоязычницитъ бѣха много и развиваха голѣмо усърдие.

Противъ германцитъ се развиваха голѣми интриги за злоупотребление съ продуктитъ за прехраната, които наострюваха противъ тѣхъ и армия и общество: негодуваха даже и тѣхни най-добри приятели.

По едно време се пуснаха слухове, че германцитъ показвали предъ учрежденията С. Г. О. П. своитъ войници двойно или даже тройно повече, съ цель да се получи много храни, по-голѣмата частъ отъ която испращали въ Германия.

Тия слухове водятъ началото си отъ българския лошъ обичай да приказваме много и което знаемъ и което не знаемъ. Нали на всѣкъде се приказваше, че германцитъ не дали за южния фронтъ шестъ дивизии, колкото били длѣжни по конвенцията, а пъкъ хората отъ Дирекцията виждаха, че германцитъ искатъ голѣмо количество дневни дажби — за около 173,000 души.

Хората отъ Дирекцията питатъ дошли отъ фронта войници или офицери колко германци има на фронта. Никой не казва „не знамъ“. Едни казватъ 20,000; други 30,000; а трети казватъ две дивизии и известно число батареи — 40 — 50 хиляди. Но всички намиратъ че е невъзможно да има на нашия воененъ театръ 173,000 души; това е невъзможно — германцитъ лъжатъ.

Легендата се пуста; иди я спирай ти нея; отличенъ материалъ за враговетъ.

Директорът не е върал, че е възможна подобна измама!

Той запитва официално с № 629 от 19. VI. 1917. год. нашия Щаб на действащата армия и от там му отговорили с № 6510, че на южния фронт има 101,762 германски войника и 18,602 пленници. Дирекцията повторно запитва защо тогава германците искат дневна храна за 173,000 души? Щабът на действащата армия обяснява с второ писмо № 6662 от 25. VI. 1917. год.*) че 101,762 души войска и 18602 пленници германците имат само на бойния фронт, а други не по-малко от 30,000 души имат въ тыловете, учреждения, или всичко на прехрана 150,364 души. Но като се вземе пред вид че въ това число имаше 7255 души офицери отъ разни чинове, които получават споредъ положението си отъ две и нагоре дажби, че до 12%, и 10% отъ общото количество се отпуща за попълване запаса, ще се види че германците нито сж лъгали, нито сж преувеличавали, нито сж изпращали въ Германия храна отъ нашия залькъ, както мълвата се ширеше.

Да, но даденитъ отъ Щаба на действащата армия цифри знаеце само директорътъ и още нѣкой голѣмецъ отъ дирекцията, а улицата и до днесъ още разпразя, че германците получавали двойни дажби и изпращали храни въ Германия.

Друга легенда се създаде отъ следуюцитъ обстоятелства. а) Изпращатъ се отъ вътрешността да положимъ 30 вагона брашно и се съобщаватъ номерата на вагонитъ. Изъ пжтя се дожда до повреденъ мостъ, тунель или друга повреда и става претоварване на други вагони—съ други номера. Долу, обаче, се отбелзва че вагонитъ съ такива и такива номера (изпратени отъ София) не сж получени; значи изгубени!

б) Изпращатъ се 20 вагона (по-малко отъ това що се полага) съ назначение 4 да се откачатъ въ Скопие, 3 — въ Велесъ, 5 — въ Градско, 3 — Удово и пр. Но въ Скопие се очакватъ не 4, а 6 вагона, понеже толкова се полага; въ Велесъ се очакватъ не 3, а 5 вагона и т. н. Затова, като пристигне влакътъ въ Скопие, понеже всѣкой се стреми да получи своето, то макаръ че е съобщено тамъ че имъ се изпращатъ 4 вагона, тѣ си откачатъ 6 вагона и си мълчатъ. Сжщото се повтаря и въ Велесъ и догдето стигнатъ вагонитъ, до крайнитъ станции, телеграфиратъ че не сж получили изпратенитъ имъ вагони, или сж получили по-малко. Пакъ изгубени вагони!

За да се създаде възможность штоо всѣка гара да получава само това, което се изпраща за нея, на всѣка група

*) Тия писма се намиратъ въ архивата на Министерството на войната въ дѣло на С. Г. О. П. II. отъ 1917 год. ч. III стр. 100 и 206.

вагони се поставиха войници, които да придружаватъ и предадатъ вагонитъ на она гара, за която сж назначени.

в) Бойнитъ припаси идваха отъ Германия въ пломбирани вагони съ товарителница, подписана отъ нашия делегатъ какво съдържа извѣстенъ вагонъ. Тукашната приемна комисиия, понеже приема само по количество, щомъ съдържанието отговаря на исканото отъ фронта, вагона веднага се изпраща пакъ пломбиранъ отъ София презъ Нишъ къмъ фронта съ сжщитъ надписи на немски „военни материали“; такива вагони не се отваряха по гаритъ.

Изобретателни чиновници по гаритъ си обяснили, че това сж вагони, въ които германцитъ товарятъ хранителни потребности и нарочно ги пломбиратъ и пишатъ отъ горе „военни материали“, за да не се отварятъ и контролиратъ. И затова тия добри хора си записвали подобнитъ вагони, като стане нужда да обадятъ колко вагони съ храни германцитъ сж изнесли контрабанда.

Полека лека почнаха да циркулиратъ слухове, че вагони се изпращатъ отъ вътрешността, които не пристигатъ по назначение и че много други вагони се прекраватъ презъ гаритъ контрабанда. Обяснението бѣше правено веднага: тия вагони германцитъ изпращатъ за Германия. Услужливи хора бѣха даже събрали сведения колко вагона съ храни германцитъ сж изнесли по тоя начинъ; наброяваха се стотици.

Назначи се една анкета да провери къде сж се изгубили вагонитъ и се указа че никакви вагони не сж се изгубили и никакви вагони не сж контрабандирани храни подъ видъ на „военни материали“. Но това се узна само отъ заинтересованитъ висши кржгове, а слуховѣтъ продължаваха своето развитие. И понеже враговѣтъ на германобългарския съюзъ бѣха сполучили да създадатъ умраза и недоверие къмъ германцитъ, то всѣки слухъ неблагоприятенъ за тѣхъ лесно и скоро се разпространяваше и съ нищо не можеше вече да се разпръсне.

И тъй, благодарение на намѣсата въ прехраната на хора незапознати съ условията на военно време, внесе се една дезорганизация въ уредената отъ военнитъ закони и положения система за снабдяване на армията; накръни се духътъ и доброто настроение въ победоносната армия; създадох се раздори съ съюзникитъ.

А резултатитъ бѣха—лишения въ прехраната и недостатъчно облекло.

Но лишенията и недостига не бѣха така голѣми, както слуховѣтъ ги разнасяха въ обществото.

Азъ бѣхъ наредилъ штоо всички офицери, безъ разлика на чинъ, които дождатъ въ отпускъ и се спиратъ въ столицата за по-дълго, да ми се представяватъ за да мога

да узнавамъ за положението на фронта; и никои не ми представи положението на прехраната и облеклото въ такова лошо състояние, както се разнасяше въ широкото общество.

Презъ месецъ октомврий 1917. год. азъ лично обиколихъ фронта за да видя самъ какво е положението. Хлѣбътъ имаше примѣсъ отъ царевича, но бѣше добъръ и достатъченъ. Чорбата на всѣкъде бѣше отлична, защото частитѣ имаха въ голѣмо изобилие зеленчуци. Облеклото бѣше още въ добро състояние, шинелитѣ бѣха почти нови; само отъ панталони се чувствуваше недостигъ, затова, когато се завърнахъ, веднага разпоредихъ да се приготвяватъ само панталони догдето се дотпълни недостига. Всички войници бѣха обути съ здрави обуца. Войницитѣ бѣха здрави, бодри и весели. Въ Рупелското дефиле имаше обширни градини, гдето работѣха боси войници, но ботушитѣ имъ висѣха закачени на барачкитѣ гдето живѣха. На самото било на Бѣласица видѣхъ двама войника, които боси работѣха около една землянка близо задъ първитѣ линии. Запитахъ ги защо сж боси? Тѣ ми отговориха, че така имъ било по-леко, пъкъ и времето е хубаво. По моя заповѣдъ да ми покажатъ ботушитѣ си, тѣ извадиха отъ землянката два чифта свършено здрави ботуши. Нигде не получихъ нито едно оплакване отъ храната, облеклото и обуцата. Въпросътъ бѣше само да се отпущатъ повечко панталони.

Че лишенията не бѣха голѣми, свидетелствува самото здравословно състояние на армията. Презъ тригодишното воюване не се появиха никакви прилепчиви болести, които сж неизбѣжни слѣдствия на голѣмитѣ лишения, макаръ че холера се бѣше появила въ австрийскитѣ и турски войски, що бѣха на македонския фронтъ. Петнистъ тифъ не се появи, защото своевременно се изхвърлиха отъ употребление кожухчетата и се доставиха и построиха множество дезинфекционни станции. И до сега ще чуете оплаквания отъ несведущи, че презъ зимата кожухчета нѣмало, а кожитѣ сж били давани на германцитѣ.

Кожухчета нѣмаше, защото не се правѣха по здравостовни причини. Отъ какъ се откри че петнистиятъ тифъ се пренася отъ въшкитѣ, кожухчетата се изхвърлиха отъ армията, защото тѣ (кожуситѣ) лесно въшчасватъ и не могатъ да издържатъ дезинфекция. Тѣ се замениха съ фланели и памукли, а шилешкитѣ агнешки кожи се даваха на германцитѣ, защото отъ тѣхъ тѣ изготвяваха противогазовитѣ маски.

Отъ други болести презъ цѣлата война сж умрели всичко 82 офицера и 7794 долни чинове, а тая смъртностъ въ течението на три бойни години при околни условия е едва 0.5% годишно-по-долу отъ нормалната смъртностъ (справка писмо отъ Щаба на армията № 5250 отъ 22. XI. 1921 г.). Споредъ

сжщото писмо презъ цѣлата война сж били убити и умрѣли отъ рани всичко 966 офицери и 40,975 долни чинове. Всички изгубени хора презъ време на войната въ убити и умрѣли отъ рани или болести сж 1048 офицери и 48,769 долни чинове; тѣй че виковетѣ по улицитѣ и площадитѣ за 200,000 гробове (!) сж отъ категорията на всички други площадни сведения, преувеличени най-малко въ четири пѣти.

Показанята на всички свидетели предъ III. държавенъ сждъ, участници въ войната отъ фронта, се свеждаха къмъ следующето:

а) Презъ първата година хлѣбътъ бѣше добъръ — облеклото и обуцата нови.

б) Презъ следующитѣ две години, хлѣбътъ бѣше недоброкачественъ и по-нѣкога недостатъченъ, но гладъ не е имало.

в) Презъ 1918. год. облеклото и обувкитѣ бѣха износени и кърпени, но боси и голи хора не е имало.

Отъ всичко писано по въпроса за прехраната се вижда още, че въ частитѣ на предвидливитѣ и грижливи началници, войницитѣ никогата не сж страдали отъ липса нито въ прехраната, нито въ облеклото, нито въ обувкитѣ.

Ето какво намираме още по тоя въпросъ въ доклада на анкетната комисиия на кабинета Малиновъ — Костурковъ. На страница 13. колона 1. генералъ Кантарджиевъ, чиято сборна дивизия бѣше най-зле поставена по отношение на прехраната и то за 1918. год., казва: „При мене храната бѣше удовлетворителна; за облекло и обувки имаше много да се желае“. Обаче въпросъ за голи и боси хора не става!

На страница 18. колона 1. полковникъ Тодоровъ, командиръ на 44. п. полкъ казва: „Храната въ 1916. и 1917. год. бѣше добра“.

На страница 20., колона 2., полковникъ Стрезовъ, като говори за 3. дивизия презъ 1918. год., гдето е билъ началникъ щаба, казва: „Войницитѣ бѣха добре облечени и добре нахранени. Боси войници не е имало, но обувкитѣ бѣха изпожасани“. 3. дивизия бѣше разположена на позиция по високитѣ гребени на Кожухъ-планина, мѣстностъ крайно недостъпна. До повечето позиции коне не можаха да доближаватъ и храна се носѣше на грѣбъ; впоследствие имъ се изпратиха магарета, които можаха да се катерятъ и по козитѣ пѣтеки.

На страница 22., колона 1., генералъ Русевъ за 1918 год. казва: „Въ 7. Рилска дивизия облеклото е сносно; въ 2. Тракийска дивизия печални — дрипели“. Относително храната: казва: „Зеленчуци имаше — частитѣ сами си ги произвеждаха, но хлѣбътъ бѣше лошъ и често недостатъченъ“.

Но и въ 2. Тракийска дивизия, която генералъ Русевъ въ своята книжка „Добро Поле и 2. пех. Тракийска дивизия“ представява въ много печално положение относително, об-

леклото, последното не ще да е било във всички полкове във толкова жалко положение, защото на страница 22. от тая книжка четем: „Справедливостта изисква да се посочи, че във дивизията (2.) далеч не всички полкове бяха на единъ уровень. 43 пех. полк правеше отлично впечатление и бѣ въ всѣко отношение отлично устроенъ. 21. пех. Сръдногорски полкъ имаше скрити нѣколко стоити чифта ботуши.“

Тоя лошъ порядѣкъ се практикуваше почти въ всички части, малки и голѣми; оставяха войницѣтъ съ скжани обуша и дрехи, а въ складовегѣ криеха значително количество нови дрехи и обуша. Азъ имахъ единъ роднина, данъченъ, — неслужилъ, освободенъ отдавна по болестъ, който бѣше послѣжилъ като доброволецъ въ една болница на фронта и когато идваха оплаквания за недостигъ на облекло и обушки, него го видѣхъ въ София въ свършено ново облекло и ботуши. Помислихъ че си е направилъ собствено облекло и ботуши, понеже бѣше състоятеленъ човѣкъ, но той ми обясни, че и дрехитѣ и ботушитѣ сж казионни, че всички служаци въ болницата сж облечени като него и че въ склада имали още ново облекло и ботуши за 200 души. Тогава наредихъ да се прегледатъ всички складове, тукъ — въ царството и въ действующата армия, да се извадятъ всички дрехи и ботуши и да се раздадатъ на войницѣтъ. Но и следъ това, както въ 21. пех. полкъ, така и въ други полкове, сигурно е имало скрити ботуши.

На стр. 25., колона 1., отъ споменатия по-горе докладъ, подполковникъ Чукурски отъ 44. пех. полкъ казва: „Облеклото бѣше износено-вехто, ала бѣше закрѣпено. Въ дружината ми нѣмаше войници съ скжсано облекло. Обувкитѣ не на всички войници бѣха здрави, но боси войници нѣмахъ.“

На стр. 30., кол. 2., полковникъ Нейковъ, като говори за отпадъка на морала, казва: „Всички чакаха, че ще се тури край на войната, защото недоволството отъ хлѣба, облеклото и пр. бѣха само поводи, но не сж истинскитѣ причини.“

На стр. 31., кол. 2., В. Власовски казва: „Само първата година хлѣба бѣше горе-долу по-добъръ.“

Това сж все хора отъ фронта, живѣли близко до войницѣтъ, и то отъ дивизитѣ, които бѣха поставени въ най затурнително положение: сборната дивизия на крайното дѣсно крило, на голѣмо разстояние отъ базата, въ недостѣпни мѣстности около Охридското-езеро, а 2. и 3. дивизии — по гренинитѣ на Нидже и Кожухъ.

Но въ тия показания далечъ не виждаме ония голи и боси войници, изнемошѣли отъ преумора, заприличали отъ гладъ на скелети, както това се рисуваше отъ враговетѣ на българското обединение. Имало е моменти на лишения, да; може би негде и нѣкога лишенията да сж били по-толѣми отъ обикновенитѣ, но все пакъ само лишения и нищо повече

Въ дневницѣтъ на Народното Събрание отъ 17. мартъ 1917 год., има изложение отъ двама ротни командири, народни представители, г. г. Занковъ и Коларовъ, последния земледѣлецъ по партия, които се бѣха явили на фронта доброволно и при откриването на сесията се завърнаха въ камарата. Отъ тѣхното изложение се вижда, че войницѣтъ сж били облечени и обути добре и храна е имало добра и въ достатъчно количество, съ изключение на хлѣба, който е билъ примѣсенъ съ царевича. Че това е било така се потвърждава и отъ отличното здравословно състояние на армията и малката смъртностъ.

У насъ се твърдѣше, че съгласенскитѣ войски били добре облечени и добре хранени, като тови се поставяше въ тежестъ на отговорнитѣ мѣста въ нашата армия, която глумела и била лошо облечена.

Въ книгата на Пиерфе „Французката главна кватрира презъ 1915. — 1918. год.“ се описва следующето: щабътъ, на V. французка армия докладвалъ въ главната кватрира, че благодарение на взетитѣ мѣрки, войницѣтъ просто благодарствували и главната кватрира дала гласностъ на тоя докладъ, Веднага следъ това отъ всички краища на фронта се отпратили писма, около 200,000, въ които съ негодувание се твърдѣло че на позициитѣ *гладувашитѣ* войници сж *безъ облекло* и мръзнатъ отъ студъ.*)

А това показва, че и армията на богатата Франция е тѣрпѣла не по-малки лишения.

За да се използва рационално добитѣка за клане, издаде се запрещение што ягнета по-леки отъ 10 клг. да не се колятъ, а сжщо и телета по-малки отъ една година. Благодарение, обаче, на извънредно голѣмата действующа армия, отъ месото, презъ втората половина на войната, се почувствува недостигъ и стана нужда да се намапи дажбата и на армията и на населението.

Презъ първата година нѣмахме достатъчно сирене и кашкавалъ, но следъ организирането на мандритѣ и изтеглянето отъ армията мандражи произведството на тия артикули се увеличи до размѣръ да удовлетвори нуждитѣ на армията.

Трудна бѣше доставката на мазнини. Благодарение само на многото свине що се намѣриха изъ Моравско, армията можеше да се снабдява съ свинска мазтъ; иначе щѣше да се чувствувала голѣмъ недостигъ. Свиневѣдството у насъ трѣба да се насърчава.

Подробности по доставката на тия и други второстепенни предмети по прехраната г. подполковникъ Радевъ Т.

*) Народна отбрана бр. 1179 стр. 3.

дава въ Воененъ Журналъ год. XXVIII. кн. 1. на стр. 8 — 12. —
та считамъ за излишно да се разпростирамъ по тѣхъ.

Б. Облекло

Въ началото на войната 1915. год., при мобилизацията се указа, че въ складовете има облекло и обуца само за дветъ бригади отъ всѣка дивизия, а за третитъ бригади, които се формиратъ при мобилизацията, никакво облекло и обуца нѣма (точнитъ числа на недостига се вижда въ долната таблица); тъй, че една трета отъ мобилизиранитъ войници бѣха принудени да излѣзатъ на бойното поле съ собствено облекло и обуца.

Моятъ предшественикъ, генералъ Жековъ, бѣше поручалъ въ Германия недостигащото облекло съ единъ значителенъ запасъ. Щомъ се възстанови съобщението по Дунав, облеклото и обуцата започнаха да пристигатъ въ голѣми количества и армията се облече и обу цѣла. Следъ това, другото поржчано облекло и обуца идваше постепенно и презъ 1916. год. По тая първа поржчка се получиха следнитъ количества:

	недостигъ при мобилизацията	Получ. отъ съюз. презъ 1916. год.
1) Шинели	262,168	599,279
2) Куртки	241,495	549,701
3) Панталони	291,309	549,388
4) Фуражки	188,187	546,224
5) Долни ризи	195,954	1,594,356
6) Долни гащи	200,378	1,548,633
7) Ботуши	326,713	1,328,825

Освенъ това, получи се голѣмо количество платъ за офицерски облекла.

Това облекло и обуца, както и всички други предмети, германцитъ ни отпущаха на почекъ и по тѣхнитъ нормирани цени, но молѣха въ замѣна на това да имъ се отпущатъ сурови материали, макаръ срещу заплащане.

Срещу ботушитъ и долнитъ дрехи съответни сурови материали не можахме да отпуснемъ, а известно количество вълна можеше да имъ се отпусне отъ стрижката на 1916. год. и то следъ като реквизирахме толкова вълна, колкото можах да изработятъ нашитъ фабрики.

Споредъ събранитъ сведения, нашитъ 36 тъкачни фабрики за вълнени платове, при най-усилена работа, можеха да изготвятъ шаеци за около 300,000 комплекта войнишко облекло годишно. Впоследствие се указа че не могатъ да изготвятъ толкова, но въ началото на войната възприехме

тая цифра и споредъ нея трѣбваше да се ангажира вълна отъ стрижката 1916. год.¹⁾

Предметитъ отъ нашето войнишко облекло иматъ следующитъ тяжести (само шаека):

1) шинель	3-38 кгр.
2) куртка	0-92 "
3) панталони	0-81 "
4) фуражка	0-20 "
5) фланела	0-42 "
6) качулка	0-28 "
7) ржкавици	0-12 "
8) навуца	0-71 "

цѣлъ комплектъ, всичко . . . 6-84 "

тъй че 300,000 комплекта ще иматъ обща тяжесть 300,000 X 6-84 = 2,052,000 кил.

Отъ направенитъ опити се указа, че за единъ килограмъ войнишки шаекъ или шинелно сукно отива 2,666 кгр. серява (непрана) вълна. Следователно, за горното облекло трѣбваше да се ангажира $2,052 \times 2,666 = 5,470,632$ кгр. серява вълна.

Вследствие на тия смѣтки и като имамъ предъ видъ, че ще трѣбва да се изготвятъ извѣстно количество одеяла и други непредвидени потрѣби, решихъ да се реквизира 6,000,000 кгр. серява вълна, което и стана.

Споредъ статистическитъ сведения, у насъ се добива вълна годишно 10,000,000 кгр.²⁾, тъй, че следъ като реквизираме за нуждитъ на нашата армия горното количество, остава свободна вълна около 4,000,000 кгр., която се остава въ разпорядъ на производителя. По тая смѣтка, на всѣки производител трѣбваше да се реквизира $\frac{3}{5}$ отъ произведената вълна, а $\frac{2}{5}$ се оставаше въ негово разпорядъ.

Казахъ по-горе, че германцитъ искаха срещу даденигъ ни дрехи да имъ се отпусне вълна.

Дрехитъ, които германцитъ ни дадоха бѣха по-недоброкачествени и бѣха по-леки отъ нашитъ. Така, единъ германски шинель тежеше $2\frac{1}{2}$ кгр., а останалитъ три предмета отъ облеклото — куртка, панталони и фуражка — съ тежѣли около 2 кгр. Следователно, ако бѣше въпросъ да се даде на германцитъ вълна съответно на отпуснатитъ ни дрехи, то трѣбваше да се направи следната смѣтка:

за шинелитъ $599,279 \times 2\frac{1}{2} \times 2,666 = 3,727,299$ кгр.

за другитъ $548,437 \times 2 \times 2,666 = 2,924,266$ "

или всичко серява вълна . . . 6,651,565 "

¹⁾ Догдето нашитъ текстилни фабрики не се удвоятъ, за обличане армията ще трѣбва да се прибѣгва и до ржчитъ станове на селото

²⁾ Стопанска България отъ К. Поповъ отъ 1916. год., стр. 251. Тая цифра показва, че ние не можемъ да обличаме армия по-голѣма отъ 500,000 души.

Една трета отъ това количество можеше да бже вълнен^а парцали, понеже въ германскитъ дрехи имаше около 30% вълна отъ разчепкани парцали.

Значи серява вълна . . . 4,434,376 кгр.

Вълнени парцали . . . 2,217,188 "

Но ние не можахме да отпуснемъ на германцитъ тия количества, защото нѣмахме нито едного нито другото. Наистина, у населението оставаше около 4,000,000 кгр. вълна, а може би и нѣщо повече, защото статистическитъ данни за овцитъ сж всѣкога по-малки отъ действителното количество, но трѣбваше да се мисли и за нуждитъ на населението.

Ето защо, ние предложихме на германцитъ да си закупятъ вълна отъ населението и правителството ще разреши износа ѝ.

Отъ постановленията на Министерския съветъ — протоколи №№ 174, 190 и 195 отъ 1915. г. и № 82 отъ 1916. г. се вижда, че германци и австрийци заедно сж могли да закупятъ само 2,120,000 кгр. серява вълна и 325,000 кгр. вълнени парцали. Тѣ не правѣха, обаче, никакви затруднения, понеже тогава бѣхме поставили въпроса на взаимностъ и довърше: тѣ ни отпущаха всичко отъ какъвто имамхе нужда и не можехме да го добиемъ или изготвимъ дома си, а ние имъ отпущахме сурови материали, толкозъ, колкото имаше свободни за доброволно продаване. При това, тѣ ни отпущаха готовитъ материали на почекъ, а суровитъ материали у насъ тѣ си купуваха съ готови пари и плащаха добри цени, та и производителитъ биваха довольни.

Срещу ботушитъ и долното облекло не можеше да се отпусне почти нищо. Кожитъ отъ едрия добитъкъ се обработваха тукъ и се изготвяваха обувки, а на съюзницитъ се отпущаха само ягнешки и шилешки кожи, отъ които се изготвяваха противогазовитъ маски; но тѣ не казаха, че щомъ не имъ отпущахме кожи за гъонъ, юфтъ и пр., и тѣ не ще могатъ да ни даватъ обуца.

Напротивъ, въз основа на сжитъ условия, презъ пролѣта на 1916. г. Министерството на войната поръча нови 500,000 комплекта войнишко облекло и толкова ботуши, което облекло и ботуши трѣбваше да се доставятъ въ течение на една година, т. е. до пролѣта на 1917. година. Съюзницитъ (частъ отъ дрехитъ и обуцата се отпущаха отъ Австро-Унгария) пакъ щѣха да доставятъ облѣклото и обувкитъ по старитъ условия, т. е. на почекъ и да имъ се отпуснатъ сурови материали, колкото намѣрятъ свободни на пазаря и да си ги закупятъ по доброволни цени и съ готови пари отъ населението.

До колко ние не бѣхме въ състояние да отговаряме съ съответното количество сурови материали срещу готовитъ предмети що ни отпущаха съюзницитъ ще се види отъ равностѣката, направена къмъ 25. октомврий 1917 г. Къмъ тая дата сме получили отъ съюзницитъ готови предмети въ облекло, обувки, платове, войнишко и конско снаряжение, домакински и стопански принадлежности и пр., на обща стойностъ 216,696,964 лева¹⁾; тукъ не влизатъ предметитъ отъ въоръжението, бойнитъ припаси и др. военни материали, които ни се отпущаха въз основа на чл. 7 отъ военната конвенция, стойността на които надвишаваше единъ милиардъ лева, но азъ стояхъ на почвата, че тия материали не трѣбва да плащаме. Основанията ми за това становище азъ на два пжти давахъ на органиитъ, които трѣбваше да ликвидиратъ тия смѣтки.

Презъ сжщото време, сжюзницитъ биха могли да закупятъ сурови материали на стойностъ едва 78,945,761 лева; въ тая сума влизатъ и хранителнитъ потребности, изнесени чрезъ колетитъ, които съюзнически войници изпращаха на семействата си, споредъ най-широката оценка на Дирекцията на С. Г. О. П.

Но се намѣриха хора, които помислиха, че кой знае какви огромни количества сурови материали изнасяха съюзницитъ, та въ новия законъ за С. Г. О. П. предвидѣха щото размѣната на стоки и материали между насъ и тѣхъ да става на компенсационни начала и това се направи при всичкитъ предупреждения, че подобно узаконяване ще бже въ наша вреда, защото ние ще се намѣримъ въ невъзможностъ да отпущаме на съюзницитъ толкозъ сурови материали, които да компенсиратъ отпущанитъ ни отъ тѣхъ предмети. Освенъ това, съюзницитъ веднага ще поискатъ щото суровитъ материали да имъ се пресмѣтатъ по нормираниитъ цѣни и то безъ да ги заплащатъ веднага.

Това узаконяване бѣше добре дошло за съюзницитъ. Азъ просто недоумѣвахъ какъ тия хора що си дерѣха гърлото противъ съюзницитъ, особено противъ германцитъ, изъ единъ пжтъ да отиватъ слѣлешката въ тѣхна услуга! Не виждаха ли тѣ, че за поржчанитъ 500,000 комплекта дрехи и обуца, за които съюзницитъ до сега не искаха нищо . опредѣлено и се задоволяваха съ това само що можах да закупятъ на доброволния пазаръ, веднага само за облѣклото щѣха да поискатъ около 7,000,000 кгр. вълна, която не можахме да имъ дадемъ.

Нѣщо повече. Когато азъ установихъ, че нашитъ фабрики не могатъ да изработватъ повече отъ 6,000,000 кгл. и решихъ толкозъ вълна да се реквизира, хората отъ комите-

¹⁾ Даннитъ сж по официални документи.

та С. Г. О. П. намѣряха, че това количество е малко и поискаха да се реквизируют 7,000,000 клг., което и се извърши. Следъ това у населението оставаше всичко около 3,000,000 клг. вълна, която по реквизиционенъ начинъ по нормираниятѣ низки цени не можахме да вземемъ, понеже населението я криеше па най-после и то има нужда отъ вълна.

Е добре. Отъ кжде тогазъ господата отъ комитета С. Г. О. П. смѣтаха да дадатъ на германцитѣ, като компенсация срещу поржаното облекло 5,998,500 или кръгло 6,000,000 клг. вълна? Какъ и съ какво мислѣха да компенсиратъ поржанитѣ обуща съ сурови материали, когато такива материали (свободни за отпусчане) съвсемъ нѣмахме?

А съюзниците веднага използваха новосъздаденото положение: тѣ нищо вече не отпущаха безъ да получатъ съответната компенсация отъ сурови материали. Правѣха изключение само военнитѣ материали, които си доставяше Министерството на войната по силата на чл. 7 отъ военната конвенция.

И тѣй, безъ закона за С. Г. О. П., съюзниците презъ течение на 1916. год. щѣха да ни доставятъ 500,000 комплекта облекло и обуща и на пролѣтъта на 1917. год. щѣха да си закупятъ вълна колкото можаха да намѣрятъ на пазара, безъ да правятъ въпросъ, че закупената вълна по количество съвсемъ не отговаря на доставенитѣ предмети. Следъ закона, обаче, който влезе въ сила отъ 26. Августъ 1916. г. тѣ се поставиха на строга почва на компенсациитѣ и отидоха до тамъ, че задяха какво вагонътъ съ облекло ще се спира въ Нишъ и нѣма да бѣде пуснатъ на югъ, догдето тамъ не пристигне другъ вагонъ съ вълна. Тѣй че комитета С. Г. О. П., въ властѣта, на който премина събирането на вълната и доставката на облеклото, за да получи поржанитѣ отъ Министерството на войната 500,000 комплекта, трѣбваше да отпусне на германцитѣ най-малко 4,000,000 клг. вълна и два милиона клг. вълнени парцали.

Но комитетътъ С. Г. О. П. не можеше да отпусне нито едното нито другото, защото не разполагаше; той опредѣли такива низки цени, че хората изпокрива и колкото имаха вълна. Изобщо, изводителното население посрещна враждебно новия законъ за С. Г. О. П.; то се видя онеправдано; то се почувствува обидено отъ строгоститѣ на тоя законъ и отъ грубоститѣ съ които той се прилагаше.

Собственикътъ производителъ, съ своя здравъ природенъ усетъ, разбираше, че е необходимо да се даватъ на державата предмети за подѣржането на армията по едни опредѣлени, макаръ и малко по-низки, цѣни, затова съ готовность предлагаше на реквизиционитѣ комисии исканиятѣ количества, като се виждаше задоволенъ отъ обстоятелството, че останалитѣ храни и други материали можеше да си прода-

ватъ доброзолно на по-високи цѣни. Но той не можеше да разбере, пъкъ и азъ до сега не можахъ да разбера, защо бѣше нужно да се туря ржка на излишка му, да му се отнѣма съ грубата сила на властѣта и да се дава на нормирани низки цѣни на непроизводителното население и на съюзницитѣ.

Тѣй трѣбвало да стане, обясняваха господа икономиститѣ на новото време, защото цѣнитѣ на хранитѣ щѣха да поскѣпнатъ много и какво ще прави тогава бедното непроизводително население. Да, представителитѣ на державата, въ лицето на комитетътъ С. Г. О. П., полагаха грижи за бедното население, но на чуждъ грѣбъ — на германците, производителитѣ земледѣлци, скотовѣдци, градинари и пр. Продуктитѣ на труда отъ тия последнитѣ трѣбваше да се отнематъ срещу нищожни цени за да се храни не само армията, но и непроизводителното население, не само бедното, но и богатото, а това бѣше на смѣтка на хората на черния трудъ.

Тоя болшевишки редъ на нещата ожесточи производителното население и тѣхнитѣ близки на фронта противъ державата: тукъ изпокрива всичко какъто можеше да се крие, тамъ започнаха да си задаватъ въпроса, заслужава ли да се мре за държава, която ни обира?

Така изтече 1916. г. и първитѣ месеци отъ 1917. г. безъ да се получатъ отъ съюзницитѣ нѣкакви дрехи, а това що изкарваха нашитѣ текстилни фабрики далечъ не можеше да задоволи нуждитѣ. По-горе казахъ, че споредъ събранитѣ сведения, нашитѣ фабрики трѣбваше да изготвятъ шаекъ за 300,000 комплекта; на практика, обаче, тѣ можаха да изготвятъ шаекъ едва за 250,000 комплекта годишно.

Годинага 1917. течеше бързо; имеюцитѣ дрехи се изнасяха.

Комитетътъ С. Г. О. П., следъ като дезорганизира всичко уредено по продоволствието, биде бламиранъ отъ Народното Събрание и на 4. Априлъ 1917. год. дойде Дирекцията С. Г. О. П., за да възстанови правилното и редовно доставяне предметитѣ по продоволствието на армията.

По едно време четохъ, че Дирекцията нормирала цѣната на вълната 5 1/2 л. килограма, когато пазарната ѣ цена бѣше вече 12—15 лева. Азъ повикахъ директора-генералъ Протогеровъ, и му обърнахъ вниманието, че нормирания цѣна е извънредно низка, та производителното население ще изпокриве вълната и по незнайни пѣтища ще я изнесе или задържи скрита, но намъ не ще я даде. Отъ друга страна съюзницитѣ нѣма вече да ни даватъ дрехи безъ съответната компенсация отъ вълна, а пъкъ дрехитѣ въ армията се изнасятъ и какво ще правимъ? Освенъ това, съюзницитѣ съ пълно право ще искатъ да имъ се даде вълната по норми-

раната цѣна, както тѣ ни отпущатъ готовитѣ предмети. Тѣй че, Дирекцията чрезъ нискитѣ цѣни ще оцѣти производителното население съ грамадни суми, безъ да се ползува нито Дирекцията нито държавата; ще се ползуватъ само съюзниците. Не пропустнахъ да обърна вниманието на директора още и върху обстоителството, че Народното Събрание отпуща кредититѣ за войната на мене и разходването имъ става подъ моя отговорностъ; но нито азъ, нито правителството желяе да се увреждатъ интереситѣ на производителното население та да можемъ да се хвалимъ, че производителното население на чуждъ гърбъ не се правятъ икономии.

Директорътъ, като че схвана моитѣ идеи и обеща да разпореди да се пренормирова вълната.

И се пренормира отъ $5\frac{1}{2}$ на $6\frac{1}{2}$ лева!

Самъ директорътъ, може би, имаше желанието да изщото както комитетътъ С. Г. О. П., така и Дирекцията, за своята специална служба, бѣха независими учреждения, по неограничени права), но и той бѣше се обвързалъ съ нѣкакъвъ съветъ, въ който по въпроса за вълната имаше думатекстилно отдѣление, а тамъ боравѣха фабриканти на вълнени платове, които имаха право да продаватъ известна частъ платове на гражданското население, като за тая цѣль, макаръ и съвсемъ неоправдателно, вълната имъ се отпущаше отъ Дирекцията по нормиранитѣ цени.

Последствията бѣха плачевни: вълна въ достатъчно количество не можа да се реквизира; съюзниците не отпущаха дрехи безъ пълна компенсация и пресмѣтаха вълната по нормиранитѣ цени. Между Дирекцията С. Г. О. П. и германския представителъ по въпроса, се започнаха нескончаеми преговори. Измина се цѣлата 1917. год. безрезультатно; изпрати се специална комисиия въ Берлинъ, която тѣй сѣщо продължи съ месеци преговоритѣ. Облеклото въ армията бѣше свършено извехтало, но хората отъ текстилното отдѣление при Дирекцията, влѣзли въ единъ фалшивъ пѣтъ, считаха за по-голъма заслуга и похвала за себе си, ако откъснѣха още нѣщо отъ съюзницитѣ отъ онова, което слѣпишката още имъ отпуснали (низкитѣ нормирани цени), отъ колкото да облекатъ своевременно, макаръ и при известна загуба, войската като Министерството на войната не еднократно писа, говори и убеждава господата отъ Дирекцията.

И тѣй, отъ дрехитѣ поржчани още въ началото на 1916. г. се получиха въ армията само половината и то къмъ края на 1917. год., а другата половина едва въ юний и юлий 1918. и една голѣма частъ останаха нераздадени и попаднаха въ ржцетѣ на съглашеницитѣ, или бидоха изгорени.

Ето какви лоши послѣствия докара принципътъ на компенсациитѣ и погрѣшното схващане при нормирането на це-

нитѣ. Къмъ това трѣбва да се прибави и предизвикателното поведение, което държаха и Комитетътъ и Дирекцията спрѣмо съюзницитѣ; съ това си поведение тѣ наостриха тия послѣднитѣ да не правятъ вече никакви отстъпки и даже да не влизатъ въ нашето трудно положение.

Много пакости ни докара и ще ни докара нашата особеностъ въ характера да не зачитаме чужди мнения, даже и тогава, когато тѣ изхождатъ отъ компетентни среди.

При всички затруднения и неразбории, на армията се доставиха предмети по облеклото и обувкитѣ: а) получени отъ съюзницитѣ; б) получени чрезъ търгове; в) изработени въ дивизионнитѣ работилници отъ платове на нашитѣ текстилни фабрики и г) малки количества отъ реквизиция, въ следущитѣ количества:

1) Шинели	2,049,370
2) Куртки	1,552,963
3) Панталони	2,186,830
4) Фуражки	1,882,331
5) Долни гащи	2,000,000
6) Долни ризи	2,020,000
7) Ботуши	2,692,771
8) Царвули	1,813,156

Само че последнитѣ 500,000 комплекта, получени отъ съюзницитѣ, благодарение на дългитѣ преговори за компенсации и оценки, закъснѣха твърде много.

Доставката на долни дрехи бѣше много труденъ въпросъ. Въ началото на войната, австрийското Министерство на войната ни отпусна 1,500,000 комплекта долни дрехи на много износна цена и безъ никакви съответни компенсации, но следъ като се създаде закона за С. Г. О. П. съ неговитѣ компенсации, долно облекло не можахме вече да получимъ отъ никжде; опититѣ да получимъ хасе отъ неутралнитѣ държави не дадоха удевлотворителни резултати. Позивътъ къмъ близкитѣ на фронта да приготвятъ долни дрехи за своитѣ домашни и роднини отъ фронта срещу заплащане отъ страна на държавата помогна доста; това е едно средство, което съ полза би се приложило още отъ началото на мобилизацията. Но би ли могло да се задължатъ запаснитѣ да иматъ всѣкога готови поне три ката долни дрехи? Снабдяване армията съ долно облекло е по-трудно отъ колкото снабдяването ѝ съ горно облекло.

Нѣма да отмина безъ да изтъкна, че при всичкитѣ прѣчки и лутания, Дирекцията направи много повече полезни работи, отколкото предшествующия комитетъ; особено въ областта на организиране производството.

Руските съюзници не можаха да дадат съответната подкрепа от бойни потребности и оръжия на руската армия и тя се сломи под германското индустриално надмощие.

От малките държави само Белгия и Швеция имаха собствена военна индустрия въ пълната смисъл на думата; Белгия даже доставляваше военни материали и на други държави.

У нас, въ България, артилериската инспекция правеше големи усилия да създаде поне една държавна фабрика за военни материали. Като началник на Софийския артилериски арсенал, аз си зададох за цел да организирам поне фабрикацията на бойни потребности и снарядни ракети. Фабрикацията на пехотни патрони и снарядни ракети съ голъми мъжки и неприяности успях да уредя, но фабрикацията на снаряди срещна непреодолими мъжнотии въ голъмитъ разходи и неохотното отпусчане кредити за армията отъ правителствата.

Изключение въ това отношение правеха либералните правителства; но и тѣ се спираха предъ голъмитъ цифри на бюджетитъ по тогавашнитъ понятия и свърхмѣнитъ кредити, защото тѣхнитъ политически противници ги осждаха, че харчели много пари за непроизводителни цели. Военитъ министри пъкъ отъ друга страна се мъчеха да изтръгнат по нѣкой кредитъ за попълването на недостигащото въоръжение, като построяването на фабрики се отлагаще взе за по-късно.

На нѣколко пѣти правихме опити да привлечемъ нѣкой чужди фирми да построятъ у насъ фабрики за военни материали, но, предъ видъ на тежкитъ условия що имъ предлагаме и малкитъ количества на годишното производство, не можахме да сполучимъ.

Въ началото на 1912. год. инспекторътъ на артилерията бѣше решилъ да ме изпрати въ Швеция да проуча какъ тая малка държава е уредила военната си индустрия, та да можемъ по нейния примѣръ и ние да го уредимъ; но настѣпилитъ събития попречи на тая инициатива.

Войната въ 1913. година ние започнахмъ съ 1,000 снаряда на оръжие и съ толкова патрони на пушка. Първия периодъ на тая война т. е. догдето турцитъ поискаха миръ, ние бѣхме изстреляли само по 250 снаряда. Но фаталната сѣдба попречи да се склучи миръ и войната съ турцитъ се повтори и по-трети, а после се продължи и съ съюзницитъ, догдето се изстреляха почти всички бойни потребности и ние трѣбваше да капитулираме подъ нашето неразбирание и не вземане въ внимание гласа на компетентнитъ хора.

Въ 1913. год., следъ Букурещкия миръ, либералното правителство отпусна 200,000,000 лева за попълване въоръжението на армията и се поржчаха почти всички най-необходимы материали, но времето отъ поржчката до началото на Европейската война бѣше много късо и не всички отъ поржчанитъ материали можаха да се получатъ. Австрийтъ даже

В. Оръжия и бойни потребности

Снабдяването армията съ оръжия и бойни потребности въ време на една модерна война е въпросъ много труденъ за голъмитъ държави, а за малкитъ е просто неразрешимъ на самостоятелна почва.

Голѣмитъ индустриални държави като Англия, Германия Франция, Америка, и пр., отдавна подготвяваха своята индустрия за посрещане нуждитъ на една голѣма война. Англия и Германия отдавна бѣха позволили да се развие широко частна индустрия за военни материали, каквито тѣ доставляваха по цѣля свѣтъ. Въ Франция, наопаки, до 1870. год. частната индустрия за военни материали бѣше запретена. Тамъ имаше само държавни фабрики за оръжия. Следъ войната 1870. — 71. год. Франция трѣбваше да снабди цѣлата армия съ ново въоръжение и за да се извърши превържението по-скоро, по голѣмитъ фабриканти на желѣзни изделия бѣха задължени да откриятъ при своитъ заводи и по едно отдѣление за военни материали и да взематъ участие въ превържението на армията подъ прѣкия контролъ на Министерството на войната и по неговитъ планове. Следъ свършването на превържението, тия частни заводи получиха разрешение да фабрикуватъ оръжия и бойни потребности и за чужди държави по свои чертежи и тогава се появила системитъ Банжъ, Кане и др. за износъ. Америка е най-богатата страна съ собствени сурови материали и нейната военна индустрия, макаръ сравнително нова, въ скоро време взе обширни размѣри.

При приближането на Голѣмата война, всички частни производители на желѣзни изделия въ Франция, Англия, Германия и Австро-Унгария получиха нареждания отъ своитъ правителства да се снабдятъ съ специални машинерии за фабрикуване военни материали отъ известна опредѣлена имъ категория; особено внимание бѣше обърнато върху бойнитъ потребности, грамадния разходъ на които се предчувствуваше.

Въ Русия отдавна се полагаха голѣми старания да се създаде собствена военна индустрия; но много трудно и бавно се развиваше тамъ тая индустрия и никога не можеше да удовлетвори нуждитъ на голѣмата армия, нито по количество, нито по качество. Голѣмата война завари Русия не добре въоръжена*). Още при мобилизацията липсваше въ цѣлата война не можа да се натъкми. Бойни потребности руската армия имаше съвършено недостатъчни; тя още отъ първата година на войната почувствува своята немощъ въ това отношение, Руската армия нигде не можа да отговаря на германското безмилостно пилеене на бойни потребности.

*) Paléologue — La Russie des tzars.

въ 1914. г. ни отнеха 9,000 пушки, които бяха приети от нашата комисия и опаковани за изпращане. Едно количество бойни потребности, прието във Франция, не можахме да получим по причина на затварянето на пътщата.

През пролътта на 1915. год. министра на войната генералъ Фичевъ ни поиска сведения : а) за количеството на бойните потребности, които имаме на разположение, като изкажа мнение и за колко време ще ни стигнатъ; б) за количеството необходимо да се достави презъ това време и в) за количеството, което тръбва да ни се доставява месечно презъ време на войната.

Азъ предупредихъ министра, че ще му дамъ тия сведения, като се основавамъ върху резултатите отъ нашитъ войни въ последнитъ години и при предположение на една война съ нѣкой отъ съседитъ ни. Ако ли тръбва да се съобрази съ разходитъ на бойнитъ потребности въ сраженията между голмитъ държави, що се развиватъ отъ една година на насамъ, то сведенията ми ще бждатъ съвършено други. Министърътъ ми каза да съставя сведенията си възъ основа на нашитъ последни войни.

Съставенитъ сведения, написани на французки езикъ, представихъ. Първата таблица бѣше придружена съ моето мнение, че имеущитъ се бойни потребности, при балканския начинъ на воюване, ще могатъ да ни стигнатъ за два месеца.

При тоя случай, азъ съетохъ за длъжностъ да осветля министра за трудноститъ въ доставката на бойни потребности, при невъзможността да фабрикуваме у себе си, освенъ едно малко количество пехотни патрони и то догдето имаме съответни сурови материали. Азъ набѣгахъ много на нуждата штоо правителството, при своитъ политически комбинации, да има предъ видъ да гарантира армията съ редовно снабдяване съ достатъчно количество военни материали, иначе ние не ще бждемъ въ състояние даже да защитяваме границитъ си.

Министъра ми каза, че въ тая война, ако се намѣсимъ и по всѣка вѣроятностъ ще бждемъ принудени да се намѣдваемъ въ съюзъ или съ едната, или съ другата отъ воюващитъ групи. Но, прибави той, ние имаме оръжия отъ германско-австрийска фабрикация и отъ французка; доставлявали сме бойни припаси и отъ едната и отъ другата група държави; нѣма ли се опасностъ, като отидемъ въ съюзъ съ едната група, оръжията, доставени отъ другата, да останатъ безъ бойни потребности?

Азъ обяснихъ на министъра, че артилерийската инспекция отдавна е полагала грижи да направи въоръжението на нашата армия да не зависи само отъ германската и австрийската индустрия, както бѣше въ първитъ години на формира-

нето и въоръжаването на нашата армия до 1898. година когато се направиха първитъ поръчки на оръдия и снаряди въ Франция.

Презъ годинитъ 1892.—93.—94. азъ бѣхъ командированъ да проуча военната индустрия въ всички държави, които доставляваха оръжия въ чужбина, съ целъ отъ една страна да се създаде конкуренция въ ценитъ, а отъ друга да се направи армията ни по-независима. И въ битността ми началникъ на техническата частъ при артилерийската инспекция, въ течение на седемъ години — отъ 1901. год. до 1908. — презъ което време се извършваше превъоръжаването на нашата армия съ скорострелни оръдия, азъ направихъ всичко, което зависѣше отъ менъ, за да се направи нашата армия независима отъ индустрията само на една страна.

Още се помни шумътъ, който се вдигна около Хеповитъ патрони. Несведущи хора, които знаятъ само да критикуватъ и всѣкжде да виждатъ гешефти, се питаха и съ апломбъ отъ правяха запитвания до военния министъръ: „нашата пушка е австрийска, патрони всѣкога сж се купували отъ Австрия, защо сега поръчватъ патрони въ Франция на по-високи цени“.

А тия патрони бѣха действително по-скъпи, защото фабриката трѣбваше да прави нови инсталации за нашитъ патрони и продължителни изпитания, догдето се удовлетворятъ нашитъ искания. Само артилерийски инженери, когато сж били поставени въ положението да се въдѣбочаватъ въ новото уреждане фабрикацията на новитъ патрони, знаятъ каква сложностъ, трудности и продължителностъ се налага за да може да се пустне една валова фабрикация на добро-качествени патрони¹⁾.

Скорострелни оръдия поръчакме въ Франция, но частъ отъ бойнитъ потребности—въ Германия, а за имеущитъ се круповски оръдия, поръчакме въ Франция значително количество бойни потребности, за сполучливото фабрикуване на които трѣбваше да се преодоляватъ тѣ сжщо голѣми мъчнотии. И по тия поръчки пакъ критики и неодобрения.

По уреждането на въпроса штоо нашитъ бойни материали да могатъ да се фабрикуватъ и въ Германия и въ Франция най-голѣма заслуга има бившия царъ Фердинандъ, който тѣ сжщо не бѣше пощаденъ отъ критиката.

Но затова пъкъ сега, безъ никакви пречки за всичкитъ наши оръжия, можемъ да поръчяваме бойни потребности и въ Франция и въ Германия. Въ това отношение правителството е съ напълно развѣрзани ржце.

¹⁾ Който се интересува отъ въпроса, може да получи подробно описание отъ запасния генералъ Никифоровъ Марко, артилерийски инженеръ, който бѣше контролсьоръ при фабрикацията.

Тия ведомости генералъ Фичевъ, при напушане поста, бѣше предавалъ на своя замѣстникъ генералъ Жекова, а тоя последния, при сключването на тайнитѣ договори съ централнитѣ сили, бѣше ги предавалъ на германцитѣ и въ военната конвенция последнитѣ се бѣха задължили да ни доставляватъ военни материали *до колкото нѣжидитѣ на тѣхната армия допускатъ*. Това последно изражение се подложи на остра критика отъ много страни и се приписа за голѣмъ укоръ на генералъ Жекова — авторъ на тая конвенция.

Азъ, обаче считамъ, че укоритѣ по тоя въпросъ сж неумѣстни, защото: а) договоритѣ и конвенциитѣ не се налагатъ, а се сключватъ по взаимно съгласие; б) и ние снабждахме първо нашата армия съ сурови материали, а на съюзницитѣ отпущахме колкото оставаше свободно и в) германцитѣ нито единъ пжтъ не сж се основали на това условие, че да откажатъ да ни отпущатъ военни материали. Такива материали тѣ доставляваха въ изобилие и на време, безъ да гледатъ можемъ ли да имъ отпущаме съответното количество сурови материали или не; тѣй напримѣръ: тѣ получиха отъ насъ всичко 4,167,464 клг. медъ, а ни отпущаха оръжие и бойни потребности, които съдържаха медъ и цинкъ 23,786,501 клг. и никакъвъ въпросъ за това несъответствие не правиха, макаръ че § 7 отъ конвенцията имъ даваше основание за това. Шумътъ, който се повдигна къмъ края на войната, че поржанитѣ тежки оръдия не можеха да ни се дадатъ веднага, сочеше за причина тоя параграфъ отъ конвенцията, което не бѣше вѣрно. Тежкитѣ оръдия закѣснѣха, защото ние не щѣхме да получиме оръдия що германцитѣ имаха готови, а поискахме оръдия отъ последния моделъ; обаче тия оръдия трѣбваше да се фабрикуватъ наново по реда си, а това неможеше да стане тѣй скоро, както нашитѣ нужди изискваха.

Освенъ тоя случай, никакви други закѣснения или недо-разумения не е имало.

Когато се появиха съгласенски войски отъ къмъ Солунъ, азъ съобщихъ на германцитѣ, че количествата на бойнитѣ потребности по даденитѣ имъ таблици се удвояватъ.

Германцитѣ и до края на войната ни отпущаха бойни припаси въ такива голѣми количества, каквито никога отъ воюващитѣ армии не е имала въ складоветѣ си. Следъ като бѣха попълнени у насъ всички складове на фронта и въ тѣла, напълнени бѣха и още всички помѣщения по гаритѣ и по-близко около тѣхъ, по продължение на всички наши желѣзопжтни линии до крайнитѣ имъ пунктове; при все това, още много бойни потребности оставаха на открито, вследствие на което отъ началника на артилерията въ действащата армия

бѣше разпоредено да се направятъ хиляда временни дървени складове за прибиране на всички бойни потребности.

И при това изобилие на бойни потребности, началникътъ на артилерията въ действащата армия постоянно издаваше заповѣди и правѣше предупреждения къмъ артилерийскитѣ началници на фронта да ги пестятъ. Поради тона се разнасяха слухове и по фронта и въ тѣла, че припаси нѣмаме.

Азъ запитвахъ началника на артилерията на действащата армия за причинитѣ на тия запрещения, които вредно се отразяватъ на бойнитѣ действия, на духътъ на борцитѣ и нашитѣ отношения къмъ съюзницитѣ.

Той ми обясни, че това правило не защото не сме имали бойни потребности, а защото тѣ мжно и бавно се поднасяли отъ разходнитѣ складове до позициитѣ и защото пехотнитѣ началници често пжти заповѣдваха да се харчатъ бойни потребности безъ нужда.

При това, той ми се оплака, че вишитѣ войскови началници въ време, когато нѣма боеве, употребявали артилерийскитѣ камиионни отдѣления за интендантски нужди, а когато се завържатъ боеве и артилерийскитѣ камииони трѣба да развиратъ всичката си мощъ и бързина за да замѣстватъ огромнитѣ разходи на батареитѣ, тѣ се указватъ изпоразвалени, бензинътъ имъ изразходванъ, шофьоритѣ имъ капна-тарех, онова отдѣление или артилерийска група останали безъ бойни потребности.

Много е за съжаление, че нѣкои отъ нашитѣ висши войскови началници, при толкозъ войни що водихме, не можаха да усвоятъ особеноститѣ на артилерийскитѣ бойни и снабдителни служби, да се вслушватъ въ мненията на артилерийскитѣ си помощници. При изучаване на нашитѣ войни се вижда, че най добри резултати въ боеветѣ сж получавани тамъ, гдето на артилерийскитѣ началници е предоставяна пълна свобода на действие.

И ще бжде напрезень трудъ да се мжчимъ да запознаваме старитѣ началници съ особеноститѣ на артилерийската служба; по добре е да се уреждатъ работитѣ въ смисъла що то на вишитѣ артилерийски началници да се предоставя по-голѣма свобода на действие. Това и направихме следъ Балканската война въ Новото наставление за употребление на артилерията въ боя; но при всичко това, пакъ нѣкои началници не можаха да вникнатъ въ тая нужда и въ последната война.

Въ тоя редъ на мисли, началника на артилерията при действащата армия не трѣбваше да тормози артилерийскитѣ началници и по тоя начинъ да се всѣва смутъ и на фронта и въ тѣла, а трѣбваше да настои предъ Главнокомандующия да вразуми тия висши войскови началници да се съобразя-

ватъ съ нуждитъ на артилерията и съ мненията на нейнитъ началници, като не обръщатъ бойнитъ артилерииски превозни средства въ обикновени обози и да лишаватъ артилерията отъ възможността да развива пълната си могъщественостъ. Възможно е началника на артилерията и да е правилъ подобни постъпки, но да сж оставали безрезультатни и затова е билъ принуденъ да направи това, което е най-лесното.

Благоустройство на лoшатa организация на подвoзa въ го-лѣмитъ войскови единици, при всѣмъ пѣтъ много изобилие на бойни потребности, не единъ пѣтъ сѣмъ билъ упрекуванъ, че такива нѣмало достатъчно, защото въ еднѣ кой бой не знамъ кой ба-тарей останала безъ такива. И това слушахъ отъ хора инте-лигентни, които трѣбваше горе-долу да иматъ понятие какъ и отъ кого се извършва снабдяването на фронта. Тѣй, че войсковитъ началници бѣха само герои, а отговорноститъ за тѣхнитъ грѣшки се прехвърляха на други.

Че имаше бойни потребности въ изобилие свидетел-ствуватъ най-компетентнитъ по тоя въпросъ офицери: за-мѣстникътъ на началника на артилерията при Министерството на войната генералъ Бѣловъ и началника на техническото отдѣление при Артилерииската инспекция генералъ Никифo-ровъ Марко, които завеждаха службата по снабдяване армията съ бойни потребности.

Предъ III. Държавенъ Сждъ държавниятъ обвинителъ г. П. Стояновъ, между многитъ скроени отъ него обвинения, бѣше поставилъ и това, че армията нѣмала достатъчно бойни потребности. Срецу тия обвинения повиканиятъ отъ него свидетелъ, генералъ Бѣловъ, подъ клетва показа, че артилерията е била снабдена съ толкова много бойни по-требности, че тия ѣ бѣха стигнали още за дълго време.

Следъ тия показания П. Стояновъ пита: „До кой мо-ментъ мислите вие, че можеше да не искаме нови мате-риали, а съ набралитъ да се задоволятъ нуждитъ на ар-мията“.

Генералъ Бѣловъ отговори: „Азъ мисля, че още за три години нѣмахме нужда“).

По сжция въпросъ генералъ Никифоровъ е казалъ: „Тѣ (германцитъ) продължаваха да ни даватъ бойни при-паси и до самата катастрофа, които сега хвъргаме въ морето“.

По отношение на ценитъ, сжция генералъ е казалъ: „Германцитъ, не само, че не искаха по сжпо съ постепен-ното повишение ценитъ на всички продукти, но тѣ ни да-ваха всички предмети по едни много прилични цени и даже имаше издѣлия, които ние до края на войната продължа-вахме да получаваме по-евтино отколкото въ мирно време.“)

1) Протоколи на сждебн. заседание на III. държ. сждъ, стр. 808.
2) Протоколи на сждебн. заседания на III. държ. сждъ, стр. 969—970

Трѣбва да се отбележи, че генералъ Никифоровъ бѣше вѣлномощникъ на нашето Министерство на войната въ Бер-линъ, който уреждаме всички въпроси по доставката на орѣ-жия и бойни потребности.

Нашата армия никога не е намирала и надали ще се намѣри още единъ пѣтъ въ такива благоприятни условия за снабдяване съ орѣжие и бойни потребности, при каквито тя води последната война 1915. — 1918. год. Ние има много да съжяляваме, че не можахме да използваме това поло-жение до край.

Г. Бензинъ и гуми

Единъ отъ важнитъ продукти, съ които снабдяването срещаше голѣми затруднения, бѣше и бензина. Ако армията останѣше само три четири дена безъ бензинъ, всички ками-они и автомобили щѣха да спратъ; а това означаваше ката-строфа. Ето защо грижитъ за бензинъ бѣха денонощни и мжчителни.

Колкото бензинъ се намѣри въ страната, въ началото на мобилизацията бѣше реквизиранъ и можа да удовлетвори нуждитъ на армията догдето да се открие съобщението съ Австрия. Следъ това, австрийското Министерство на войната ни отпусна първоначално 3,000,000 кил. бензинъ, но то не можеше да ни даде цѣлото това количество да го склади-раме въ страната, а отпущаше на серии—по 300,000 кил., споредъ нуждата.

Това положение не можа да ни успокои, защото едно прекъсване съобщенията за нѣколко дена ни поставяше въ опасност. Но най-голѣмата опасност идѣше отъ обстоятел-ството, че австрийския фронтъ срещу руситъ бѣше шаткавъ и заемаването, макаръ и временно, австрийскитъ бензинни извори отъ руситъ не бѣше изключено.

За осигуряване армията съ бензинъ и за такива случаи, поне за нѣколко месеца, азъ решихъ да се опитаме да до-ставимъ единъ запасъ отъ 1 — 2 милиона кил. отъ Румъния, та макаръ и на по-висока цена, понеже австрийцитъ ни за-явиха, че нуждитъ отъ бензинъ на тѣхната армия и на гер-манската сж толкова голѣми, че нѣматъ възможност да ни отпуснатъ бензинъ даже и за единъ малкъ запасъ. Австрий-скитъ извори едва удовлетворяваха текуцитъ нужди.

Заповѣдахъ да се обяви търгъ за доставката на 1,000,000 кил. румънски бензинъ. Търгътъ се състоя и се получиха ви-соки цени (2 лева кил.), когато отъ австрийцитъ го получа-вахме по 60 ст.), но въ интереса на сигурността на службата въ армията щѣхъ да утвърдя протокола на тържната коми-сия, която бѣше възложила доставката на едни български търгозци. Направи ми впечатление, обаче, че ценитъ въ

офертата бѣха дадени въ австрийски крони. Запитанъ до-
ставчика ми обясни, че понеже румѣнитѣ се въздържатъ да
дадатъ бензинъ на България, което бѣше върно, то той ще
получи бензина чрезъ една виенска къща и бензина ще
бѣде изнесенъ презъ Австрия, затова и ценитѣ сѣ дадени
въ крони.

Това бѣше много близко до вѣроятността и при все-
това у мене се появи едно съмнение, че е възможно да ни
се продаде австрийски бензинъ по ромѣнски цени. Но това
още не бѣше голѣмо зло. „Нуждата законъ измѣнява“, може
би щѣме да платимъ на нѣкоя влиятелна австрийска фирма
по-скъпо, ако би могла да ни достави единъ милионъ клг.
бензинъ, вънъ отъ официално отпущанитѣ ни количества.
Обаче Министерството на войната, или по скоро азъ, щѣхъ
да бѣда нагло излъганъ ако австрийското Военно министерство
впоследствие зачетѣше отпущанія по търгъ бензинъ къмъ
обещаното официално количество. Доставчицитѣ ме увѣря-
ваха, че не може австрийското Министерство на войната да
зачита тоя бензинъ за смѣтка на отпущанія ни отъ него,
защото доставения отъ тѣхъ бензинъ произхожда отъ Ру-
мѣния; това министерство, обаче, може да реквизира тоя
бензинъ щомъ мине на австрийска територия, гдето всички
материали служащи за армията сѣ подъ възбрана. За да се
избѣгне реквизирането, доставчицитѣ искаха отъ нашето Ми-
нистерство на войната да ги снабди съ удостоверение, че тѣ
иматъ договоръ съ това последното да му доставятъ единъ
милионъ клг. бензинъ.

Да, но за да се издаде такава удостоверение, трѣбваше
по-рано да се сключи договоръ, а азъ отказахъ да подпиша
такъв договоръ до гдето се освѣтля дали действително бен-
зина, който ще ни се достави чрезъ нѣкоя си виенска фирма,
произхожда отъ Румѣния и дали австрийското Министерство
на войната не ще ни зачете тоя бензинъ за смѣтка на обе-
щания отъ него.

Помолихъ австрийския воененъ аташе по околенъ пѣтъ
да разузнае и ме осветли какъ стои тоя въпросъ въ Виена?
Следъ малко време, той ми съобщи, че никакъвъ румѣнски
бензинъ нѣма; една виенска търговска къща е измолила
австрийското Министерство на войната да отпусне чрезъ нея
на българското Министерство на войната единъ милионъ клг.
бензинъ, и че неговото министерство ще зачете тоя бензинъ
за смѣтка на обещания три милиона килограма!

Разбира се, че азъ отхвърлихъ протокола на трѣжната
комисия и отказахъ да сключа договора. Но още единъ из-
лишенъ пѣтъ съ голѣмо огорчение трѣбваше да констати-
раме, че имаше търговци, които въ своята алчностъ за пе-
чалби, не щадѣха името и честта на българското Мини-
стерство на войната.

Въ началото на войната резервоари за бензинъ имаше
само дружеството Нафта въ Русе и неговия бензинъ ни ус-
лужи твърде много. Впоследствие, Министерството на войната
построи въ околността на София свои резервоари, въ които
се складираше получения отъ Австрия бензинъ. Добре е да се
построятъ на нѣколко мѣста държавни резервоари, които да
се отдаватъ подъ умеренъ наемъ на фирми търгуващи съ
тоя артикулъ, та да може постоянно да се има въ страната
по-голѣмо количество бензинъ.

Гумитѣ за автомобилитѣ и камионитѣ кола бѣха станали
голѣма рѣдкостъ и у насъ и у съюзницитѣ. Опититѣ да се
построятъ еластични шини не даваха удовлетворителни ре-
зултати. На камионитѣ се приспособиха двойни колела, които
служиха доста задоволително, но скоро повреждаха пѣтищата.
Доста гуми се получаваха по разни незнайни пѣтищата, но
струваха много скъпо. Голѣма заслуга би принесла техниката
на срѣдно-европейскитѣ държави и може би и на цѣла
Европа, ако може да замѣни гуменитѣ колела съ друга
еластична материя, която да се намира тука. Много полезно
би било, ако се насърчава употреблението на автомобили и
вносянето на много гуми; облагането на тия предмети съ
високи мита и тежки данъци може много зле да се отрази
нѣкога. Не трѣбва да гледаме само днесъ за днесъ. Ако се
не лѣжа, нѣкои бѣха предлагали да се запрети вноса на
автомобили, понеже били луксозни предмети; това показва
че малко поуки вземаме отъ миналото и малко размишля-
ваме върху бъдещето.

Въ края на януарий 1916. год. се видѣ че оставянето прехраната на армията въ ржцетѣ на комитета О. П. би било грѣшка; запретнахме се и поправихме положението.

Но защо следъ това допустнахме въ августъ месецъ с. г. прехраната на армията пакъ да премине въ ржцетѣ на другъ комитетъ, макаръ че тоя нѣкогѣ привлекателното название *комитетъ за стопански грижи и обществена предвидливостъ*?

Това е моя грѣшка. Азъ трѣбваше да не допустна създаването на новъ комитетъ за прехраната на армията, още повече, че ясно виждахъ, че и тоя новъ комитетъ нѣма да има успѣхъ. Тукъ трѣбваше да постѣпя съ сжщата твърдостъ и самоуваженостъ, съ каквито отхвърлихъ предложението на г. К. Поповъ.

Но тукъ имахъ на среща си вече не едно лице а Народно Сѣбрание, което цѣлото, безъ изключение, заедно съ членоветѣ на правителството, освенъ мене и г. Добри Петковъ, бѣше за промѣната на системата въ прехраната.

Имахъ предъ себе си плеада стари държавници, хора живѣли между народа, голѣми търговци, житари и мелничари, които иматъ търговски организации изъ цѣлата страна съ сигурни клиенти и свои предани хора. Имашъ на среща си словоборци, които удаватъ човѣка съ приказки и обещания. Цѣлото Народно Сѣбрание ека противъ реквизицията и въ полза на комитетската система.

Ржководителитѣ на тая компания си послужиха и съ обикновени партизански похвати. Въ Министерството на войната се вършили злоупотребления съ прехраната, да се назначи анкета. Министра на войната съ своето противопоставяне на новата система неволно защитава корупцията и пр. А менъ, лично, приятели и доброжелатели ме убеждаваха да не се противя, защото въ комитета ще се избераатъ хора опитни и ще уредятъ прехраната отлично, а Министерството на войната и Министра на войната трѣбва да стоятъ на недосегаема за хорскитѣ клюки висота.

И най после човѣкъ, колкото и да е убеденъ въ своето мнение, полтъва се: „Та само ти ли си най-умния човѣкъ въ тая страна, ми шепнеше нѣщо, тия хора сигурно знаятъ да манипулиратъ по-умѣло съ хранителнитѣ продукти отъ колкото ти и твоео министерство. Тѣ сж интелигентни хора, тѣ сж разумни хора, тѣ разбиратъ и приценяватъ положението, тѣ нѣмаше до се налагатъ тѣй настойчиво, ако не сж сигурни въ предвидянията си!“

Да, тѣй трѣбваше да бжде, но не излезе така. Тия хора бѣха интелигентни, бѣха разумни, бѣха предвидливи, но за други работи и за други времена, а не за прехранване армия въ време на война.

Заклучение

До тукъ изложихъ направенитѣ и допустнати грѣшки, които докараха голѣмитѣ затруднения въ доставянето хранителни продукти за армията презъ последната война и причиниха лишения, които силно се чувствуваха по нѣкога въ прехраната и облеклото отъ войницитѣ на фронта. Сжщо изложихъ грѣшкитѣ, които направиха други, като сж се ржководили отъ най добритѣ желаня да помогнатъ на цѣлото, но се излътаха.

Наистина, въ изложеното до тукъ се виждаатъ и грѣшкитѣ, които азъ направихъ или допустнахъ да се направятъ отъ други. Но понеже азъ пиша тия редове за поука на бждещето и понеже не ми е намерението да крия моитѣ грѣшки, а напротивъ искамъ да ги изтъкна най-релиефно та да не се повтарятъ, затова нѣма да оставя читателтъ самъ да ги търси между редоветѣ на писаното до тукъ.

Като видѣхме какви грѣшки направи комитетътъ О. П., нѣкои биха счели като моя грѣшка обстоятелството, че веднага съ мобилизацията не е отменена прехраната на армията отъ тоя комитетъ и повѣрена на органитъ по военнитѣ заводи. Действително, тукъ е допустната грѣшка, но тя не е моя.

Когато поехъ Министерството на войната, въпросътъ за прехраната на армията бѣше уреденъ отъ моя предшественникъ генералъ Жековъ, който бѣше подготвилъ всичко ка-квото можеше да се извърши на бързо за тая война. Следъ започването на войната, той ми обясни, че всички въпроси по продоволствието на армията сж уредени: бойни припаси и облекло сж поржчани въ Германия и ще започнатъ да идатъ редовно щомъ се открие съобщението по Дунава, което е и първата задача на съединенитѣ армии на Германия и Австро-Унгария.

Прехраната е възложена на единъ комитетъ за обществена предвидливостъ, който много добре действа още отъ началото на мартъ месецъ, когато е устроенъ.

Азъ нѣмамъ претенциитѣ да разбирамъ по-добре тия въпроси отъ двама добри генерали отъ нашия генераленъ щабъ, мои предшественници, въ времето на които действувае тоя комитетъ и го оставихъ и за презъ войната.

Азъ се излъгахъ, защото нѣмаше на какво да улра мо-
ето становище до крайна упоритостъ. Сега имаше опита и
хора, на които може да се падне да водятъ война, по никой
начинъ да не изпущатъ изъ ръцетъ си върховното урежда-
не прехраната на армията. Никакви комитети, никакви на-
родни представители, никакви главни секретари, никакви ди-
ректори вънъ отъ военното управление. Закалени военни хо-
ра, добре подготвени за тая работа отъ мирно време, трѣбва
да излизатъ на чело. Правителствата могатъ да си нареждатъ
комитети колкото си щатъ, но само за уреждане прехраната
на населението и то безъ да се бъркатъ въ прехраната на
армията.

Генералъ Жековъ бѣше съзналъ тъй сжщо, че повѣря-
ване прехраната на армията въ началото на войната на ко-
митета О. П. бѣше грѣшка, затова, при създаването на ко-
рия комитетъ, той написа чрезъ мене едно писмо, съ което се
противопоставяше на измѣняване системата въ прехраната
чрезъ реквизиционнитѣ комисии, дала вече отлични резултати
отъ януарий до октомврий 1916. год. Но кой слуша? Хората
отъ Народното Събрание се бѣха просто заслѣпили отъ го-
лѣмитѣ обещания на добри иначе хора и нищо друго не го-
каха да чуятъ; съ най-толѣма яростъ се нахвърлиха противъ
Главнокомандующия, противъ военнитѣ изобщо, които били
узурирали всичко!

При това положение, ако имахъ днешната опитностъ,
щѣхъ да напусна управлението. Съ тая си постѣпка, при
сжществующето настроение, не щѣхъ да помогна съ нищо
на дѣлото, но щѣхъ да имамъ удоволствието днесъ да посо-
ча на българското общество, че не само съмъ ималъ вѣрно
военно разбиране по въпроса, че не само съмъ оставилъ да ме
излъже никой.

Собствено, азъ никога не повѣрвахъ, че новиятъ коми-
тетъ ще успѣе, но отстъпникъ предъ надигналата се буря,
като отидохъ до оставка за запазване реквизиционната си-
стема, съ която пакъ посрещнахме нуждитѣ, когато комитета
С. Г. О. П. биде смѣненъ.

Втора грѣшка направихъ, когато, следъ разтурването на
комитета, се съгласихъ щото прехраната на армията да се
повѣри на учреждение независящо отъ Министерството на
войната. Наистина, Дирекцията С. Г. О. П. си служеше съ
реквизиционнитѣ комисии и директора бѣше военно лице,
но Дирекцията се изпълни съ разновиденъ граждански еле-
ментъ съ манталитета на комитета на С. Г. О. П. Реквизи-
ционнитѣ комисии се употрѣбиха като комитети — съ наси-
лия, диктаторство, грубостъ и най-сетне съ сждилищата. Ди-
рекцията се сама натовари съ непосилната търговска работа.

Директорътъ се откъсна отъ насокиятъ на Министерството на
войната.

Най добре щѣше да се разреши въпроса, ако следъ
пропадане дѣлото на комитетътъ С. Г. О. П. се формираше
отдѣлъ за прехраната на армията при Министерството на вой-
ната, а Дирекцията да се занимаваше съ уреждането пре-
храната на населението, производството, търговията, ограни-
чаване спекулата и други много въпроси, вънъ отъ нуждитѣ
на армията.

Сега ще повторя на късо изложението въ тая книжка,
за да не се забравя.

1. България при сегашното население не може да из-
държа за *по-дълга война* армия по-голяма отъ 500,000 души.

2. Трѣбва да се състави мобилизационенъ планъ и за
вътрешността на царството — мобилизация на производ-
ството. Освентъ министритѣ и свещенослужителитѣ никой другъ
да не се освобождава отъ мобилизационно назначение. Даже
осждениитѣ, освентъ опаснитѣ злосторници и убийци, трѣбва да
се привличатъ въ армията. Днешнитѣ армии сж народни, съ
разновидни нужди и служби*).

3. Военното началство въ всичкитѣ си степени, граждан-
ството и въобще населението трѣбва да се освѣтли, че не
може да се изпраща на фронта цѣлото мжко население,
защото задъ армията на фронта трѣбва да има армия въ
тила, за да храни и облича първата. Добре е да се правятъ
възможнитѣ смѣнявания, когато войната е дълга и допуска
това.

4. Предметитѣ отъ прехраната като: жито, царевича,
месо, сирене, кашкавалъ, варива, сѣно, ечемикъ и др., които
не търпятъ никакво забавяне, да се доставляватъ по рекви-
зиционенъ начинъ.

5. Всичко друго, което търпи известно забавяне, да се
доставява чрезъ търгове или закупване.

6. Реквизицията да се изплаща веднага, по пазарни цѣ-
ни, и безъ много формалности.

7. Законътъ за реквизициитѣ да се измѣни и нагоди за
съвременитѣ изисквания и нужди, и по мѣстнитѣ наши
условия.

8. Да се събиратъ сведения отъ мирно време за насе-
ленията, които употребяватъ повече царевича, та да може
да се опредѣли качеството на хлѣба на армията и за непро-
изводителното население още отъ началото на войната.

*) Въ последната война нѣкои нарочно вършѣха престѣпления да
отидатъ въ затвора и за това се създаде условното осжждане.

- 9) Да се събират сведения за производствата всяка година въ мирно време и да се разхвърля реквизицията според плодородието въ разнитѣ райони.
- 10) Да се пропагандира и насърдчава производството на повечето жито.

11) Да се приучва населението да храни конетѣ си съ повече ечемикъ или овесъ и да се разшири производството на тоя фуражъ. Презъ последнитѣ войни тоя фуражъ бѣше свършено недостатъченъ; най-голѣма мъка се чувствуваше отъ липсата на ечемикъ и овесъ. Много коне станаха негодни за работа, а други измръха, отъ липса на зърненъ фуражъ.

12) Мелницитѣ и другитѣ фабрики да се снабдяватъ съ парни мотори топлени съ каменни въглища, дърва или на водна сила; всичкитѣ да си подготвятъ специалисти, български поданници.

13) Да се преобърнатъ повече водни сили въ електрическа енергия за освѣтление и движение. Въ последната война нѣмахме петролъ и населението, освенъ ония градове съ електрическо освѣтление на вода или каменни въглища, прекарваше нощитѣ въ тъмно.

14) Да се замѣни бензина на автомобилитѣ и камионитѣ съ друга материя, която имаме въ страната, до когато се открие и у насъ производството на бензинъ, което трѣбва да се насърдчава и подкрепя. Въ Франция нѣма бензинъ и много химици работятъ върху въпроса за замѣняването му съ друга материя; напоследъкъ единъ елзаски инженеръ бѣше представилъ на испытание автомобилъ каранъ съ газъ, полученъ отъ дървени въглища. Би било полезно да се предвиди една голѣма награда за подобно изобретение; сжщо и за замѣняване гумитѣ съ друга еластична материя.

15) Захарната, солната, текстилната, кожарската, сапушената и пр. индустрии да се засилятъ до степенъ да удовлетворяватъ всички нужди на страната. Законътъ за насърдчване да се продѣлжи и подобри въ смисълъ за засилване още повече мѣстната индустрия.

16) Да се задѣлжи чиновничеството и убеди гражданството да се облича и обува съ мѣстни произведения.

17) Да се насърди прокарването тѣснолинейки презъ всички производителни мѣста.

18) Да се устроятъ военни гари съ достатъчни рампи, да се доставятъ хладилни вагони и цистерни.

19) Въ време на война да се плаща достатъчно помощъ на беднитѣ семейства, безъ работна ржка, споредъ нуждата.

20) Да се разпространява употребата на сѣнопресовачки; войсковитѣ части да не приематъ непресовано сѣно.

21) При Главното интендантство да се формира мобилизационно отдѣление.

22) Въ време на война, при Министерството на войната да се формира Отдѣлъ по прехраната, който да се занимава съ организацията на производството и събиране предметитѣ за прехрана и облекло на армията пореквизиционенъ начинъ.

23) Прехраната на армията по никоѣ начинъ да не се повѣрва на граждански институти; военнитѣ учреждения да не се натоварватъ съ работи вънъ отъ армията.

24) За неизправнитѣ доставчици въ военное време, освенъ конфискуване залога, да се предвиди и углавно преследване.

25) Времето прослужено въ войната да се зачита двойно и веднага да се прибавя къмъ мирновременната служба съ свързанитѣ служебни облаги: производството, пенсия, увеличение въ заплатитѣ и пр.

Като предлагамъ предидущитѣ пожелания къмъ нашата армия и народъ, азъ не мисля за скорошна война; но за уреденето на тия въпроси се изисква деятельность, която трѣбва да започне отъ далече.

Въ време на Голѣмата война, особено къмъ края ѝ, се появила лжчи отъ надежди, че човѣчеството подъ напхтствованията на новото време е напреднало твърде много въ морално и правово отношение и ще приключи таа, богата съ горчиви поучения, небивала война съ политически договори, които да гарантиратъ миръ на земята, ако не за вѣчни времена, както се самолѣжатъ много добри хорица, то поне за едно-две столѣтия — додето сжществуватъ наддѣлашитѣ до сега мирогледи на човѣчеството. Надеждата стана твърде голѣма, когато се появи на сцената и великата американска република, защото тогазъ тържествено се прокламира отъ цѣлия свѣтъ твърдото желание да се сключатъ мирни договори върху базата на вишето право, изразено въ всеопрошението на народитѣ (безъ анексии). Съ и въ самоопредѣлението на народитѣ (безъ анексии). Съ други думи, таа война трѣбваше да свърши безъ победители и победи. Мирнитѣ конференции трѣбваше да бждатъ срещи на великани борци съ човѣшко сърце и правовъ разумъ, които следъ кървавата борба си подаватъ ржка съ твърдото решение да проучатъ съ пълна откровеностъ и справедливостъ грѣшкитѣ на миналото и съ себоторициание да ги премахнатъ.

Америка се яви доброволно, като незаинтересованъ върховенъ арбитъръ да посредничатъ между воюващитѣ за

сключаването на такива именно договори, а въ нѣкои отношения и да ги наложи. Като изразъ на тая си мисия, тя опредѣли програмата за следване отъ великата мирна конференция — Уилсоновитѣ четириндесетъ точки. Тая програма бѣше тържествено възприета отъ воюващитѣ и на двѣтъ противни групи и предъ негово въображение се чърташе ликътъ на напредналото, облагородено човѣчество, което съ своитѣ разумни действия, целеше да постави здравитѣ основи на едно дълго мирно живуване между народитѣ.

И какво пречеше да се сключатъ желанитѣ прокламирани мирни договори? Надмения кайзеръ избѣга отъ фронта на своитѣ войски; умразения Хабсбургъ се слагаше до земята предъ победителитѣ; немския милитаризмъ, предъ блѣсъка на великитѣ надежди, се провали въ дѣнъ земя! Свѣтовнитѣ работи останаха да се уредятъ отъ хуманна Англия, благородна Франция и демократична Италия, подъ ръководството на християнска Америка, въ лицето на нейния великъ синъ Уилсонъ!

По-благоприятни условия за мирното уреждане на свѣта никога въ миналото не сж се стичали. Велико свѣтрово събитие се готвеше и очакваше, и можеше да се извърши. Но демонътъ на злото, тъмниятъ духъ на вечнитѣ раздори и кръвопролития и алчния Молохъ съ съединени сили разбиха още единъ пѣхъ благороднитѣ замисли на човѣка, който се лѣжеше, че е достигналъ до една почетна висота на своето съвършенство!

И видѣхме да се повтарятъ срамнитѣ картини отъ военната, които се считаха за безвъзвратно изчезнали. Нагромаха се такива купища умраза, жажда за отмъщение, кипеше отъ негодувания и бездни отъ отчаяние, каквито никога, поне въ близкото минало, не е имало. За временни облаги и задоволяване отжстителнитѣ страсти на едно поколение и то на отдѣлни хора се провали единъ великъ моментъ и се минира бждещето на всички народи — бждещитѣ поколения сж осждени съ своята кръвъ да изплащатъ нашитѣ грѣхове.

Днесъ всички виждатъ отчаяното положение, което настѣпи следъ най-бруталното налагане на непоносимитѣ условия на мирнитѣ договори отъ 1919 г. и благороднитѣ условия се мѣчатъ постепенно да изгладятъ на първо време поне най-нетърпимитѣ неправди, като се надѣватъ и времето да направи своето, та да се приближимъ къмъ едно търпимо положение.

Обществото на народитѣ работи въ тая насока; създадоха се известни гаранции за запазване по падналитѣ подъ чужда властъ малцинства, които въ нѣкои държави сж въ

сжщностъ мнозинства; създаде се международенъ арбитраженъ сждъ и се търсятъ материални сили, които да наложатъ решенията на тоя сждъ.

Възможно е по тоя пѣхъ да се достигне до известни търпими условия, но всичко това ще бжде временно.

За да настане единъ по-дълготраенъ миръ, необходимо и единствено условие е да се извърши самоопредѣление на народитѣ; за сега то изглежда немислимо, но трѣбва да стане и ще стане! Картата на свѣта трѣбва да се начертаетъ отъ самитѣ народи. Етнографическитѣ граници трѣбва да замѣстятъ стратегическитѣ и географическитѣ. Никакви съображения не бива да подчиняватъ, макаръ и най-малката частъ отъ земно пространство подъ чужда властъ нежелана отъ населението на това пространство. Но нѣкоя държава нѣма изходъ на море, друга искала да има стратегическа граница по нѣкоя голѣма рѣка, или гребена на висока планина, трета желае да завладѣе по-голѣмо население за да засили своята икономическа мощъ и да асимилира и пр., стремления недостойни за времето въ което живеемъ и което имаме смелостта да наричаме *ново време, ера на демократицята, време на свободата*! Швейцария нѣма изходъ на море, но това не пречи щото нейното население да бжде едно отъ най-щастливитѣ на земното кълбо. Швейцарска народностъ не сжществува; швейцарската земя е населена отъ немци, французи и италианци. Но ако се произведе плебисцитъ, нито френицитѣ ще гласуватъ за присъединение къмъ Франция, нито немцитѣ къмъ Германия, нито италианцитѣ къмъ Италия, макаръ че тия голѣми държави иматъ изходъ на морета, иматъ флоти, иматъ богатства и блѣсъкъ. Планинскитѣ животъ е съединилъ тия хора отъ три народности въ една народностъ безъ языкъ.

Единъ всевъзѣски или само европейски арбитраженъ сждъ би ималъ своето благородно и полезно назначение само следъ едно самоопредѣление на народитѣ. Той би ималъ да разрешава разни второстепенни спорове между образованитѣ по волята на народитѣ държави; но арбитражния сждъ да решава коя областъ на коя държава да принадлежи, безъ да се даде право на населението да заяви волята си, е пакъ едно проваляне на грубата сила, която посяга на най-свѣтото чувство на човѣка. Както въ модернитѣ държави е прокламирано неприкосновеността на собствеността, тъй и между народитѣ трѣбва да се освѣти неприкосновеността на свещената земя на обитателитѣ.

За прилагане принципа за *самоопредѣление на народитѣ* ще се срещнатъ голѣми затруднения и то не може да се извърши едновременно и веднага въ всички части на свѣта.

Неговото прилагане изисква голѣма постепеностъ и ще трае много десетки, а може би и стотици години, въ всѣки случай, обаче, за да се избѣгнатъ войнитѣ, то трѣбва да стане рано или късно. Въ цивилизованиятъ страни това трѣбва да се извърши по-скоро и отъ всичко личи, че старането на днешнитѣ разумни държавници е насочено въ тая насока. Дзѣ имамъ голѣма надежда, че правдата най-после ще възтържествува, азъ не допускамъ че американцитѣ се откажатъ да насаждатъ въ свѣта, чрезъ мирни средства, разбира се, принципитѣ на четиринадесетѣтъ точки. Ако лукава Европа успѣе да зашемети добродушния Уилсонъ, това не значи, че цѣла Америка ще се остави да бѣде излъгана на всѣкого. Може това да е наивна самоизмама, но е приятно човѣкъ да се надѣва.

Дзѣ имамъ голѣма надежда че обединението на българското племе, ако не териториално, то поне по вѣра и языкъ ще се извърши по миренъ начинъ. Ние, жителитѣ на висима България, когато видимъ нашиятъ сънародници да забраватъ, при пълна языкова и религиозна свобода, макаръ и подъ чужда политическа властъ, при поносимо вътрешно положение, ще бждемъ довольни и не ще поискаме нищо повече; за воюване не ще и помислимъ.

Но при всичкото стремление на разумни свѣтовни държавници да създадатъ условия за мирно живуване, ние сме заобиколени още отъ ненаситни апетити за чужди земи. Нашиятъ сънародници сѣ подложени на нечуванъ тероръ за да не откажатъ отъ своята народностъ и языкъ, нѣщо, което тѣ не могатъ да направятъ, и предпочитатъ да напушатъ своитѣ бащински огнища и да се скитатъ не мии — не драги. България се пълни отъ нещастници — бѣжанци наши сънародници; свободниятъ българинъ съ свито сърдце и покрусена душа е принуденъ да понася зрелището отъ покъртителни сценни що се вършатъ съ една голѣма частъ отъ българското племе. Цѣлокупниятъ български народъ подъ турското иго е живѣлъ хиляди пѣти по-доволенъ отколкото сега ония нещастни българи, които бидоха оставени подъ чуждо неопосимо робство, макаръ то да се крие подъ маската на християнството и цивилизацията! Българинътъ е поставенъ въ положение да проклина часътъ, въ който, въ съюзъ съ съседни, божемъ, християнски държави, трѣгна да изпължда турцитѣ отъ Европа, та всѣки да освободи своитѣ сънародници отъ турското робство. Българскиятъ народъ даде прескъпи жертви за тая идея; цѣлата тежестъ на Балканската война легна на неговитѣ плещи и въ края на краищата разочарование! Освободенитѣ отъ турско робство български земи бидоха заграбени и отново поробени. Българинътъ отъ свободна България, като гледа телгилата на своитѣ откъснати сънародници започва

да си задава грѣховния въпросъ, дали не бѣше по-добре да робува още, но цѣлокупенъ, съ училищата и черквитѣ си подъ турцитѣ, отколкото една частъ свободенъ, а въ другата си частъ да бѣде разпокъсанъ, разпродаванъ, подаряванъ и го-ненъ заради своята българска народностъ; тежко бѣше турското робство, но християнското е непоносимо.

При тая задушлива атмосфера нищо не може да се предвижда и предугажда. Едно може, обаче, съ положителностъ да се твърди и то е, че България не ще вдигне оръжие, освенъ за самозащита, която ще бѣде на живото и смъртъ. Другитѣ въпроси сѣ сложени въ рѣцетъ на великитѣ сили и българския народъ съ търпение ще чака постепенното имъ разрешение.

ВОЕННА БИБЛИОТЕКА

1. ПОУКИ ЗА АРТИЛЕРИЯТА отъ войната 1915—1918 г., отъ **Славчевъ Стефанъ**, генералъ-майоръ отъ запаса, 25 л.
2. 1. ПЕХОТНА СОФИЙСКА ДИВИЗИЯ на Македонския фронтъ презъ втората половина на месецъ септемврий 1918 г., отъ **Хр. Недѣлковъ**, 10 л.
3. ОБУЧЕНИЕ НА ВОЙНИКА ВЪ ЩУРМОВОТО ДѢЛО, отъ **Филиповъ Борисъ**, поручикъ, 5 л.
4. ЗАЩО НЕ ПОБЕДИХМЕ — 1915—1918 год., отъ **Стефанъ Нойковъ**, полковникъ, бившъ началникъ на оперативния отдѣлъ на щаба на действующата армия, 65 л.
5. ТРЕТА АРМИЯ въ Балканската война — 1912 г., отъ **Радко Димитриевъ**, генералъ отъ пехотата, бившъ командующъ на 3. отдѣлна армия цена . . . 80 л.
6. ПОЛСКА ФОРТИФИКАЦИЯ. Опитъ за изследване въз основа даннитъ отъ общо-европейската война и психологичнитъ закони на войната и боя, отъ **В. Чоколевъ**, капитанъ отъ инженернитъ войски, . . . 30 л.
7. ДЕЙСТВИЯТА НА 4. ПЕХ. ПРЕСЛАВСКА ДИВИЗИЯ въ освободителната война 1912—1913 г., частъ II, отъ първото примирие презъ ноемврий до Лондонския миръ, отъ полковникъ **А. Христовъ**, 30 л.
8. РЖКОВОДСТВО по възбуждане на углавни дѣла по Военното ведомство, производство на дознание и предварително дирене (съ образци и форми), отъ зап. полковникъ **С. Радионовъ**, 30 л.
9. ПЕХОТНО ОТДѢЛЕНИЕ, неговата подготовка съ примери основани на бойния опитъ отъ Кюле фонъ Лиенщернъ, преводъ отъ подполковникъ **Поповъ Цв.** 15 л.
10. ПРАВИЛНИКЪ ЗА ОБУЧЕНИЕ И ДЕЙСТВИЕ НА ПЕХОТАТА, частъ II (проектъ) 40 л.
11. ВРЕМЕННА ИНСТРУКЦИЯ за тактическата употреба на голѣми единици, преводъ отъ френски отъ подполк. **Цв. Поповъ** 40 л.
12. МИСЛИ ВЪРХУ ВЪЗПИТАНИЕТО ВЪ КАЗАРМАТА, отъ **К. Соларовъ** полковникъ отъ генералния щабъ, 20 л.
13. ОРГАНИЗАЦИЯ И ВОДЕНЕ НА НОЩНИА БОИ отъ **Георгиевъ Т.**, полковникъ отъ генер. щабъ 30 л.
14. ОСМА ПЕХ. ТУНДЖАНСКА ДИВИЗИЯ ВЪ ВОИНАТА СРЕЩУ ТУРЦИТЪ 1912—1913, отъ **И. А. Русевъ**, генералъ отъ запаса, 100 л.

СЪДЪРЖАНИЕ

1. Предговоръ	Стр. 3
2. Малко история	5
3. Мобилизационенъ планъ	10
4. Начини за снабдяване	21
А) Реквизиция	21
Б) Търгове	29
В) Закупване	30
5. Събиране хранитъ и тѣхното доставяне на фронта	32
6. Мирновременната дейность на държавата за нуждитъ на войната	35
7. Обдържане армията съ парични средства и тѣхното оправдаване	39
8. Снабдяването презъ последната война	45
А) Храни	45
Б) Облекло	68
В) Оржжия и бойни потребности	76
Г) Бензинъ и гуми	83
9. Заключение	86

